

ТУРБИ:

квітень 1944-го

Ігор МАРЧУК
Олег ТИЩЕНКО

ГУРБИ

квітень 1944 -го

Видання п'яте, оновлене

Рівне
видавець Олег Зень
2009

УДК 94 (477)
ББК: 63.3 (4Укр) 624
М 30

Видається з благословіння священно-архімандрита Свято-Воскресенського чоловічого монастиря на Гурбах ЄВСЕВІЯ +

Автори висловлюють щире подяку Русланові ГАЛЕЛО –
за втілення в життя української національної ідеї
та надану допомогу у виданні цієї книги

Ігор МАРЧУК, Олег ТИЩЕНКО

М 30 ГУРБИ. КВІТЕНЬ 1944-го. Видання п'яте, оновлене. – Рівне:
видавець Олег Зень, 2009. – 204 с., іл.

Редактор Тарас МАКСИМЕНКО

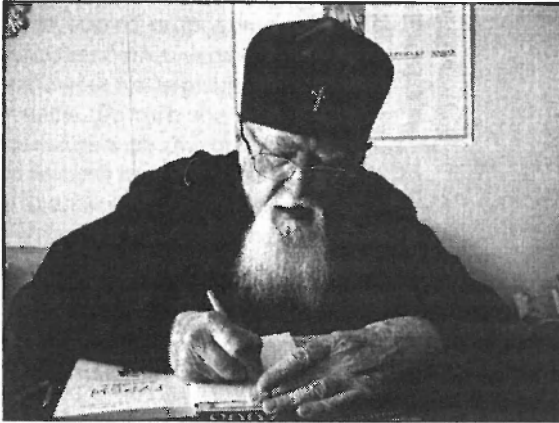
ISBN 978-966-2096-59-0

Події, про які йдеться в цьому виданні, пов'язані з найбільшим за всю історію Другої світової війни боєм між частинами Української Повстанської Армії та Внутрішніми військами Народного комісаріату внутрішніх справ СРСР. Радянські частини ВВ НКВС спеціально для проведення цієї Кременецької операції рішенням Ставки верховного головнокомандування СРСР були підсилені підрозділами авіації, артилерії, бронетехнікою, танками та піхотними частинами регулярної армії. Тим не менше, ціною величезних втрат обох воюючих сторін, частини УПА-Північ та УПА-Південь зуміли вирватись з гурбенського «котла» й пройшли сотні кілометрів двома похідними групами на Схід та Полісся.

УДК 94 (477)
ББК: 63.3 (4Укр) 624

ISBN 978-966-2096-59-0

© Ігор МАРЧУК, 2009
© Олег ТИЩЕНКО, 2009

Книга
Ігора Марзюка
та
Олега Тищенка
Благословляється до друку.
+ Євсевій,
Митрополит Фівчеський
і Осітрозький.
4 лютого 2009 р.
м. Фівче.

*«...І мимоволі пригадуєш Крути, кров впавших
крутянців, яка потім підірвала народ до боротьби,
їхнє героїство, посвяту...
То були КРУТИ, а це – ГУРБИ...».*
Учасник бою на Гурбах майор Косенко

Шановні країни!

Вашій увазі відомі на Рівненщині дослідники історії Українських Визвольних Змагань пропонують книгу, матеріали для якої вони збирали понад десятиліття. Цю працю присвячено найбільшому за часів новітньої історії України бою між УПА та Внутрішніми військами НКВС, відомому як Гурбенський.

Неподалік колишньої польської колонії Гурби в смертельному двобої у квітні 1944-го зійшлися частини Військової округи «Богун» УПА-Північ, а також недоукомплектовані, погано озброєні повстанські відділи УПА-Південь, які щойно розпочали своє формування на Кременеччині, з «до зубів» озброєними ордами радянських частин внутрішніх та прикордонних військ НКВС, що мали у своєму розпорядженні танки, авіацію, артилерію. Майже п'ять тисяч повстанців УПА, з яких півтори тисячі були лише мобілізованими й, до того ж, ненавченими і неозброєними, протистояли понад тридцятитисячній регулярній армії на чолі з командирами із «заградотрядов».

Українські повстанці вистояли, зберегли головні дієздатні відділи під керівництвом загартованих у боях командирів ціною неймовірних зусиль та величезних (до 1,5 тисячі чоловік) утрат, переважно — з числа неозброєних і цивільних мешканців з навколишніх сіл. Відділи УПА не лише дали бій досвідченим регулярним частинам Червоної армії та НКВС, гідний подиву і слави українських традицій боротьби часів гетьмана Богдана Хмельницького, але й зберегли основні збройні сили. Командири частин УПА-Північ та УПА-Південь зуміли врятувати найбільш досвідчений елемент повстанської армії, вивівши його з «Гурбенського котла», і двома великими групами з боями пройти сотні кілометрів однією колоною аж до Полісся, іншою - в напрямку Сходу. Цими битвою та рейдом було вписано абсолютно нову сторінку в Історії Української Держави. Сторінку звитяги, боротьби та жертвності простих українських чоловіків, жінок, юнацтва. Це був цілий розділ в Історію Подвигу не якихось диво-богатирів, а звичайних українських селян і мешканців міст.

Із плином часу, який віддаляє нас від періоду визвольної боротьби Української Повстанської Армії 1942-1955 років, у пересічних громадян навіть на Заході України зникає загострене сприйняття тих героїчних і водночас трагічних подій. Годі навіть казати про Схід нашої держави, де в більшості людей або зовсім не сформоване уявлення про Українську По-

встанську Армію, або воно продовжує бути заідеологізованою калькою розповідей про «злочини бандерівців» ще з радянських часів. До того ж ці ідеологічні штампи навіть зараз використовують не чисті на руку політики, аби історією наче злодійською «фомкою» розколуювати Україну на східну та західну. Завдання цієї книги — розповісти правду про події Другої світової війни на Україні, зокрема віддати належне боротьбі УПА за Українську Самостійну Соборну Державу, проголошену 30 червня 1941 року.

Принагідно хочу щиро подякувати вченим та дослідникам-професіоналам Олександрові Вовку, Сергієві Музичуку, Олександрові Дарованцю, Володимирові Морозу та десяткам інших небайдужих людей, завдяки зусиллям яких вогнище патріотизму продовжує палати. Не можна оминати подякою за особисту участь у підготовці книги останнього командира УПА Василя Кука («Леміша»), який нещодавно пішов із життя.

Дякую також усім тим, хто поділився власними спогадами та враженнями й кого можна вповні вважати співавторами цього видання.

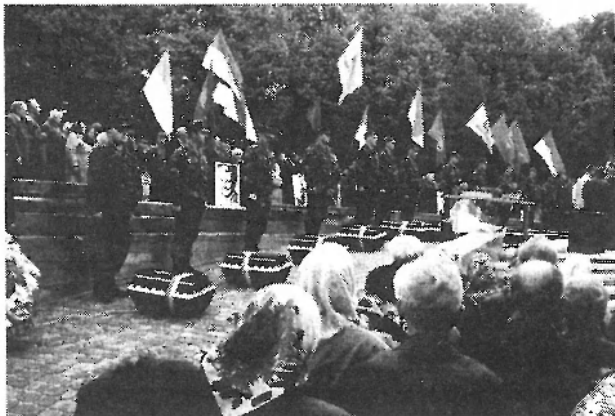
Насамкінець закликаю всіх небайдужих до спільної праці на ниві дослідництва історії Краю та встановлення історичної правди. Й одночасно рішучих дій проти монополізації нашої спільної патріотичної пам'яті деякими політичними чи окремими партіями. Ніхто не має права на «єдиноправильний погляд», адже скільки існує людей, стільки є й думок. Тож пропоную обстоювати позицію конкретного персонального внеску кожного громадянина чи організації до спільної скриньки народної пам'яті про боротьбу УПА, аби наш український народ зміг зробити об'єктивні висновки з минулого заради кращого майбуття.

**Голова Рівненської обласної держадміністрації
голова ради Рівненської обласної організації
політичної партії «Наша Україна»
Віктор МАТЧУК**

Слава Ісусу Христу!

Чимало слів про страшні події на Гурбах у квітні 1944-го вже сказано, чимало прозвучить згодом. А найболючіша думка при цьому — про потребу молитви за душами загиблих тут у страшній братовбивчій війні. Постійно вона зазвучала на Гурбах, звернена до Бога за прощенням усіх гріхів — винних і невинних — із постановням храму Божого: Свято-Воскресенського монастиря. Смиренною молитвою осягнемо головну мудрість, заповідь Господню. Бог бо є любов!

Якось відвідав нашу обитель подорожній — Казимир Шептицький. І подарував книжечку зі спогадами своєї матері. Й у ній далеким відгомонам його мати Галина Серединська згадує про те, що сталося після Гурбенського побоєвища. Тоді трьома групами частини повстанців, які вирвалися з «котла» живими в кінці квітня 1944-го, взяли напрямом на Полісся, інші — на схід і південь. І зупинили одну з груп УПА біля села Стригани. І був нерівний бій, який згадує пані Галина: «Селами поширилися чутки, що загони партизанського з'єднання, яким керував Антон Одуха, під селом Стригани оточили й розбили загін УПА (Української Повстанської Армії, в народі їх називали бандерівцями). Партизани, очевидці цих подій, розповідали, що одухівці захопили в полон багато упівців. Більшість із них була родом із сусіднього Острозького району, в основному молоді, ще не навчені військовому ремеслу хлопці, яких тільки взяли в загін, і вони ще не

2007 рік. Урочисте перепоховання загиблих у 1944 р.

всі мали зброю. Полонених розташували в госпітальному погребі, розташованому в лісі, що біля села Стригани, а партизани святкувати свою перемогу. Підпивши, партизанам захотілося розваг, і командир Одуха наказав виводити по декілька полонених упівців на подвір'я. Молодих вояків-бранців зв'язували й горілиць клали на обкладений каменем майданчик по колу, ногами до середини. Антон Одуха поставив стілець посередині й сів на нього, поклавши біля себе заряджений пістолет. Поодинці кожного зводив на ноги, сидячи на стільці, і стріляв у живіт. Понад лежачими, простріляними людьми, що корчилися на землі від нестерпних мук, ходив по колу і розбивав їм голови дрючком

під схвальний регіт п'яних партизан, один із садистів-партизанів Лагутенко. Одних полонених кінчали на місці, інших за ноги волочили до колодки, де рубали дрова, й добивали автоматною чергою в голову. Мозок і кров розбризкувалися по подвір'ї і викликали цим насолоду в звиклих до садизму людей. Закінчився кривавий шабаш тим, що приїхали енкаведисти й припинили цей самосуд. Двадцять одного полоненого, які zostались живими, вони забрали в Славуту...».

І диву даєшся, як дипломований вчитель, до війни директор школи Антон Одуха, міг топити у крові Нову Мощаницю та знущатися над захопленими юнаками в Стриганах 1944-го?! А відповідь на це — в слові Божому: «Не дивуйтеся, брати, коли світ вас ненавидить. Ми знаємо, що ми перейшли від смерті до життя, бо любимо братів. Хто не любить, той у смерті перебуває. Кожен, хто ненавидить брата свого, - душогубець, а ви знаєте, що ніякий душогубець не має в собі життя вічного, що в ньому перебувало б. Із цього ми спізнали любов, бо він за нас поклав свою душу; і ми також повинні за братів душі класти... Дітоньки, не любімо словом, ані язиком, лише — ділом і правдою». (Із Першого послання Йоана Богослова).

Отож давайте й ми молитвою щирою, словом правди, богоугодною справою згадаймо події 65-річної давнини. Тільки пам'ятаймо при цьому заповідь Богословову: «Вірувати в ім'я його Сина Ісуса Христа й любити один одного, як Він дав був нам заповідь!».

***Настоятель Свято-Воскресенського чоловічого монастиря
на Повстанських могилах ієромонах Нифонт +***

Українська Православна Церква
Київський Патріархат
Рівненська єпархія
Свято-Воскресенський монастир
на Повстанських могилах

р/р 2600000015985, МФО 333539 Укрексімбанк у Рівному,
ідентифікаційний код ЄДРПОУ 34119147
урочище Гурби, Здолбунівський р-н, Рівненська обл., інд. 35752

Слава Ісусу Христу!

Складаємо Вам найщирішу подяку за Вашу допомогу, пожертвувану на Свято-Воскресенський чоловічий монастир. Благодійництво і меценатство в Україні було надзвичайно поважною справою в усі віки. І тому Ваш добродійний внесок - це не просто дарунок на користь монашеської святині, а вклад у справу піднесення й зміцнення духовності українського народу, крок до євангельської благовісті.

Церква Христова завжди з вдячністю споминає всіх фундаторів і благодійників за кожним богослужінням.

Нехай Господь Всемиловитий щедро віддячить Вам за Вашу жертву і справдяться для Вас Його слова:

**«Прийдіть, благословенні Отця Мого,...
те, що ви зробили одному з малих
Моїх цих, те ви Мені зробили»
(Мф. 25.34,40).**

Спаси Господи Вас на многії літа!

**Із повагою
настоятель монастиря ієромонах НИФОНТ +
(у миру – Володимир КАРПІНСЬКИЙ)**

Замах на генерала Ватутіна та відплатні акції НКВС

Гортаючи поживклі аркуші архівних справ, натрапляєш на скупі рядки інформації про бойові дії загонів Української Повстанської Армії протягом усього 1944 року. В одному з місячних звітів УПА-Південь повідомляється, що в лютому «над асфальтом (*тобто поблизу шосе — прим. авт.*) Корець-Рівне розбито 3 машини, де ранено генерала Ватутіна — командуючого 1-им Українським фронтом, який пізніше помер»¹. У цьому документі не зазначено ні точної дати бою, ні псевдонімів тих командирів УПА, які відзначились під час сутички.

В іншому звіті, датованому 20 квітня (*ця дата помилкова — прим. авт.*), зазначено, що відділ УПА командира «Партизана» знищив почот (*супровід — прим. авт.*) генерала Ватутіна, а його самого поранив. «Здобуто таксівку, кулемет, 2 автомати і багато документів. Після цього по наказу генерала Ватутіна кинено на цей відтинок (шосе Корець-за[лізниця] Славута-р[іка] Горинь) три батальйони спецвідділу з ціллю за всяку ціну знищити там повстанчий рух»². Саме командир під псевдонімом «Партизан» зробив успішну з військового погляду засідку на ескорт відомого радянського генерала. Але є й інші документи та публікації, присвячені цьому епізодові Другої світової війни, які розширюють коло атентатників і ще більше заплутують нібито вже зрозумілу справу. Навіть маршал СРСР Г. К. Жуков у своїх мемуарах двічі по-різному трактує ці події. У першому виданні текст звучить так: «М. Ф. Ватутін об'їжджав війська 60 армії. Попереду їхала охорона. М. Ф. Ватутін знаходився у другій машині зі своїм ад'ютантом і стрілкою, а за ними на певній відстані йшли дві машини М. С. Хрущова... Вони потрапили під обстріл... бандерівців. Вистрибнувши з машини, М. Ф. Ватутін разом з бійцями почав вогнем прикривати відхід інших машин. Під час перестрілки Микола Федорович був поранений у стегно». Загалом, суцільний індивідуальний героїзм, щоб захисти першого компартійця УРСР Хрущова, якого там зовсім не було. У наступних виданнях мемуарів присутність Хрущова відкорегована, а кортеж Ватутіна біля Милятина наштовхнувся на невідомий натовп - 250-300 чоловік. Правда стріляти почали чомусь з вікон хат ті ж бандерівці. Далі все відбувається як у німому кіно. Ватутіна пранено, троє бійців підхоплюють його і кладуть у машину, яка вирушає назад до Рівного. Безпосередній очевидець генерал К. Крайнюков у книзі «Полководці

Командувач 1-го Українського фронту Микола Ватутін

и военачальники Великой Отечественной войны» написав: «Несподівано поруч почувлася стрілянина. Машина з охорною почала швидко рухатися назад. Ад"ютант командувача полковник Семіков схвильвано крикнув:

— Там бандерівська засідка!

— Всі до бою! — вийшовши з машини, скомандував Ватутін і першим ліг у солдатський ланцюг... Смолоскипом спалахнула машина командувача. За ним запалав інший автомобіль. Під час перестрілки генерал армії М. Ф. Ватутін був важко поранений... Ми поклали його в єдину вцілілу машину (*третю, оскільки водій Крайнюкова втік на ще одній машині, можливо, зі своїм керівником разом — прим. авт*)».

До речі, німцям під час Другої світової війни вдалося знищити тільки од-

ного командувача фронту — Черняховського під Кенігсбергом. Кирпонос застрелився під Києвом у 1941 р. сам, а Павлова за наказом Сталіна розстріляли за провал військових операцій у тому ж 1941-му.

6 березня 1944-го на стіл секретаря Центрального Комітету КП(б)У М. С. Хрущова поклали доповідну записку начальника управління контррозвідкою «СМЕРШ» 1-го Українського фронту генерал-майора Осетрова «Про обставини нападу українських повстанців на командувача військ 1-го Українського фронту М. Ватутіна».

Радянські контррозвідники на той момент встановили таке: 29 лютого 1944 року М. Ватутін закінчив нараду в штабі 13-ї армії та о 16.30 виїхав у район розташування штабу 60-ї армії в місті Славута Хмельницької області. Перед від'їздом командувачу фронту командир 13-ї армії Пухов запропонував їхати на Славути через Новоград-Волинський. Член Військової ради армії Козлов теж підтримав цей варіант і запропонував ще один: Рівне-Гоща-Милятин (за цим маршрутом Ватутін перед тим прибув до штабу 13-ї армії). Генерал армії М. Ватутін вирішив обрати пропозицію поїздки за останнім — «милятинським» — напрямком, хоча на той час швидко темніло, а радянському командуванню також було відомо про наявність у навколишніх селах окремих відділів УПА і місцевих боївок. Генерал-лейтенант Пухов і генерал-майор Козлов, знаючи про це, не надали для супроводження командувача фронту Ватутіна додаткової охорони, а також не виділили броньованих автомобілів, які були в їхньому розпорядженні³. Супроводжувач Ватутіна полковник Семіков був добре по-

інформований, що частина охорони Військової Ради фронту вирушила за іншим маршрутом, але також не запропонував Військовій раді 13-ї армії збільшити чисельність ескорту. З'ясувалося, що про заплановану поїздку з Рівного до Славути керівники 13-ї армії не повідомили відділ контррозвідки «СМЕРШ», сподіваючись на вічне російське «авось». Як часто буває в таких випадках, «авось» обернувся для Ватутіна й радянського командування фатальними наслідками.

М. Хрущов, доповідаючи Сталіну, цитував витяги з доповідної записки контррозвідників: «У результаті халатності в охороні командувача фронтом тов. Ватутіна, він і супроводжуючі [його] машини, не підозрюючи про наявність озброєної банди, в'їхали в село Милятин, де і був здійснений обстріл та поранення тов. Ватутіна.

Необхідно зазначити, що Військова Рада систематично отримувала інформацію про наявність активно діючих груп українських націоналістів на ділянці 13-ї армії, і члени Військової Ради особисто були попереджені про прийняття необхідних застережних заходів під час виїздів у підрозділи 13-ї армії»⁴.

Контррозвідники по гарячих слідах допитали помічника начальника оперативного відділу штабу фронту майора Білошицького. Але він мало чим допоміг з'ясуванню всіх обставин. Майор розповів, що автомобілі мали вимушену зупинку на відстані трьох кілометрів від села Милятин, звідки було чути кулеметні черги, і про це знала вся охорона командувача фронтом.

За його ж свідченнями, при в'їзді автомобілів на околицю села Милятин він на відстані 800-900 метрів побачив велику групу людей, але продовжував їхати, не повідомивши про це командувача фронту М. Ватутіна. Таким чином, відстань між колоною автомобілів і засідкою скоротилась до 150-200 метрів⁵. Зазначимо, що це доволі оптимальна відстань для ведення прицільного вогню з автоматичної зброї. Згідно з цими документами також впливає, що супроводжуюча командувача охорона та водії поводили себе гідно і мужньо, крім водія члена Військової ради Крайнюкова на прізвище Моноселідзе, який під час обстрілу злякався, утік на авто і не взяв жодної участі у відбитті нападу.

Після сутички в районі Милятина відділ контррозвідки «СМЕРШ» 60-ї армії терміново спрямував туди спеціальну оперативну групу в складі 60-ти осіб. Однак на момент її прибуття 1 березня 1944 року нападники на Ватутіна вже залишили вказаний терен, до лісу та сусідніх сіл з ними також втекла значна частина місцевих селян⁶.

Уранці 1 березня в село Милятин прибула ще одна оперативна група «СМЕРШу» 13-ї армії в складі 30-ти працівників під керівництвом заступника начальника відділу «СМЕРШ» армії Шелепенка. Дві оперативні групи разом з прикордонними військами охорони тилу фронту провели масштабне прочісування навколишньої місцевості, у результаті якого на околиці с. Почапки *(сучасне продовження села Милятин — прим. авт.)*

Засідка українських повстанців

відбулася сутичка з невідомою боївкою. П'ятеро боївкарів загинуло, а двох було схоплено. Серйозніших суперників особістам під час прочісування місцевості не зустрівось. Тому вони підпалили два хліви, з яких повстанці вели по них вогонь⁷.

Наступного дня ця ж оперативна група вийшла на західну частину Милятина і потрапила під обстріл повстанців, які залягли на околиці села Дубенське. У результаті сутички шістьох вояків УПА вбили, один потрапив у полон.

3-го березня в районі сіл Сіянци та Милятин з'явилась третя оперативна група з 30-ти чоловік під керівництвом начальника відділу «СМЕРШ» 13-ї армії полковника Александрова, яка мала завдання арештувати учасників підпільних груп зазначених

сіл і знищити учасників нападу на генерала Ватутіна. Одночасно сюди спрямовано два батальйони Внутрішніх військ (ВВ) НКВС і ще одну оперативну групу в складі 60-ти бійців від прикордонних військ, які також підпорядковувались НКВС. Ужиті ними заходи не дали жодних результатів. Усім оперативним групам залишалось хіба що ганятися одна за одною і надсилати рапорти «вгору»⁸. Саме в цей час із Москви надійшов грізний наказ: розібратися з обставинами нападу на генерала Ватутіна, покарати винних і знищити всі загони УПА.

«Смершівці» зрозуміли, що «полетять» їхні голови з плечей, а разом з ними й погони, якщо вони не знайдуть вагомих аргументів на свій захист. Тому полковник Александров — начальник відділу контррозвідки 13-ої армії — підготував ще один документ, який базувався на протоколах допиту затриманого 5 березня 1944 року Григорія Васильовича Ундири, 1923 р.н., уродженця і жителя с. Сіянци Острозького району Ровенської області. Слідчий записав, що Ундир належав з 1943 року до сотні «Зеленого». Саме ця сотня з 80-90 вояків, на думку слідчого, 29 лютого 1944 року здійснила напад на групу автомобілів, якими їхав командувач 1-го Українського фронту Ватутін. Процитуємо згаданий документ: «Указаний напад був здійснений за таких обставин:

Ранком 29 лютого цього року група в кількості 80-90 осіб на чолі з

«Зеленим» вийшла з с. Дубенці на засідку в район Милятин-Сіянці, де від висланої попередньо розвідки дізналась, що в їхньому напрямку рухається обоз із 12 підвод.

Коли вказаний обоз порівнявся із засідкою, по ньому був відкритий вогонь, зчинилась перестрілка... У ході бою червоноармійцям на 6 возах вдалося втекти в напрямку с. Садки, а інші 6 возів (з них чотири — з боєприпасами) були захоплені... Під час бою загинув один червоноармієць.

На момент, коли бандити (*повстанці — прим. авт.*) переслідували підводи, з с. Милятин виїхала вантажна автомашина, котра була обстріляна. Військові, що в ній знаходилися, покинули машину і втекли».⁹

Очевидно, саме про ці моменти бою чув майор Білошицький під час вимушеної зупинки колони легковиків за 3 км від Милятин. Щоб забезпечити охорону Ватутіну, він міг надіслати розвідку чи взагалі зупинити рух колони, але чомусь цього не зробив.

«Через деякий час, уже майже під вечір, по дорозі із с. Тесів підїхали чотири машини, з яких три були легкові. (Дійсно, автокортеж Ватутіна складався з двох «віллісів», штабного «доджа» і вантажного «студебекера» з десятком бійців воєнної контррозвідки).

«Зеленим» була влаштована в районі Милятинських хуторів нова засідка, і коли автомашини наблизились... по них було відкрито щільний вогонь з гвинтівок, автоматів та кулеметів. Після цього три автомашини розвернулись і пішли назад, а машину, яка їхала першою, було виведено з ладу, і вона залишилась на місці»¹⁰.

Слідчий записав у протоколі, що на даний момент сотня «Зеленого» нараховує аж 150-200 вояків і досить добре озброєна: гвинтівок — майже 100, ручних кулеметів — 28-30, станкових кулеметів — 8-10, автоматів — 15-20, гармат 3-дюймових — 1.

Терен дії сотні «Зеленого» був у районі сіл Мощаниця, Стадники, Країв, Дубенці, Милятин, Сіянці, Кураж, Діброва, Михалківці¹¹.

На перший погляд, вичерпні доповідні «смершівців» розставили всі крапки над «і», але насправді їхній зміст зводився до намагання приховати серйозні прорахунки в організації охорони і супроводу М. Ватутіна, небажання визнати власну провину й уникнути будь-якої відповідальності. Подальша засекреченість цієї події радянською стороною породила кілька досить сумнівних і заплутаних версій про подробиці та обставини сутички 29 лютого 1944 року. Деякі дослідники «дописалися» до того, що нібито операцію планували за наказом самого Сталіна і здійснили її перевдягнені в уніформу УПА співробітники НКВС. Ще одна гіпотеза полягає у факторі «заздрощів», які нібито відчував член радянської Ставки ВГК Георгій Жуков щодо кар'єри полководця Ватутіна. За цією версією, хтось із відповідальних працівників охорони Ватутіна навмисно допустив «витік» інформації про маршрут поїздки командувача 1-го Українського фронту через села Милятин і Сіянці. Таким чином, «конкурента» Жукова

вдалося ліквідувати руками бандерівців. Однак карально-репресивні органи УРСР протягом 1944-45 років роздобули більш-менш достовірні дані про замах на генерала Ватутіна й поставили «жирну крапку» в справі. Деталі цієї сторінки в історії українсько-радянського протистояння не отримали широкого розголосу через небажання керівництва СРСР сприяти додатковою рекламою діям УПА.

Зазначимо, що напади відділів УПА на вищих офіцерів ворожих армій були непоодинокими. Однією з відчутних утрат з гітлерівського боку стала смерть генерала СА Віктора Люце (Лютце), шефа «Штурмабтайлюнг»-ів, який загинув у засідці відділів УПА під командуванням Ю. Стельмашука («Рудого») і О. Шума («Вовчака») 2 травня 1943-го року на дорозі Брест-Ковель. Відомий дослідник розвідувальної діяльності УПА підполковник СБУ Д. Веденєєв схильний трактувати подібні операції повстанських відділів як результат ефективного забезпечення бойових акцій УПА необхідною інформацією про ворога і його керівництво.

Окремою сторінкою успішних акцій на командирів ворожих армій став інший замах. Так, 3 травня 1946 року в засідку повстанської сотні «Месники» під проводом «Гонти» потрапив автомобільний кортеж командувача радянської 38-ї армії генерал-полковника К. Москаленка.

Командувач радянської 38-ї армії генерал-полковник Кирило Москаленко

Генерал СА Віктор Люце (Лютце), шеф «Штурмабтайлюнг»

автомобільний кортеж командувача радянської 38-ї армії генерал-полковника К. Москаленка. Сталося це поблизу села Майдан за 18 кілометрів від Станіслава (нині — Івано-Франківськ). У повстанському звіті про наслідки операції йшлося: «Наші тайні співпрацівники повідомили УПА про точний час виїзду большевицького командира і його штабових старшин із Станіслава до Стрия». У результаті обстрілу легковиків з автоматичної зброї поранили трьох бійців охорони, К. Москаленка та члена Військової Ради армії генерал-майора Єпішева, автомобіль якого також був у складі кортежу¹².

У 1947 році на території Закерзоння (з 1945-го належало до Польщі) подібна до

Ватутіна доля спіткала заступника міністра оборони Польської Народної Республіки генерал-полковника Кароля Свєрчевського. 28 березня вояки повстанських сотень «Хріна» та «Біра» (три чоти) влаштували на шосе Балигород-Тісна засідку. У недовгому та запеклому бою генерала і групу польських військовослужбовців, які були з ним, убили. За словами командира УПА «Хріна» (С. Стебельський), повстанці мали «перевірені відомості» щодо прибуття генерал-полковника Свєрчевського.

Безпосередні учасники бою сотенний Степан Стебельський («Хрін»), Мирослав Сорока («Птах»), «Прикуй» і булавний «Соколенко» залишили детальні спогади про цей бій. Пересічена місцевість дозволила повстанцям замаскувати кулеметну ланку «Прикуя» біля самої дороги. Спостерігачі повідомили, що попереду кортежу рухаються чотири танкетки. За ними - чотири вантажівки з солдатами (за даними «Птаха» — 60 багнетів, за даними «Прикуя» — 35 багнетів). Нагадаємо, що охорона Ватутіна чисельно була значно меншою. Відділи УПА приготувались відкрити вогонь. Ось з'явилась легкова автомашинка з трьома польськими офіцерами. По ній майже впритул вдарив скоростріл «Прикуя». З машини вискочив кремезний генерал і, незважаючи на кулі, повернувся до конвою та віддав наказ. Наступна черга скосила його. Повстанці почули останню фразу: «Генерале, мене поранили...». Супутник Свєрчевського генерал Герхард теж отримав смертельне поранення. Поруч з кулеметниками заліг чотовий «Гарань» — колишній лейтенант Червоної армії, учасник фінської війни, відмінний снайпер. Він і добив генерала Свєрчевського. Вогневий наліт тривав не більше 25 хвилин. П'ять повстанських кулеметів, дві в'язанки гранат, одну з яких вміло метнув під танкетку сотенний «Хрін», зробили свою справу. Поле бою залишилося за повстанцями, які підібрали зброю, плащ і фуражку генерала. Машина його повністю згоріла. Дві танкетки теж палали. Інформатор УПА згодом повідомив, що у Сянок привезли 5 трупів і 6 поранених.

«Птах» писав у листі до Дрогобицького окружного провідника «Нечая» у 1948 році, що значна частина охорони польського генерала просто втекла з поля бою. Через декілька днів на місце засідки прибули військові з кінокамерою для фільмування обставин бою. Поляки на тому ж місці потра-

Заступник міністра оборони Польської Народної Республіки генерал-полковник К. Свєрчевський

пили у повторну засідку, втративши 30 чоловік вбитими. Мирослав Сорока («Птах») згодом потрапив на Волинь як ад'ютант і особистий зв'язковий крайового провідника ОУН на Волині Василя Галаси («Орлана»). Він загинув 20 березня 1949 року в с. Матіївка Тучинського району у бункері разом з трьома повстанцями¹³.

Як і замах на Ватутіна, убивство Сверчевського й сьогодні піддають певній міфологізації. Так, деякі польські дослідники, згадуючи особисті якості одного з найближчих соратників Фелікса Дзержинського й водночас героя громадянської війни Кароля Сверчевського, констатують його сміливість, відчайдушність поведінки в бою. Напевно, він не дав би себе безборонно вбити українським повстанцям, навіть і на українських етнічних землях, які вже кілька років належали Польщі. Зважаючи на це дослідники дійшли висновку, що в бою Сверчевський до ворога спиною ніколи не повертався. Однак дірки від куль у мундирі Сверчевського, який нині зберігається у Варшавському музеї Війська польського, саме на спині. Відповідно, з'являються різноманітні гіпотези щодо вбивства Сверчевського внаслідок імовірної змови у вищих ешелонах польської комуністичної влади, яка боялася авторитету й зростаючої популярності бойового генерала. Принаймні, на думку багатьох польських дослідників, це вбивство сприяло отриманню комуністичною польською владою формального приводу чи прикриття реальних причин для надзвичайно болісного та трагічного процесу масових депортацій українського населення з Холмщини, Підляшшя, Надсяння в 1947 році (операція «Вісла»).

В одному із сучасних українських видань стверджується, що управління КДБ по Рівненській області виявило в 1957-59 роках конкретних винуватців замаху на життя М. Ватутіна. Цим займався спеціальний працівник КДБ, котрий прибув із Києва, оскільки до столиці надійшли сигнали, що справжній керівник атентату, колишній командир сотні УПА, який вийшов з каяттям, М. Синогін («Жмайло») отримує за це від держави пенсію. Розслідування спростувало причетність «Жмайла» до замаху на життя генерала. А Рівненський обласний суд на відкритому засіданні в Гощі в 1959 році виніс вирок у справі зовсім інших людей — Трусіка Івана і ще шести звинувачених — учасників боївки СБ, які були нібито причетними до замаху. Вирок був доволі жорстоким, як для кінця 50-х: п'ятьох звинувачених розстріляти, а двох позбавити волі на 25 років кожного. Далі в цьому ж матеріалі йдеться, що напад на командувача фронту генерала армії Миколу Федоровича Ватутіна здійснила не боївка СБ, а сотня УПА під командуванням «Мадяра»¹⁴. Тобто автор публікації знову заплутався в проведеному не ним розслідуванні й намагався хоч якось «пролити світло» в цій історичній «темряві». Тепер, крім «Партизана», «Зеленого» та «Приймака», з'явився ще один претендент на результат цієї вельми вдалої для повстанців засідки — «Мадяр».

Із публікації дізнаємося, що під час нападу на Ватутіна радянська сторона втратила не тільки генерала, а й секретні документи, навіть генеральсь-

ку шинель. Десять офіцерів штабу і чотири військові водії, які супроводжували командувача, зіткнувшись із рівним за чисельністю підрозділом — боївкою СБ — виявили елементарне боягузтво. Попереду на своєму авто їхав уже згадуваний майор-порученець, який зупинився на околиці села і не провів ніякої розвідки, хоча чув постріли. Згодом під'їхав сам Ватутін. Опинившись під обстрілом, майор рвонув на головному автомобілі різко вбік і підставив під повстанські кулі «вілліс» Ватутіна. Трьох офіцерів, які сиділи в авто, убили миттєво, а сам Ватутін отримав важкі поранення у верхню частину стегна. Командувача, котрий стівав кров'ю, швидко перенесли в інший автомобіль супроводу і вивезли із зони обстрілу, але й тут не пощастило — штабний «додж» перекинувся. Генерала пересадили в інший «вілліс», що через декілька хвилин застряг у багнюці. Ватутін втратив багато крові, і його тягнули волоком до найближчого села. Там, реквізувавши в господаря коней із саньми, Ватутіна відвезли до Рівненського військового госпіталю, а звідти терміново літаком відправили до Києва. Ці незвичайні подробиці не потрапили до офіційних доповідних, а офіцери «СМЕРШу» почали вигадувати міфічний курінь УПА, який оточив командувача¹⁵.

Різне подання подій замаху на Ватутіна засвідчує лише небажання соратників командувача відповідати за його загибель. Тож варто звернутися до свідчень учасників подій із протилежного боку.

Захоплений восени 1944 року керівник штабу з'єднання УПА-Південь «Холодний Яр» Євген Басюк («Чорноморець») на допитах в НКВС розповів, що в Милятині перебувало 12 бойовиків одного з відділів Служби Безпеки ОУН під командуванням «Приймака» і кілька місцевих підпільників. Вони були стурбовані несподіваною появою легковиків і, відступаючи, дали кілька серій із кулемета. Ці черги потрапили в ціль, штабісти дуже швидко зникли з місця сутички, не вчинивши жодного опору. Боїварі, побачивши, що їх ніхто не переслідує, повернулись, обшукали автомобілі, знайшли документи та генеральську шинель і зрозуміли, на кого напали.

Ще один захоплений командир УПА Федір Воробець («Верещака») навесні 1946-го підтвердив покази «Чорноморця». Про загибель Ватутіна в червні 1944 року йому доповів курінний «Кватиренко» («Юрко»), який дізнався про це від сотенного «Деркача», котрий постійно оперував у тих теренах і безпосередньо спілкувався з учасниками цієї сутички¹⁶.

За даними командира сотні В. Петрука-Кірика («Деркача») і звітом, що надійшов від корецького надрайонного провідника «Ворона», події розгортались так:

«Місцеві боївки СБ сіл Михалківці та Сіянци, об'єднавшись, вирішили зробити засідку поблизу села Сіянци, щоб обстріляти проїжджаючі машини. Усього їх було чи то 17, чи то 27, але аж ніяк не цілий курінь з гарматами, навіть не сотня. Коли над'їхали одна чи дві легкові автомашини, то вони відкрили вогонь. Але після того на дорозі з'явилися ще

одна чи дві машини. Злякавшись, що за ними іде значна колона з військами, бойовики почали відходити, ведучи постійне спостереження за дорогою. Побачивши, що одна машина, підбита ними, зупинилась, а інші почали відходити назад, повстанці повернулись і продовжили обстріл з гвинтівок і одного чи двох ручних кулеметів, які були в них.

Із підбитої машини винесли якогось пораненого офіцера і поклали в іншу машину. Коли учасники боївки захопили залишену машину, то в ній виявили документи і шинель, за якою вони встановили, що в машині знаходився генерал. При опрацюванні документів Гоцанським районним СБ виявилось, що цим генералом був Ватутін.

Від провідника Ровенського районного проводу ОУН «Гриця» ми дізнались, що боївка серйозно поранила Ватутіна, якого літаком відправили в Київ, пізніше повідомили про його смерть¹⁷.

На запитання слідчого, де документи, «Верещака» ствердив, що їх готували для передачі йому через зв'язкових, але ті загинули під час однієї з облав у Гоцанському районі, а документи потрапили знову до рук НКВС. Шинель генерала боївка СБ подарувала інтенданту куреня групи УПА «Богун» під командуванням «Енея». Але пригадати його псевдонім ні «Верещака», ні «Чорноморець» не змогли. Можливо, частина захоплених документів опинилася в руках керівника Служби безпеки ОУН на Волині Миколи Козака («Смока»), а той міг надіслати копії чи оригінали Романові Шухевичу («Чупринці») і референтові СБ Михайлові Арсеничу («Михайлові»)¹⁸. Принаймні, таким повинен би бути процес передачі й вивчення документів у військовій піраміді УПА згідно із субординацією. На жаль, це лише гіпотеза, якій необхідне серйозне документальне підтвердження.

Та повернімось до розвитку подій, що мали місце після замаху на Ватутіна і базуються на документальних джерелах. Дізнавшись про кричущі організаційні недоліки в тилу наступаючих радянських військ, Москва дійшла одностайного висновку: усі «бандформування» знищити, а для цього провести низку підготовчих заходів. У березні 1944 року з'явилася цілком таємна «Постанова Державного комітету оборони (ДКО) СРСР про спеціальні заходи у Західних областях України». До речі, принагідно зазначимо, що на той момент значна частина західноукраїнських земель була ще в руках німецьких загарбників.

Отже, у цілях ліквідації діючих відділів УПА і наведення «залізного порядку» ДКО СРСР постановив:

«1. Зобов'язати НКО (тов. Смородінова) відмобілізувати до 20 березня 1944 р. усе чоловіче населення призовного віку звільнених районів Ровенської і Волинської областей, причому в першу чергу до 30-літнього віку, і в подальшому по мірі звільнення районів західних областей одразу ж відмобілізувати призовні контингенти.

2. Усіх мобілізованих негайно відвести в тиллові округи і після фільтрації та навчання кращу частину спрямувати у бойові частини, а інших використати в тиллових частинах (будівельні, дорожні та ін.) і на відбудов-

чих роботах...

3. Зобов'язати НКВС СРСР (тов. Круглова) і РНК УРСР (тов. Хрушова) відібрати кращих людей з числа партизанів, що вийшли з ворожого тилу, і створити з них у кожному районі Ровенської, Волинської і Тернопільської областей загони НКВС чисельністю 50-60 осіб кожний, прийнявши їх на всі види постачання НКВС.

4. Зобов'язати НКВС (тов. Круглова) додатково до наявних на Україні військ НКВС виділити і перекинути на Україну до 25.3.1944 ще 5 бригад.

5. Зобов'язати НКО (тов. Хрушова і тов. Федоренка) передати до 10.3.1944 НКВС УРСР 250 автомашин «Студебекер», 100 танків «Т-60» і «Т-70» і 50 бронемашин. Постачання бригад НКВС пальним прирівняти до діючих частин Червоної Армії¹⁹.

Виконуючи вказане розпорядження командування Внутрішніх військ, НКВС Українського округу вважало, що сил 16-ї та 24-ї бригад буде недостатньо, щоби боротися з ОУН і УПА на Волині. Тому на початку березня 1944 року до Рівненської та Волинської областей були скеровані 9-та й 10-та дивізії піхоти Внутрішніх військ НКВС, 17, 19, 20, 21 і 25-ті бригади піхоти, 2 окремі батальйони 18-ї бригади піхоти, 9-й і 10-й полки піхоти, 18-ий полк кавалерії та окремі танковий батальйон 2-го моторизованого полку. Загальна кількість військ НКВС становила 37208 солдатів і 22 танки «БТ-7».

Крім того, для боротьби з підпіллям 13-та армія 1-го Українського фронту виділила танкову роту в складі 8-ми танків і дві роти бронемашин (18 машин типу БА-64 і БА-10). Перекидання військ НКВС на Волинь тривало з 1 лютого до 30 березня 1944 року²⁰.

Транспортування до місця призначення значної частини внутрішніх військ затягувалося, адже велику кількість залізничного транспорту вимагав фронт, що розташовувався неподалік Рівного. Тому радянське партійне керівництво в березні 1944 року знайшло тимчасовий вихід — у тилу військ 1-го Українського фронту перебувала велика кількість партизанських частин, які опинилися практично «без роботи». Так з'явився «План ліквідації озброєних банд українських націоналістів, що діють у Житомирській і Ровенській областях та північних районах Тернопільської і Кам'янець-Подільської областей» за підписом Т. Строкача²¹. До цієї широкомасштабної операції залучались великі партизанські з'єднання і загони під командуванням Олексенка, Одухи, Кота, Міщенко, Нирка, Федорова, Кизи загальною чисельністю до 8000 чоловік. Керівництво бойовою діяльністю покладалося на спеціальну трійку (оперативну групу), до складу якої входили представники ЦК КП(б)У, НКВС і Українського штабу партизанського руху (УШПР). Оперативна група цих об'єднаних сил, маючи потужні засоби зв'язку, дислокувалася в Рівному.

Отже, у березні 1944-го з'єднання Антона Одухи в складі 2400 партизанів вирушило прочісувати Острозький, Здолбунівський, Мізоцький райони Рівненської області та Шумський район Тернопільської області. Це

Символічна могила на місці загибелі цивільного населення в с. Нова Мощаниця. 2005 рік

був справжній грабунковий марш: ушлавлені герої цупили в селах усе, що потрапляло під руки, і поводилися гірше німців часів окупації (*дивись додаток 1*). Антон Одуха вирішив поквитатися за липневу поразку 1943 року, коли два курені УПА добряче потріпали його загін і вибили з укріпленого табору поблизу с. Теремне Острозького району. Тепер він мав доволі зброї: на 1 лютого 1944 року його з'єднання мало 8 гармат, 80 мінометів, 42 протитанкові рушниці, 181 кулемет, 1314 автоматів та ін.²².

25 березня 1944-го Одуха шифротелеграмою доповів керівникові УШПР Тимофіїві Строчаку, що 21 березня підпорядковані йому загони імені Берії, Хрущова та ім. Калініна зіткнулися з відділами УПА в селі Мала Мощаниця (*насправді в Новій Мощаниці* – прим.

авт.) Мізоцького району Рівненської області.

За оцінкою партизанів, проти них діяло 700 повстанців, тобто 2 курені. Одухівцям удалося знищити 224 вояки, захопити в полон двадцять одного. Серед здобутих трофеїв – 2 ручні кулемети, автомат і 50 гвинтівок. Свої втрати Одуха оцінив так: чотирьох поранено, дев'яťох убито, 10 пропало невідомо де²³.

Але також зберігся звіт УПА про цей бій, у якому стверджується діаметрально протилежне: «Відділи командира «Докса», командира «Великана» і командира «Буревія» мали бій з двома батальйонами більшовиків у Новій Мощаниці. Убито понад 120 більшовиків і близько 30 поранено. Здобуто 1 міномет (сотенний), 6 автоматів, 23 коні і 8 сідел. Наші втрати – 4 вбитих і 17 поранених»²⁴. Два різні звіти про один і той самий бій засвідчують, що втрати в живій силі та зброї були й залишаються донині більше предметом пропаганди, аніж об'єктивного оцінювання.

Сучасні історики вже давно сперечаються з приводу того, що звітна документація радянських партизанів переповнена міфічними цифрами втрат, яких вони завдали німцям. Цей факт доводить просте зіставлення документів двох ворожих на той час сторін. На підтвердження цієї тези зазначимо, що ще в лютому 1944-го керівник 1-ої Української партизанської дивізії ім. С. Ковпака Вершигора писав у партизанський штаб: «З'єднання типу Шитова на Волині та ще в запіллі Червоної Армії, мене дуже турбують: «Мы – тот отряд, что берет все подряд», «Тетка, открывай шкаф. Мы на операцию приехали», – ось військові доктрини Шитова і його військо-

ва тактика». Тобто в діях радянських партизан було не просто замало героїзму, натомість вони дуже часто не воювали, а грабували. Наприклад, такий собі Свейталов, який «виймав золоті зуби в Городниці, живий і «воює» в тилу Червоної Армії, озброєний так, ніби веде наступ на Берлін»²⁵.

Для шитовців, одухівців та інших «лісових месників» ворожим Берліном ставали звичайні українські села. Отримавши серйозну відсіч у Новій Мощаниці, радянські партизани розстріляли значну частину села з гармат і мінометів та знищили 41-го мирного жителя, не повідомляючи про це героїство у своїх звітах до Українського штабу партизанського руху (УШПР). Очевидці згадують: «У селі Нова Мощаниця стояв курінь Докса. Були розставлені пости по всіх дорогах. Коли це з'явилися вершники на конях серед дня. Вартові хотіли їх зупинити, але вершники відкрили вогонь по них. З'ясувалося, що це була розвідка якогось з'єднання червоних партизанів. І тут вони висипали з лісу, як сарана. Повстанцям стримати їх, озброєних до зубів, не було змоги. Змушені були відійти в бік Старої Мощаниці. Ця сарана увірвалася в село і почала чинити розправу над мирними жителями. Підпалювали хати і тих, хто не встиг утекти, кидали живими у вогонь. За кілька годин спалили кутки Черняву і Єлисеї...»²⁶. Потім тіла людей збирало все село і звозило до церкви, щоб відправити панахиду. Від плачу і крику сотень селян здригалися стіни давнього храму. Тільки нещодавно вдалося знайти церковну книгу, у якій новомощаницький священик записав прізвища всіх закатованих одухівцями 21 березня 1944 року (додаток 2).

Антон Одуха - командир партизанського загону «імені Михайлова»

Крім сутичок з партизанами, протягом 1943-44 років відділи УПА мали доволі серйозні зіткнення з військами НКВС у перші місяці 1944-го. Одна з перших військово-чекістських операцій, спрямованих проти українського національно-визвольного руху, була проведена в районі села Здовбиця. Як відомо, цей великий населений пункт належав до Здолбунівського районного проводу ОУН (кодова назва «Земля» №9) і був виділений в окремий підрайон №25 під керівництвом підрайонного провідника ОУН «Шороха», заарештованого НКВС у травні 1944 року. За свідченням колишнього провідника району ОУН В. Ступака («Гандзі»), після «Шороха» керівником Здовбицького підрайону став Микола Дацюк («Лютий»)»²⁷.

У селі дислокувався тереновий відділ самооборони УПА під керівництвом

Символічна могила на місці загибелі вояків УПА в Микитових Ровах, с. Здовбиця. 2005 рік

Трофимчука (автори припускають, що ця сотня входила до складу куреня «Лиха»). Ця повстанська сотня (майже 100 бійців) була забезпечена всім необхідним господарським майном, озброєна гвинтівками, автоматами та кулеметами. Повідомлення про операцію внутрішніх військ НКВС та загону червоноармійців щодо прочищення села надійшло занадто пізно, і керівництво сотні вирішило прямого бою на зручних становищах поблизу села уникнути, відступити до Здовбицького лісу й там зайняти бойові становища. На 21 березня 1944 року здовбицьку сотню УПА вже повністю було оточено, на шляху вирахованого відступу повстанців виставлено кулемети «максима» та налаштовано армійські міномети. Коли з півдня до Здовбиці почала рухатися радянська піхота, бійці сотні УПА розпочали організований відступ на північ у бік Здовбицького лісу при-

родною улоговиною, відомою під назвою Микитові Рови.

Добре пристріляна місцевість поблизу Микитових Ровів виявилась непридатною для виконання маневру сотнею, і в результаті проведення чекістсько-військової операції більшість повстанців сотні було знищено. Як і Гурбенський бій, сутичку повстанців з більшовиками в Микитових Ровах пізніше овіяли різними вигадками, переважно трагічного змісту. За пеленою різноманітних міфів щодо бою в Микитових Ровах приховувалася пропагандистська мета українського підпілля, яка полягала в доведенні жорстокості нових більшовицьких окупантів і хоча б якогось виправдовування власних величезних втрат. Міфологізація бою повстанськими керівниками розпочалась ще в другій половині 40-х років. Перебільшені втрати серед чи не найкращих боєздатних відділів, яких зазнали повстанці, визнання успішною роботу радянської агентури в повстанському середовищі повинні були загострити пильність підпільників та розпочати зміну тактики визвольної боротьби. Врешті-решт ці заходи мали б допомогти підпіллю та його збройним загонам адаптуватися до абсолютно нових умов радянської дійсності.

Наступного дня після бою (тобто 23 березня) прокурор Здолбунівського району Богатиренко інформував обласного прокурора Комолова про ситуацію в районі Здовбиці: «22 березня була проведена операція, у ході якої розгромлено банду Трофимчука в складі до 80 чоловік. З них убито

47 чоловік... 27 чоловік узято в полон, які заарештовані і притягнуті до кримінальної відповідальності.

Захоплені такі трофеї: ручний кулемет «дехтярьова» один, німецька рація одна, гвинтівок німецьких — 15, автоматів 10 штук, патронів 5000 штук, гранат 1 ящик, а також захоплені документи району і підрайону ОУН»²⁸. А народний комісар Внутрішніх справ УРСР В. Рясной видав навіть спеціальне звернення до місцевих жителів стосовно бою в Микитових Ровах, яке розкидали з літаків (*див. додаток 3*).

Деякі окремі фрагменти опису розгрому сотні УПА зібрав здовбицький автор, учитель-пенсіонер Олександр Ольшевський. У циклі нарисів про Здовбицю під назвою «Твої сини — твоя слава, Україно» він пише: «У відповідь (на замах щодо командувача 1-го радянського Українського фронту М. Ватутіна) була негайно призначена чекістсько-військова операція з ліквідації націоналістичних угруповань. По зв'язку УПА було передано наказ майора «Лиха» (як пізніше виявилось, це був агент НКВС) Здовбицькій сотні зайняти оборону в Микитових Ровах, хоч були заперечення командира СБ «Пугача» (Петро Нестерович Оксентьев). А вранці 22 березня 1944 р. війська НКВС за підтримки військової частини, що йшла на фронт (майже 1000 чол.), оточили Здовбицьку теренову сотню в Микитових Ровах і зав'язали жорстокий бій. Сили були нерівні. Був даний наказ проривати оточення. Однак з цього пекла вирвався тільки рій «Беркута» (Мичка Леонід) і деякі окремі щасливці». Понад 40 чоловік стали жертвами нерівного бою в Микитових Ровах»²⁹.

Хроніка перебігу бою, список командирів здовбицької теренової сотні самооборони окремого підрайону ОУН с. Здовбиця до сьогодні не повністю з'ясовані. Так, у згаданому документі прокурора Здолбунівського району Богатиренка подано інформацію про розгром «банди Трофимчука». У той же час автор Ольшевський наводить зовсім інші відомості про керівників сотні: «Сотником призначено Михайла Михайловича Огородника (1918 р.н.), а його замісником Палладія Трихоновича Солтиса (1905 р.н.). Штаб сотні розмістився в хаті Данила Мельника. Сотня була добре озброєна і вишколена...».

Про деталі й обставини бою згаданий автор написав на основі свідчень його очевидців: «Кожен намагався вирватись із оточення. Михайло Гнатович Федорук (1922 р.н.) проривався до лісу, але його оточили. Він мав дві протитанкові гранати. Одну кинув у ворога, а другою підірвався сам, аби не потрапити в полон. Степан Дмитрович Шемулянку (1925 р.н.) разом з Талимоном Микитовичем Тишковцем (1918 р.н.) проривалися в сторону села Богдашева. Тишковець був з кулеметом і прикривав відхід, однак його скосила ворожа куля, а Шемулянку вдалося вирватися з оточення. Врятувався також Микола Дмитрович Ткач. Володимира Івановича Чернишова (1921 р.н.) і Миколу Івановича Федорука (1921 р.н.), важко поранених, забрали в полон і вкинули в лях Здолбунівської катівні НКВС, де вони без жодної медичної допомоги померли. Геройськи загинули сот-

ник Огородник і його замісник Солтис. Поранених Михайла Васильовича Богдана (1916 р.н.), братів Шолудьків Олександра і Володимира забрали з поля бою і відвезли до Рівного, де замордували.

Бій скінчився об 11-й годині. Поранених кололи багнетами, добивали прикладами, а то й кидали до наспіх виритих ям живими. А ями копали випадково спіймані в криївці в лісі мешканці села: Нестерчук Михайло, Нестерчук Микола, Нестерчук Петро, Нестерчук Іван, Солтис-Шолудько Леонтій, Нижник Каленик, Шемулянко Микола, Нестерчук Михайло Пилипович, Ковальчук Пилип. Після бою їх усіх відправлено до Рівного, де Леонтія Солтиса-Шолудька та Пилипа Ковальчука було розстріляно, а інших засуджено на 15-20 років ув'язнення.

Щодо часу, коли відбувся бій, то іншу думку, підкріплену спогадами очевидців, має син загиблого заступника командира здовбицької сотні булавного Палладія Солтиса — Ігор Палладійович Солтис, житель Здолбунова. Так, він особисто пам'ятає, що бій розпочався відразу після служби Божої у здовбицькому храмі, адже 22 березня 1944-го православні віруючі відзначали день Сорока святих. Тобто навіть за скромними припущеннями, бій міг розпочатися не раніше 12 годин дня. А тривав, за словами Ігоря Солтиса, до години 17-ї. Приймавши у такій не вигідній місцевості бій, повстанцям для прориву необхідно було протриматися до темряви — світловий день у березні короткий. Зробити цього не вдалося, і ми знаємо, що трапилося з сотнею. Ось як про це пише краєзнавець Олександр Ольшевський: «Очевидці розповідають, що після відходу військ НКВС з поля бою земля ворухилася від тіл тих, хто ще не помер. Більшість трупів залишилася на полях там, де їх застала смерть. А вночі рідні та близькі позабирали своїх синів та батьків й перезахоронили на близьких цвинтарях...».³¹

У спогадах Ігор Палладійович Солтис підтверджує наше припущення щодо можливості прориву з Ровів у бік близького села Богдашева. Від сучасної вулиці Шкільної в Здолбунові, за його словами, до самого Богдашева й Глинська в 40-і роки росли дубові гаї. Оскільки шлях до Здовбицького лісу повстанцям теренової сотні було відрізано червонопогонниками, між Здовбицею та Глинськом залишалася відкрита місцевість для відступу на північ — просто на Здолбунів. Саме в цьому напрямку кільком здовбичанам удалося вирватися з кільця оточення в Микитових Ровах. Пан Ігор наводить як підтвердження слова своєї матері Марії Трихонівни Солтис (в дівочості — Пальчевської, 1910 р.н.). Вона розповідала про повстанця, пораненого в ногу, який вирвався з Микитових Ровів. Перев'язку йому пані Марія, вишколена на медичних курсах у «Просвіті», зробила в крайній хаті, розташованій на перехресті в бік Глинська та Богдашева.

Із спілкування Ігоря Солтиса зі свідками та учасниками бою випливає, що справді кілька повстанців, зокрема тих, про яких пише Ольшевський, таки прорвалися до великих сільських клунь Богдашева, де змогли заховатися. А ще, на його думку, найоптимальнішим напрямком організованого відходу сотні першопочатково передбачався в бік Уїздців. Там,

на відкритій місцевості, могли опинитися вже червонопогонники, а для повстанців була б можливість більшого маневру. Єдиний ймовірний негативний чинник у цьому варіанті відходу сотні полягав у наявності в напрямку Уїздців десятка хат місцевих селян, які могли стати водночас і укриттям, і мішенню в бою.

Палладій, батько Ігоря Солтиса, загинув, намагаючись організувати оборону, наскільки це було можливим. За ствердженням Ігоря Палладійовича, перемога ВВ НКВС під Микитовими Ровами була не такою вже й легкою, теренова сотня УПА чинила запеклий супротив. Але задіяння всіх родів військ, координування двома літаками «ПО-2» ведення мінометного вогню і таке інше стали вирішальним чинником перемоги радянських військ. За словами пана Ігоря, бійці ВВ НКВС навіть не залишилися у Здовбиці, і вночі на 23 березня терен вже знову повністю контролювали повстанці з УПА. Родичі звозили своїх і чужих загиблих до здовбицького кладовища, а непохованих тимчасово накрили землею. З цієї страшної присипаної землею гірки трупів родичі з інших сіл забирали рештки своїх. Тож можемо констатувати, що жодного полеглого повстанця в кургані Микитових Ровів не поховано. Мати Ігоря Палладійовича принесла з цвинтаря додому кожух батька Солтиса, у якому на грудях було три дірки від куль. З одягом було сутужно, і троє дітей булавного Палладія Солтиса довго в холодні зимові вечори вкривались батьковим кожухом із зашити дірками.

Без сумніву, варто відзначити запеклий характер бою в Микитових Ровах і з сучасного погляду окреслити низку фатальних для здовбицької теренової сотні обставин. Так, керівники повстанської теренової сотні не мали спеціальної військової освіти й звикли до неоперативних дій німецьких каральних підрозділів. Про ворожі дії командування УПА отримувало завчасну інформацію від підпільників, які перебували на службі в гітлерівців як перекладачі, працівники місцевих сільських управ тощо. Цього ж аспекту стосується лютневий перехід фронту, коли повстанський зв'язок, який мав ще й розвідувальні функції, не лише ускладнився, а в деяких місцевостях взагалі перервався, перестав працювати через ведення бойових дій та початок мобілізації до ЧА.

Наступний несприятливий для повстанців чинник — оперативно-розвідувальні заходи фронтової контррозвідки «СМЕРШ», проведені вже в лютому та березні 1944 року. Перші відчутні удари по українському підпіллю завдала саме ця військово-каральна структура, очолювана Абакумовим, у Здолбунівському надрайоні ОУН, зокрема в Дермані. Безпосередньо керували операціями проти українських повстанців офіцери 3-го відділу Управління контррозвідки «СМЕРШ» 1-го Українського фронту. Так, наприклад, у с. Залісся Шумського району Тернопільської області наприкінці лютого 1944-го діяли «смершівці» 287-ї спеціальної дивізії 13-ї армії 1-го Українського фронту. Завдяки їхнім оперативним діям 21 лютого в Дермані вдалося захопити живими майже цілу обслугу зброярні

«Комара» у складі 11 чоловік³⁰. Отже, оперативну ситуацію, пов'язану з дислокацією та чисельністю місцевих відділів УПА, радянське командування знало достатньо чітко.

Ще одним чинником поразки була місцева «прив'язка» сотні до Здовбиці. Більшість її бійців походила саме з цього села, тому не бажала наражати власну рідню на каральні заходи радянських силових органів, відтак не поспішала з відступом. Запізніле рішення командирів сотні Михайла Огородника (можливо, Трофимчука) та Палладія Солтиса відступати більшим збройним відділом, як єдино можливе у цій надзвичайній ситуації, уже не рятувало становища. Поділ на окремі чоти, рої й відступ малими групами в умовах цілковитого оточення сотні більшовиками також призвели б до стовідсоткового знищення всього особового складу теренового відділу.

Відзначимо також і той факт, що прорив бійців сотні з рою «Беркута» відбувся саме в напрямку села Богдашева, яке розташовувалось за 1 км від Здолбунова. За свідченням очевидців бою, він став можливим завдяки винятковій сміливості повстанців та розсудливості ройового Леоніда Мички («Беркута»). Відстань від Микитових Ровів до сприятливого в рельєфному плані богдашівського дубового гаю становила трохи більше двох кілометрів. Її можна було би подолати бігом, а один з повстанців, який утік, мав із собою ще й кулемет «дехтярьова». Отже, відхід сотні Микитовими Ровами міг бути тактично виправданим, але лише за умов можливого прорахунку в розташуванні щільних заслонів червоноармійців на найбільш небезпечних ділянках. Однак, досвід бійців Червоної армії та Внутрішніх військ НКВС у проведенні фронтових операцій був високим, а обрані ними становища для перехресного обстрілу шляхів можливого відступу здовбицької сотні виявилися вдалим та ефективними. Тож лише уродженців Здовбиці в Микитових Ровах загинуло 44 чоловіки (*див. додаток 4*).

Аналіз поразки повстанців у Микитових Ровах виявляє ще одну характерну деталь, яка дійшла до наших днів. За свідченнями очевидця бою, який мешкає поблизу Здовбицького лісу, «тихий» та «непомітний» відступ сотні був «зраджений» в Ровах пострілом одного з бійців сотні, якого відразу запідозрили в агентурній роботі на «советів». Тобто постріл мав бути й став певним сигналом для початку кулеметного та мінометного обстрілу повстанців, який, до речі, і завдав основних втрат відділу УПА. Піхотна атака червоноармійців доконала справу. У бою загинули командири сотні Михайло Огородник, названий у звіті Богатиренка Трофимчук та Палладій Солтис. Останній відомий як старшина у колишньому польському війську та активний діяч здовбицької «Просвіти». У новітні часи список усіх загиблих у Микитових Ровах склав Микола Володимирович Степанчук — колишній член ОУН ще з 1933 року. Доповнив і узагальнив цей список здовбичанин Олександр Ольшевський.

Степанчука було заарештовано в Здовбиці навесні 1945-го. До того часу він працював директором школи в Здовбиці й водночас виконував роботу

підпільного референта ОУН підрайону з пропаганди. Завдяки його ініціативі, а також допомозі багатьох односельчан у 90-х роках ХХ століття в Микитових Ровах постав величний курган, увінчаний металевим триметровим хрестом на пошану загиблих у бою повстанців УПА з місцевої теренової сотні самооборони.

Джерела

¹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДА-ВО України), ф.3837, оп.1, спр.2, арк.5.

² Державний архів Служби безпеки України (далі – ДА СБУ), ф.13, спр.376, т.66, арк.71-73.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.1, оп.23, спр.944, арк.1-3; Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. – Москва, 1969. – с.487.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Львів-Торонто, 2002. – т.4 – с.194.

⁸ Там само.

⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.930, арк.179-180.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси. – К., 2002. – с.759.

¹³ Веденев Д., Шевченко С. Роковой выстрел. Кто спустил курок операции «Висла» // Газета «2000» – 1 листопада 2001 р.

¹⁴ Нагнойний Я. Генерал армії Микола Ватутін // Військо України – №7-8. – 2002. – с.32-34.

¹⁵ Кричильський С. До кого все ж таки потрапили секретні документи генерала Ватутіна? // Газета «Волинь». – 19 листопада 1999 р.

¹⁶ Там само.

¹⁷ ДА УСБУ по Тернопільській області, спр.1691, арк.70-80.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – К., 1994. – т.2. – с.547-548.

²⁰ Пальський З. Знищення національно-визвольного підпілля Внутрішніми військами НКВД в західних регіонах СРСР у 1944-1945 роках // Український визвольний рух. – Львів, 2005. – Збірник 4. – с.180-181.

²¹ Сергійчук В. Десять буремних літ. – К, 1998. – с.54-56.

²² Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945). – К., 2001. – с.113-114.

²³ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. – К., 1996. – с.147.

²⁴ ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.71-73.

²⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Львів-Торонто, 2002. – т.4 – с.187.

²⁶ Бабій С. Луни повстанського краю. – Рівне, 2002. – с.45.

²⁷ ДА УСБУ по Рівненській області, спр.7035, арк.9-15.

²⁸ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф.Р-688, оп.5с, спр.13, арк.22.

²⁹ Ольшевський О. Твої сини – твоя слава, Україно // Газета «Нове життя» (Здолбунів). – 14 жовтня 1997 р.

³⁰ ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.930, арк.171-172.

Мобілізація чи провокація?

У звільнених від німців районах Рівненської, Волинської, Тернопільської областей згідно з директивами з Москви розпочато низку заходів для поповнення лав Червоної армії. Мобілізаційна політика Кремля в Західній Україні мала особливий підтекст: разом із поповненням радянських збройних сил ставилося завдання позбавити УПА можливості залучати необхідні людські резерви для власних цілей. Безпосередньо з цією проблемою зіштовхнулись керівники партійної радянської номенклатури, на яких покладалось проведення заходів для утвердження радянського тоталітарного режиму в краї. Один з них, секретар Ровенського обкому КП(б)У В. Бегма, адресував М. Хрущову десятки доповідних записок, у яких пов'язував труднощі мобілізаційних заходів з діями українського національно-визвольного руху¹.

Відділи УПА контролювали значну частину сіл Волині та Полісся, робили часті напади на важливі транспортні магістралі, блокували райцентри, де відсиджувався під прикриттям гарнізонів радянський партійний актив. Знаючи про ворожі настрої серед західноукраїнського селянства, В. Бегма вважав, що в Ровенській області необхідно здійснити поголовну мобілізацію чоловічого населення віком від 17 до 50 років і «відправити подалі в тил східних областей, де їх розсортувати: частину до армії, а частину - в робочі батальйони»². Хрущов, у свою чергу, інформуючи Сталіна про ситуацію на Волині, виклав цю думку і доповнив її конкретними цифрами. «Щоб позбавити можливості націоналістів вербувати чи то добровільно, чи то примусово учасників своїх банд, — писав він, — треба провести мобілізацію всього чоловічого населення призовного віку. Усіх мобілізованих негайно відвести в тиллові округи, і після фільтрації кращу частину спрямувати в бойові формування»³. У документі зазначалося, що призову за приблизними підрахунками підлягає 71,5 тис. мешканців звільнених районів.⁴ Не маючи необхідного апарату для здійснення призову на місцях, керівництво республіки домовилося з командувачем 1-го Українського фронту маршалом Г. Жуковим про задіяння в цій справі армійських і фронтових відділів комплектування.

Надзвичайно таємний наказ по військам 60-ї армії 1-го Українського фронту від 13 березня 1944 року вимагав:

«1. У всіх звільнених районах західних областей України з 15.3.44 р.

розпочати мобілізацію чоловічого населення у віці з 1926 по 1894 р. народження включно...

2. Для проведення мобілізації створити вісім постійно діючих призовних комісій на чолі з підполковником або майором, райвоєнкомом, представником РК ВКП(б), райради і РВ НКВС.

У їх розпорядження виділити по п'ять 5 офіцерів, з них один політпрацівник. Кожній комісії надати 30 чоловік рядових і сержантів, озброєних автоматами.

3. Медогляд мобілізованих не проводити, одночасно виключити призив калік.

4. Всіх мобілізованих спрямовувати під конвоєм на збірний пункт. Збірні пункти організувати у Вороб'ївці, Дитківці, Москалівці. Транспортування по залізниці організувати зі ст. Ямполь.

Керівником збірного пункту призначити підполковника Живодьорова. Для допомоги йому виділити двох помічників, а для роботи і охорони збірного пункту, для супроводу в дорозі по залізниці призначити: офіцерів — 35, озброєних сержантів і рядових — 250 чол.

5. Начальнику ВОСО Армії своєчасно згідно заявки начальника збірного пункту через ВОСО фронту надавати залізничний транспорт... Всі ешелони з мобілізованими спрямовувати на ст. Київ, де вони будуть прийматися штабами Київського воєнного округу для подальшого транспортування у тил країни.

У кожний ешелон призначити начальника ешелону, двох заступників, уповноваженого відділом контррозвідки «СМЕРШ» Армії, медфельдшера, одного офіцера на 200 чоловік мобілізованих і конвой... по 2 чоловіки на вагон». Наказ підписали генерал-полковник Черняхівський, генерал-майор Оленін, генерал-майор Тер-Гаспарян.

Один з документів Державного комітету оборони (ДКО) пропонував у першу чергу відмобілізувати чоловіків до 30-річного віку, а всіх інших - за мірою необхідності. Та «необхідні потреби» згодом набули масового явища у призові до ЧА. Про тотальний характер радянської мобілізації свідчать такі дані: з початку 1944 року до 25 квітня діюча армія отримала поповнення з Рівненської, Волинської та Тернопільської областей майже 170 тис. чоловіків⁵. У цій справі радянські мобілізаційні акції наштовхувались на постійну протидію ОУН та УПА.

З наявних документальних джерел відомо, що влітку-восени 1943-го

Командувач 1-им Українським фронтом Георгій Жуков

командування УПА-Північ проводило низку власних мобілізаційних заходів. Для цього підпільна мережа ОУН створила спеціальну організаційно-мобілізаційну референтуру на різних рівнях: село-підрайон-район-надрайон-округа. Восени 1943 року відповідальні працівники цих референтур склали списки чоловіків, які можуть служити в армії, з обов'язковим зазначенням родинного стану, військової та цивільної спеціальності, освіти й інших даних. На території Військової округи (ВО) «Богун», яка охоплювала Кременеччину, Здолбунівщину, Дубенщину, Рівненщину і Кореччину, цією роботою керував неустійнений член ОУН під псевдонімом «Тирса». Зберігся його звіт за грудень 1943-го, у якому повідомляється, що «організаційно-мобілізаційний апарат на терені цілої ВО підлягає дальшій розбудові. Відноситься це особливо до мобілізаційної і вишкільної лінії. На терені всіх надрайонів потворено мобілізаційні пункти, районові і надрайонові. Покликано до праці при організаційно-мобілізаційних референтурах надрайонів мобілізаційних референтів і ознайомлено їх з мобілізаційними обов'язками»⁶. Далі «Тирса» інформує про створення лікарських комісій для обстеження призовного контингенту і створення мобілізаційної мережі на Кореччині та Здолбунівщині. «Рівночасно поширено число працівників ВО, створюючи поряд з існуючим рефератом зброї, окремий мобілізаційний апарат, який очолює друг Вишня... За біжучий місяць змобілізовано загалом 100 осіб», але значна частина цього поповнення — «люди, більшістю погано скомплектовані, з невідповідним вирядом і в 40% хворі»⁷.

З багатьох спогадів колишніх вояків УПА і документів Державного архіву Рівненської області відомо, що саме «Тирса» призначив організаційно-мобілізаційних референтів: Здолбунівського району — згаданого в першому розділі О. Поліщука (псевдонім «Лихо»), Острозького — М. Синюгіна («Жмайло»), Мізоцького — Н. Шпичака («Бистроум»). Звичайно, вони не діяли самостійно й мали своїх заступників. Безпосереднім координатором мобілізаційної роботи в Здолбунівському надрайоні виступав «Місяць», в Дубенському — «Тарас». Усі мобілізовані спрямовувались або в УПА, або на спеціальні вишколи Повстанської Армії.

Шеф штабу південної групи УПА Д. Казван («Черник»), аналізуючи стан і діяльність підпорядкованих йому відділів УПА в грудні 1943 року, у своїх аналітичних звітах торкнувся проблеми мобілізації. Так, зокрема, він писав: «Завважено, що теж новозмобілізовані з терену не прибувають належно одягнені і взуті, найчастіше через брак часу (людей беруть раптово), або через «малоруську хитрість»: не буде одягу — завернуть домів... Військові частини збільшуються тільки шляхом одержування людей з мобілізаційного апарату ВО»⁸. Для новоприбулих в УПА було створено спеціальний вишкільний відділ під числом «223». З цитованих документів відомо, що на той час підрозділи УПА в основному поповнювались не добровольцями, а саме мобілізованими. Крім того, максимально розширити лави УПА не вдавалось через недостатню

кількість взуття (діючим відділам групи УПА «Богун» станом на грудень 1943 р. не вистачало 600 пар), одягу, а головне стрілецької зброї та амуніції до неї. Наприкінці свого звіту Д. Казван зазначає, що «по селах амуніції вже не зустрічається. Потрібно мінімум 30000 шт.»⁹. Загалом, група УПА «Богун», якій у майбутньому доведеться вести бої під Гурбами, на початок 1944 р. нараховувала майже 2,5 тис. вояків. Окрім того, близько тисячі озброєних підпільників діяло в різних теренових боївках, боївках СБ, або так званих районних відділах особливого призначення (ВОП).

Перед повстанцями виникла серйозна проблема переходу фронту, який швидкими темпами рухався на захід. Одні відділи були змушені маневрувати, вступати у бої й таким чином долати оборонні лінії німців і радянських частин. Інші - розформовували командири, зброя ховалась, а вояки розходились по селах, маскуючись під місцевих жителів, чи використовуючи вже готові сховища-криївки. У такому випадку командир мав призначити місце збору та обумовити паролі і зв'язки. Прикладом є ситуація в Рівненському військовому надрайоні (був складовою частиною південної округи ОУН під командуванням «Енея»). Захоплений енкаведистами курінний В. Трофимчук («Недоля») свідчив на допиті в Рівному, що наприкінці січня 1944 р. він отримав наказ надрайонного керівництва ОУН розпустити свою сотню на період проходження німецько-радянського фронту, а самому перейти в підпілля. Ця вказівка була виконана: «Розпустивши по хатах особовий склад сотні, я ховався у двоюрідної сестри Ярмольчук Стефи, що живе в Тучині... Після того, як фронт пересунувся через ріку Горинь, організаційно-мобілізаційний референт «Самара» через зв'язкових «Лебеда» та «Ярого» викликав мене на Бугринські хутори Гоцанського району. Там «Самара» зустрів мене в присутності надрайонного коменданта ОУН «Матроса», надрайонного коменданта СБ Войтовича («Зенона») і надрайонного референта пропаганди А. Маєвського («Греблі»). Я отримав від них вказівку негайно приступати до організації куреня шляхом збору всіх осіб, що були в УПА в період німецької окупації, одночасно призвати для служби в УПА нові контингенти осіб, що мають військову підготовку.

Анатолій МАЄВСЬКИЙ -
«Гребля», «Уліян»

У ході наради надрайонний комендант СБ «Зенон» повідомив мене, що всі районні коменданти СБ отримали спеціальні вказівки про проведення відповідних міроприємств, пов'язаних із забезпеченням своєчасної явки мобілізованих на визначені призовні пункти... Надрайонний

Керівник підпілля ОУН
у Центральній та Східній Україні,
командувач УПА-Південь
Василь Кук («Леміш»)

референт «Гребля» розповів мені, що він також дав вказівки районним політичним референтам про розгортання пропаганди навколо проблеми мобілізації в УПА. Далі «Гребля» повідомив, що з цією метою він уже роздав відповідну літературу і в багатьох селах провів збори колишніх учасників УПА і молоді»¹⁰. Курінь, який створював «Недоля», мав слугувати своєрідним резервом для основних частин УПА і отримав кодову назву «Загін імені Робітницького».

Використовуючи ситуацію, пропагандистські відділи ОУН підготували масові наклади листівок. У одній з них, датованій 30 березня 1944 року, наголошувалося: «Московський імперіалізм хоче загнuzдати наших українців мобілізацією. А потім, маючи нас у руках, кинути в карних загонах на першу лінію, на гарматне м'ясо, або морити голодом в таборах праці».

Відповідно, усе населення мало брати до рук зброю і боротися за свободу й інтереси української нації в лавах УПА. Розгорілася справжня пропагандивна війна. У лютому-березні 1944-го з'явилося офіційне звернення «До учасників так званих «УПА» та «УНРА» за підписами «Голова Президії Верховної Ради Української РСР М. Гречуха» і «Голова Ради народних комісарів Української РСР М. Хрущов». У цих зверненнях повстанців нарекли «українсько-німецькими націоналістами» і закликали перейти на бік радянської влади, порвавши з «гітлерівцями-оунівцями». Наклади цього звернення перевищували 100 тис. примірників. Михайло Степаняк («Сергій»), член проводу ОУН, який перебував у той час на Рівненщині, написав листа-відповідь у формі листочки на ім'я Гречухи і Хрущова у квітні 1944 р. і підписав його «Дем'ян Нестерович — боєць УПА»¹¹. Пропагандистські ланки швидко розповсюдили цей текст серед місцевого населення.

У підсумку звичайні цивільні громадяни не могли предметно й об'єктивно розібратися в процесах мобілізації двох воюючих між собою сил. Люди просто не знали кому вірити: на боці одних була романтична ідея боротьби за незалежну Україну, на боці інших — потужний мобілізаційний апарат і потенціал кількомільйонної армії, яка долала гітлерівську Німеччину. Кожна із сторін намагалася залучити максимальну кількість місцевого на-

селення для поборювання свого суперника й у проведенні мобілізаційних заходів не рахувалася з гуманізмом у методах.

Перехід фронту збігся в часі з реорганізацією Української Повстанської Армії на Волині. На початку 1944 р. на прохання Василя Кука («Леміша»), керівника підпілля ОУН у центральній та східній Україні, частину відділів УПА-Північ переведено до нового формування під назвою УПА-Південь. Воно мало діяти у Вінницькій, Київській, Кам'янець-Подільській та інших областях. Дуже часто історики стверджують, що існувала окрема група «УПА-Схід», але ми схильні трактувати подібну тезу як серйозну історичну помилку. Коріння таких помилок криється у звичайній «видимій» причині: під час рейдів відділи УПА називали себе «УПА-Схід» чи «Східна група». Насправді ж на території України в розумінні повноцінного військового з'єднання діяло в 1944–46 рр. лише три групи Української Повстанської Армії: УПА-Північ, УПА-Південь та УПА-Захід.

18 січня 1944-го у селі Батьківці Мізоцького району Рівненської області відбулась розширена нарада вищого командування УПА-Північ, в якій взяли участь представники проводу ОУН. Серед учасників наради були: «Леміш» — крайовий провідник ОУН на центральні і східні землі України, «Клим Савур» — крайовий провідник ОУН на Волині й Поліссі, його заступники Р. Волошин («Горбенко») і М. Медвідь («Карпович»), П. Олійник («Еней») — командир групи УПА «Богун», представники крайового проводу Східної України О. Логуш («Іванів») та Я. Дудар («Верес») й ін.¹²

Василь Кук («Леміш») як головний керівник збройного підпілля серед присутніх... оголосив про створення ще одного формування — УПА «Південь». За рішенням головного проводу, В. Куку належало очолити його. Справами формування, забезпечення новоствореної групи УПА мав займатись Лука Павлишин («Ігор»), який прибув із Галичини. Із його спогадів відомо, що за наказами «Клима Савура» та «Енея» в підпорядкування «Леміша» переходили три курені спеціального рейдувального з'єднання під кодовою назвою «Кодак». Один із них діяв на Вінничині (курінь І.Ткачука («Олега»)), а другий під командуванням М.Климишина («Крука») здійснював рейд на територію так званої Трансністрії (Буковина, Бесарабія, Одещина). Також потрібно було сформувати новий курінь з радянських військовополонених та шуцманів, які переважно тікали з відступаючою німецькою армією, але частина з них потрапляла до лав повстанців. Відомо, що восени 1943 року повстанці напали на Дубенський концтабір і звільнили з німецького полону всіх полонених радянських вояків. Значна частина з них поповнила підрозділи південної групи УПА під командуванням «Енея». Шефом штабу одного з куренів був колишній майор Червоної армії «Чучупака», родом із Дніпропетровщини. До нього всі так і звертались за формою повстанського привітання та змістом радянського військового звання водночас: «Друже майор!»¹³.

Першим начальником штабу новоствореної УПА-Південь став петлюрі-

вський полковник О. Даниленко («Данько», «Полтавченко»). Усе керівництво разом зі штабом, охороною і зв'язковими перебувало на околицях села Майдан, неподалік штабу «Енея». Фронт, який прокотився по цих теренах, розпорошив новостворену УПА-Південь, і в березні 1944 року від її основного складу дієвими залишилось лише декілька сотень. Крім того, командування наказало змінити псевдоніми командирів і зашифрувати перед ворогом назви частин УПА. Курені почали називати словом «з'єднання», а сотня перетворилась на «загін», із заборобою вживати в назві вислови «сотня Докса» чи «куринь Ясена». З'явилися нові назви куренів — «Полтава-100», «Дністер-200». Крім того, спеціально шифрувалися райони перебування відділів УПА та напрямки їхнього руху.

Єдиним безсумнівним здобутком українського повстанського руху під час весняно-зимового періоду стали значні запаси стрілецької зброї та боєприпасів, які вдалося захопити внаслідок роззброєння дрібних частин німецької, угорської чи радянської армії. В одній із сутичок упівці відбили обоз, у якому було 55000 набоїв, в іншій — гармату із запасом снарядів. На Тернопільщині навіть удалося захопити секретну «катушу», але енкаведисти швидко встигли її відбити назад.

На початку квітня, коли почали сходити сніги, командування УПА зауважило, що багато чоловіків, а серед них і окремі вояки та командири УПА чи члени ОУН, уже опинились у лавах Червоної армії. Тож вирішили провести загальну мобілізацію, аби поповнити поріділі відділи УПА-Північ та УПА-Південь. Ось тут і був задіяний на повну потужність організаційно-мобілізаційний апарат уже згадуваного «Тирси», який підготував необхідні списки і провів початкові військові вишколи ще в 1943 році.

Секретар Ровенського обкому КП(б)У В. Бегма, роблячи підсумковий огляд-звіт за березень 1944-го, повідомляв М. Хрущова, що в Ровенській області з 1 березня розпочато мобілізацію військовозобов'язаних до лав Червоної армії і на час подання документа на мобілізаційні пункти вже відправили 10000 осіб. Але в деяких районах ситуація вийшла з-під контролю внаслідок діяльності українських націоналістів, які прагнули зірвати мобілізаційні заходи. Так, зокрема, В. Бегма зазначає:

«У деяких районах на противагу мобілізації, яку провадять військкомати, оунівцями проводиться «мобілізація» всього чоловічого населення в загони Української Повстанської Армії, що діє на території Ровенської області. Долучаю копію наказу Зінко Смілого, по одному із загонів УПА (*наказу не виявлено — прим. авт.*). Мізоцьким райвійськкоматом 3 березня 1944 р. була оголошена мобілізація військовозобов'язаних по населених пунктах Мізоч, Білашів і Дермань.

Дізнавшись про це, бандерівці в ніч на 3 березня вислали в ці села озброєні групи, котрі оголосили населенню, що «мобілізація в Червону армію припинена», і провели «мобілізацію» всього чоловічого і частково жіночого населення в загони УПА»¹⁴.

Отже, усі чоловіки виводилися в більші лісові масиви, де частково озб-

Фото, зроблене в с.Будераж Здолбунівського району Рівненської області в грудні 1943 року. На ньому зображено командування групи УПА «Богун» разом з прибулими гостями. Нижній ряд (зліва направо): шеф розвідувального відділу (ШРВ) «Немо» (Андрій Кисіль); член проводу ОУН «Іванів» (Омелян Логуш); керівник угорської місії до УПА підполк. Ференц Мартон; комендант запілля УПА-Північ «Горбенко» (Ростислав Волошин); командир групи «Еней» (Петро Олійник); керівник охорони делегації «Кропива» (Василь Процюк). Верхній ряд: заступник ШРВ «Палій» (Василь Коренюк); господарчий референт УПА-Північ «Зубатий» (Василь Мороз); шеф штабу групи «Черник» (Дмитро Казван).

роювались і вишколювались. Так УПА зберігала за собою мобілізаційні резерви. Заарештований НКВС комендант відділу УПА Сергій Васишин, уродженець і житель села Білашів Мізоцького району, на слідстві засвідчив, що УПА має розроблений план зриву мобілізації до лав Червоної армії і що йому як комендантові УПА ще до приходу частин Червоної армії в грудні 1943 р. керівництво УПА запропонувало провести підготовку до мобілізації населення. Із цією метою Васишин був зобов'язаний своєчасно скласти списки всього призовного контингенту села, провести облік кінського поголів'я й чекати подальших вказівок¹⁵. Це ще раз підтверджує, що ОУН провела серйозну підготовчу роботу на випадок повернення «советів» у регіон. Незважаючи на серйозну протидію українського національно-визвольного руху, рівненським партійцям КП(б)У на 20 берез-

ня 1944 р. вдалося все-таки мобілізувати в Рівненській області 35000 осіб.

Плани більшовиків поступово втілювалися в життя: відправляючи все чоловіче населення на фронти Другої світової, вони позбавляли УПА резервів, мережі зв'язку і розвідки, яку повстанці формували практично з цивільних людей. Наприклад, у Здолбунівському районі мобілізаційні органи радянської влади вручили 2193 повістки, а на призовний пункт з'явилися лише 1280 осіб, решта — 913 осіб ухилились від призову. Відправити в армію цих людей було вирішено 5 березня 1944 р., але в призначений час з'явилися 190 осіб, решта так і не прийшла. «З огляду на те, що зазначені особи злісно ухиляються від мобілізації в армію, нашими місцевими органами влади проводиться примусова мобілізація чоловічого населення... Таким чином, станом на 15 березня 1944 року всього відправлено в армію добровільно 190 і примусово 270. Разом 460»¹⁶, — йшлося в одному з радянських документів. Подібна ситуація склалась і в Мізоцькому районі. Тодішній керівник райвиконкому Бахманський, зокрема, писав у звіті: «Райвійськкомат оголосив мобілізацію військовозобов'язаних і вручив їм повістки (с. Клопати, Дермань). Комендант [...] УПА ці повістки в них вилучив і з населенням провів збори, на яких дав вказівку у військкомат не з'являтися, а хто з'явиться — його сім'ю буде знищено, після цього в селах Дермань, Белашово (Білашів), Ступно і Півча [...] УПА була проведена мобілізація чоловіків від 17 років до 45 років, з яких частина забрана в ліс, а частина поповнила сотні...»¹⁷.

В Острозькому районі на 18 березня 1944-го з числа тих, що з'явилися на призовний пункт, в армію мобілізували 3928 осіб¹⁸. Перед селянством поставав вибір: йти воювати у складі радянських частин чи поповнити «лісову армію», адже нерідко ситуацію в селах контролювали боївки СБ, і погрози повстанців були досить вагомим аргументом для переконання. Свідоміші ховались у лісах, криївках, а основна маса під тиском чи добровільно вливалась до лав Червоної армії й гинула в перші місяці боїв на німецько-радянському фронті. Згідно з інструкціями карально-репресивних органів ці люди вважались неблагонадійними, такими, що залишилися на окупованій території і «співпрацювали з окупантом».

У квітні 1944 року через заслану в лави УПА агентуру відділ контррозвідки «СМЕРШ» 13-ої армії отримав тривожні повідомлення про те, що великі формування УПА у квітні-травні 1944 року планують вирушити в східні області України. «З цією метою основні сили УПА концентруються північніше Ровно, в околицях Сарни-Клесів-Рокитне, а також південніше Ровно у лісах Демидівського, Вербського і Мізоцького районів»¹⁹.

Таємна доповідна записка стривожила офіційні Київ і Москву. У ній йшлося про те, що «в квітні місяці ці групи УПА повинні вийти до Києва маршрутами: група, що північніше Ровно, — через Случ, а південна — через Острог-Шепетівку».

Ось цитата з надісланих доповідних більшовицької агентури в лави УПА в райвідділі НКВС та НКДБ з цього приводу: «28 березня ц.р. в с. Велика

Мильча я зустрівся з командиром чоти «Дубом» (із сотні «Ситого» куреня «Полтава 100»). Під час розмови «Дуб» цікавився деталями розгрому сотні «Ситого». Через певний час до «Дуба» зайшов зв'язковий і передав йому грипс (звіт). Прочитавши зміст грипса, «Дуб» сказав, що надійшов наказ від заступника командира куреня «Полтава 100» «Ромка», який, посилаючись на наказ курінного, наказав негайно з'явитися. «Дуб» одразу дав розпорядження ройовим відкопати всі німецькі шинелі і зброю. Усі люди – 28 чоловік, швидко зібрались, забравши все обмундирування і зброю. «Дуб» зі своєю групою повинен до 20-ої години дня 28.III.44 прибути в с. Повча... далі «Дуба» спрямують у с. Калинівку, де їх чекає «Ромко» із загоном»²⁰.

У цьому ж документі повідомляється, що південніше Варковичів знаходиться полковник «Черник», а поблизу нього – значні сили УПА, зокрема сотня «Беркута» в с. Обгів. Інші відділи - в селах південніше м. Дубно. «Усі відділи і групи УПА підпорядковані полковникові «Чернику», який поставив завдання перейти на схід через Острог-Шепетівку на Київ»²¹.

Захоплені органами НКВС у квітні 1944 р. вояки УПА Воляник Іван, 1922 р.н., із с. Новосілки Демидівського району, та інші розповіли на допиті, що відбулась мобілізація чоловічого населення багатьох сіл Демидівського району. Зокрема, сотня «Грома» станом на 30 березня поповнилась людьми і, маючи на озброєнні 13 ручних кулеметів і 80 гвинтівок, пішла на територію Кременеччини²².

За свідченнями іншого учасника УПА, 6 квітня 1944-го на Кременеччині в цей період за рахунок мобілізованих поповнився один курінь УПА і дві окремі сотні «Залізняка» та «Чорноморця»²³. Такі ж повідомлення надходили з інших районів Рівненської області. Контррозвідники зрозуміли, що після замаху на Ватутіна і цілої й багатьох дрібних боїв кілька груп УПА готуються одночасно здійснити глибокі рейди по запліллю Червоної армії. Необхідно було терміново готувати випереджувальний удар по місцях концентрації повстанських куренів і зміцнити загороджувальні загони на колишньому радянсько-польському кордоні.

15 квітня В. Бегма надіслав чергове донесення М. Хрущову про хід мобілізації в Рівненській області: «На цей день у Червону Армію мобілізовано 57677 чоловіків, з них 10500 чоловік мобілізовано примусово.

Мобілізація в Червону Армію залежить від того, як на місцях проводиться масово-роз'яснювальна робота по доведенню до населення звернення Українського Уряду до учасників так званих «УПА» і «УНРА» і від результативності проведених операцій по ліквідації банд українських націоналістів»²⁴.

Паралельно в багатьох селах організаційно-мобілізаційні референти місцевих проводів ОУН уже розносили по хатах згідно зі списками так звані «мобілізаційні листи», у яких вказувалось, що житель села визначеного дня має з'явитись у призначене місце, яке повідомляє уповноважена особа місцевого керівництва ОУН. Для більшої ілюстративності означених

подій надамо слово безпосереднім учасникам тих буремних подій.

Ковальчук Леонтій Степанович, 1906 р.н., із с. Уїздці Здолбунівського району: «У квітні 1944 р. до мене в хату прийшло троє невідомих, озброєних гвинтівками, і наказали мені йти з ними. Мене повели в с. Кунин... не доходячи до села з півкілометра, я побачив групу людей, потім мене один відкликав і сказав, що твій псевдонім буде «Заставний». Потім ми вирушили далі на південь...»²⁵.

Левчук Микола Васильович, 1912 р.н., із с. Уїздці Здолбунівського району: «У квітні 1944 р. я пішов у відділ «Бистроума», де виконував обов'язки ординарця. Мав псевдонім «Лучко». Він розповів аналогічну історію, що й Ковальчук Леонтій, доповнивши деталями. Новозмобілізовані рухались маршрутом Кунинський ліс - с. Мощаниця - Буцанський ліс. «У кінці квітня 1944 р. почалась ліквідація південної групи УПА, коли почалась стрільба, я з Продашем Миколою з поля бою втік додому, бо не мав зброї»²⁶.

У сусідньому Дубенському районі події розгортались за подібним сценарієм. Заарештований 18 квітня 1944 р. **Семенчук Володимир Петрович**, 1915 р.н., який працював у с. Білобережжя у млині, розповів, що 11 квітня о 8-й годині ранку до млина зайшло двоє невідомих у військовій формі без зброї. Вони відкликали Володимира вбік і сказали, що «вечором о 8-й годині я повинен узяти з собою пару білізни і на три дні хліба і з'явитися на мобілізацію УПА в с. Листвин. Я їх спитав, чи одному мені з'явитися, чи ще хто піде на мобілізацію. Бандерівці сказали, що не один, а з села Білобережжя на мобілізацію в с. Листвин піде 50 чоловік... Мене попередили, хто не піде на мобілізацію, той буде розстріляний, а збірний пункт буде у Івана Хроброта на хуторі...»²⁷. Після цієї розмови до Семенчука підійшов Яремчук Іван і показав йому зобов'язання на мобілізацію, отримане перед цим від невідомих у формі.

Соцький Володимир Денисович, 1894 р.н., із с. Вільбівне Острозького району, заарештований Славутським райвідділом НКВС за участь в УПА, змушений був ствердити, що орієнтовно 13 квітня 1944 р. його односельці були мобілізовані в УПА і відправлені у ліс Мізоцького району біля с. Мощаниця. Там він разом з ними був зарахований у сотню «Дзвона». «Приблизно днів через 9... ми були оточені і розбиті, а нас взяли в полон і відправили в місто Рівне, у тюрму. У сотні я зброї не мав»²⁸.

Проводив загальну мобілізацію в Острозькому районі вже згадуваний раніше уродженець с. Бухарів Микола Синогін («Жмайло», сотенний «Костенко»). Його сотня мала поповнити курінь Івана Золотнюка («Довбенка»). У цю сотню потрапили 15 чоловіків з с. Мощаниця Українська, а також жителі сіл Батьківці і Бадівка. Усіх на збірний пункт вів Ткачук Василь Опанасович. Калабський Михайло з Мощаниці стверджував, що після кількох оточень радянськими військами із сотні залишилась лише половина вояків²⁹.

Брат провідника ОУН Здолбунівського району В. Ступака («Гандзі») **Ступак Павло Єфремович**, 1905 р.н., потрапив у новий курінь, який створювали О. Поліщук («Лихо») і «Яструб». Цей курінь складався з п'яти сотень: першу очолив житель с. Тайкури Здолбунівського району, який мав псевдонім «Пальма», другу — сотенний «Грім», третю — житель с. Лідаво Огородник («Хвиля»). Інших командирів сотень Павло не знав. Зброї всі не отримали, її вистачило тільки на три сотні. Усім видали гвинтівки, командири мали автомати. Сотня «Грома» мала ще й 4 чеські кулемети. Весь курінь під командуванням «Яструба» базувався у Верховівському лісі, звідти він перейшов у Новомалинський ліс. 21 квітня «Яструб» перерів курінь у Буцанський ліс, о 2-й годині дня всі відділи розташувались на відпочинок, а сотня «Грома» була на варті табору. Наступного дня вранці під тиском військ НКВС цей курінь відійшов до Гурбенського лісу, де скупчилися інші відділи УПА.

Інший вояк УПА, який перебував у сотні «Грома», **Свіцений Володимир Антонович**, 1926 р.н., на допиті у 1947-му розповів, що у середині лютого 1944 р. у с. Греновщину ввечері прийшли «Грім» і «Веселий». Коли Володимир дав згоду йти в УПА, командири наказали йому взяти на тиждень продуктів, білизну і приєднали до озброєної гвинтівками та ручним кулеметом групи, що нараховувала 20 чоловік. Цього дня до повстанської чоти у с.Греновщина приєдналися Смажний Олексій Гнатович (загинув у 1944 р.), Смажний Михайло Савович (заарештований у 1944 р.), Смажний Микола Гнатович (загинув у 1944 р.), Деменчук Степан Михайлович (заарештований у 1944 р.), Деменчук Петро Михайлович (разом з родиною вивезений у 1944 р.). Вночі всі вирушили у Дерманський ліс, що на відстані 15 км від села Греновщина. На місце прийшли вранці, і Володимир побачив цілий табір УПА, розташований у землянках. Табір займав площу до кілометра у квадраті, і нараховувалось у ньому до 2000 вояків УПА. «Грім» і «Веселий» привели новозмобілізованих у одну з таких землянок, де вже перебувало 20 повстанців. Сама землянка була розрахована на перебування у ній 40 чоловік. Наступного дня командири вишикували відділ і розповіли про мету боротьби УПА. Після цього «Веселий» записав особові дані кожного вояка у зошит, а «Грім» повідомляв воякам їхні псевдоніми. Свіцений тепер став «Гамалією». На-

Заарештовані НКВС колишні вояки УПА.
Здолбунівський район, 1940-і роки

ступного дня відбулося остаточне формування сотні «Грома». Воякам роздали зброю, «Гамалія» отримав російську гвинтівку та 40 набоїв. Перебуваючи 10 днів у Дерманському лісі, сотня проходила вишкіл зі строювої підготовки, зброезнавства, польової служби. Далі «Грім» перевів відділ у Точивицький ліс (6-7 км від Дерманського лісу) і розташував його у будинку лісника, де продовжилось навчання. За свідченнями «Гамалії», сотня мала на озброєнні 1 міномет з 10-ма мінами, 9 ручних кулеметів, 9 автоматів ППШ, біля 80 гвинтівок. На гвинтівку видавалося по 30-40 набоїв, а на автомати та кулемети по два круглих диски. Пістолети були тільки у «Грома» і «Веселого». На початку березня сотня провела перший бій з військами НКВС. Ворожий відділ кількістю до ста чоловік переходив з одного села в інше по дорозі повз Точивицький ліс і помітив застави УПА. «Грім» наказав воякам зайняти зручні позиції і відкрити вогонь. Перестрілка тривала дві години без певних результатів як з одного, так і з іншого боку. Врешті-решт ворогуючі сторони розійшлися, не переслідуючи одна одну. Після бою «Грім» провів бесіду з тими вояками, які не дуже добре показали себе в бою, і знову розташував вояків у лісничівці. Наступний бій відбувся через два тижні, коли енкаведисти захопили двох повстанців, що ходили у село Точивику за білизною, і від них дізнались про місце розташування сотні. «Грім» наказав залишити лісничівку і замаскуватися поблизу неї, а також повідомив про можливий наступ енкаведистів сусідні відділи УПА. Через сорок хвилин сотня «Хвилі» і ще одна прибули на допомогу. Через пів години вояки УПА побачили як батальйон НКВС рухається у напрямку будинку лісника. Попереду просувалось троє розвідників на конях. Коли ворожа лава наблизилась на 100-150 метрів, повстанці дали несподіваний залп. Бій тривав дві години, і повстанцям довелося відійти вглиб лісу. «Гамалія» вистріляв 10 набоїв і тільки згодом дізнався, що під час бою загинуло 5 повстанців, а 7 було поранено.

Увечері весь курінь у складі трьох сотень зібрався в одному місці. «Гамалія» серед вояків УПА зустрів своїх односельців: Семенюка Пилипа Давидовича («Запорожця»), Дем'янчука Олексія Михайловича («Березу»), Дем'янчука Миколу Михайловича, Гуляра Олексія («Кореня»), Грицюка Михайла Васильовича («Загоренка»), Смажного Віталія Оверковича («Тихого»). Повстанці ділилися враженнями про бій і розглядали зброю один одного, адже гвинтівки у кожного були різні — німецькі, угорські та російські. Виявилось, що Олексія Гуляра переведено до сотні «Грома» у 3-й рій 2-ої чоти, де служив «Гамалія». Після наради командири вирішили розосередити сотні в різних місцевостях: сотня «Грома» вирушила у Новомалинський ліс Острозького району, сотня невідомого сотенного отримала наказ відійти у напрямку села Здовбиця, а сотенний «Хвиля» повів своїх вояків на с. Новосілки Здолбунівського району.

У Новомалинському лісі вояки з сотні «Грома» розташувались у трьох покинутих польських хатах, і чотові та ройові продовжили вишкіл. За свідченнями «Гамалії», там вони базувалися цілий місяць. Однієї квітне-

вої ночі десь біля опівночі на повстанський табір несподівано напав батальйон енкаведистів. Бій тривав понад годину. Повстанці були змушені відступати, втративши двох вояків. Серед загиблих був командир «Веселий», який на той час командував сотнею. Випадкова куля поранила Олексія Гуляра («Кореня») у ногу, пробивши халяву чобота. Сотенний відправив його лікуватися додому якраз напередодні Гурбенського бою³⁰.

В одній з радянських публікацій на початку 90-х років ХХ ст. повідомляється, що жителі Будеража, Мостів, Суєм, Уїздців 13 квітня 1944-го були мобілізовані в УПА і розмістились спочатку в Новій Мощаниці. Кілька днів жили в клунях, хатах, вивчали щойно видану зброю, перестріляли всю картоплю в людських погребях, тренуючись у стрільбі. Потім чоти з найближчих сіл Будеража, Мостів, Святого, Суєм розійшлись назад із наказом переховуватись у криївках і не йти на мобілізацію в Червону армію. Цю інформацію підтверджує протокол допиту уродженця с. Будераж **Шульца Дмитра Йосиповича**, 1921 р.н. від літа 1944 р. Він розповів слідчому НКВС, що вночі у п'ятницю напередодні Великодня, до його будинку зайшов Семен Жовтанюк і наказав взяти харчі, білизну та прийти до хати станичного Вукола Тадеєва, де збирають всіх в УПА. Коли біля вказаної хати зібралося майже 100 чоловіків, до них звернувся бандерівець «Черемшина» з промовою. Далі всіх вишикували у колону і вночі привели до Нової Мощаниці. Суботнього вечора всіх чоловіків закликали в одну з сільських хат, де сиділи «Черемшина» і будеражець Іван Максимчук. Кожен, хто заходив, повідомляв свої особові дані, які «Черемшина» записував у зошит, і відразу повідомляв упівський псевдонім. Далі мобілізованих зібрали у садку і розбили на рої. Дмитро потрапив у рій «Чорноуса». Іван Максимчук перед вишикуваною лавою повідомив, що він призначений командиром цієї сотні, і тепер його потрібно називати «Крут». До вишикуваних чоловіків підійшов ще один невідомий, і «Черемшина» представив його як курінного «Бистроума». Мобілізовані сиділи в хатах неділю і понеділок, святкували Великдень. У понеділок увечері сотенний «Крут» вивів усіх за село і повідомив, що зараз курінний буде виголошувати промову. Дійсно, «Бистроум» коротко охарактеризував ситуацію і заявив, що чоловіків він відпускає додому до особливого розпорядження — коли наказом всіх знову покличуть в УПА. Також заборонив усім присутнім розповідати, де вони були і йти на мобілізацію в Червону армію. Чоловіки, мобілізовані з сіл Кунина, Уїздець, Дерманя, Спасова, Стеблівки, Княгинина й інших віддалених сіл не були відпущені додому і сконцентрувались у лісі за с. Святе в урочищі Провороття під командуванням курінного Н. Шпичака («Бистроума»)³¹.

Заарештований на фронті колишній стрілець УПА **М. Мельник**, 1915 р.н., із с. Будераж ще раз підтвердив вищенаведені факти. Він повідомив слідчих НКВС, що 12 квітня в с.Будераж двоє представників УПА віддали розпорядження десятникам села, що всі чоловіки, які пройшли військово-навчання у 1943 р., повинні з'явитися в центр села і взяти з собою про-

Дереворит Ніла Хасевича, який зображує поневолення народів СРСР. Так можна проілюструвати й мобілізацію до Червоної армії в 1944 році

дуктів на 5 діб. «Нас зібралось чоловік 150, після чого нас вишикували і повели в район Нової Мощаниці. На другий день нам оголосили, що ми мобілізовані в УПА і не маємо права нікуди відлучатися. Нам сказали, що видадуть зброю і ми повинні виступити проти Червоної Армії та радянської влади за побудову самостійної України»³²

Про організацію у квітні 1944-го нових підрозділів УПА свідчив на допиті колишній співробітник політвиховного відділу групи УПА «Богун» Василь Худенко («Хмара»): «Зброї на всіх не вистачало, люди мобілізувалися без урахування можливості їх озброєння, але з метою зриву проведення в селах мобілізації до Червоної Армії і забезпечення УПА людськими резервами для збройної боротьби з Червоною Армією і радянськими партизанами»³³.

Відділи УПА чисельно значно збільшились. З колишніх сотень постали курені, але в них було мало загартованих у боях бувалих, досвідчених повстанців. Орієнтовно це співвідношення в повстанських відділах становило: один вояк з досвідом до п'яти нових.

Ствердження деяких сучасних авторів про те, що мобілізація була спровокована агентами НКВС із метою виявлення активних прихильників ОУН та УПА та їхнього знищення на Гурбах, цілковито перекреслюється вищенаведеними свідченнями. Крім того, в «Огляді бойових дій УПА-Південь за січень–серпень 1944 р.» під пунктом 27 зазначено: «З початком квітня УПА перевела мобілізацію воєнноздібних мужчин серед українського населення. Мобілізація була проведена в zagrożених теренах (прифронтова полоса і підрайонні центри), внаслідок чого відділи сильно збільшились»³⁴. ОУН та УПА на Волині на той час мали багато необхідних засобів і важелів впливу, щоб провести власну мобілізацію.

Якоюсь мірою ці плани були втілені в життя. Інша справа, що з таким активним залученням місцевого неозброєного чоловічого населення в курені УПА пов'язується трагедія, що сталася в квітні 1944 року на Гурбах, а також організовані НКВС масові розправи поблизу хутора Набивці, села Борщівка Чеська, неподалік сіл Дермань і Буща, у районі Верхівського лісу. Одна з колон мобілізованих, яку вів «Лихо», натрапила на заслон енкаведистів, які розпочали оточувати Кременецькі ліси. Один з очевидців пригадує: «У районі хутора Набивці раненько перед самою акцією проїхав верхом на коні майор «Лихо» ще з одним вершником. Через годину-другу почали йти з Дерманських полів мобілізовані, кожен з торбинкою для харчів за плечима, без зброї... Більшовики завчасно вибрали вигідну їм позицію під Бущанським лісом і біля Гаївки, оточивши відкриту місцевість, що добре прострілювалась»³⁵. Усю колону розстріляли з кулеметів упритул. Поранених юнаків та вояків УПА, які їх супроводжували, добивали на місці.

На тих полях і в ярах залишилося десятки могил-курганів, у яких спочивають вічним сном молоді оборонці України, котрі мали більше бажання її захищати, аніж володіли наявними засобами для повноцінного збройного захисту. Акцію поголовної ліквідації мобілізованих ще на підступах до повстанських баз цілком могли спровокувати й заслані агенти, які приходили у відділи УПА, дізнавались необхідну інформацію і дезертирували, щоб повідомити своїх керівників з райвідділів НКВС чи НКДБ. Мобілізація якраз і сприяла процесу монтування агентурної мережі серед повстанців. Наприклад, звичайний сільський хлопець Чупринський Пилип з Рясників «виявив бажання надати допомогу органам НКВС» і за їхнім завданням на початку березня пішов у курінь «Недолі» рядовим вояком. Дізнавшись місце дислокації куреня, він через два тижні втік назад і був зарахований до спецгрупи Управління НКВС по Рівненській області. У цей курінь також був засланий Литвинчук Борис із с. Річиця, який перебував в УПА ще з 1943 року. «Другий раз у банду УПА я влився по завданню органів НКВС у травні 1944 р. і знаходився три дні в «Недолі», а 14-го з банди пішов, виконавши отримане завдання». У відділі УПА він мав псевдонім «Богдан», а за активну юдину працю був зарахований у згадану спецгрупу під псевдонімом «Непитай». Одна з таких спецгруп активно діяла на Рівненщині навесні 1944-го й нараховувала у своєму складі 80 спеціально підібраних бойовиків. Збереглася характеристика на командира цієї спецгрупи Управління НКВС у Рівненській області «Орла»:

«...Характеристика на командира спецгрупи ОББ УНКВД по Ровенской области Корякова Бориса Павловича, 1921 г. рождения, уроженец с. Вахтан Тоншаевского района Горьковской области, русский, образование 10 классов, член ВЛКСМ, окончил военно-инженерное училище в Чернигове. В сентябре 1941 года был в Киевском окружении — тяжело ранен и пленен немцами, до 15.04.1942 года находился в Ровенском концлагере. С апреля 1942 г. и до прихода Красной Армии после побега работал в

Ровенської області у хазяїна. Явився в военкомат и с мая 1944 г. зачислен в спецгрупу. За период в спецгруппе на территории Ровенской области под его руководством проведено до 200 операций. Своим личным примером воодушевлял бойцов на подвиги в борьбе с бандами УПА и оуновским подпольем.

С 15 июня по 15 августа 1944 года со своей группой, находясь в рейде в Мизочском районе, действуя под маркой банды, проделал большую работу. За этот период в результате проведенных операций по ликвидации бандитизма в районе группой Корякова уничтожено до 215 и задержано около 65 бандитов. Сам Коряков имеет на счету 16 убитых бандитов и 22 задержанных... Начальник отдела ББ УНКВД по Ровенской области майор госбезопасности Гаврилов»³⁶.

Органи державної безпеки швидко розповсюдили брутальний і підступний метод боротьби з повстанцями «спецбоївок» на інші західноукраїнські області. Ще навесні 1944 року в надрах НКДБ УРСР виникла думка про створення «конспіративно-розвідувальних груп» із колишніх радянських партизанів та залучених до співпраці з радянською стороною екс-вояків УПА. Нарком внутрішніх справ УРСР В. Рясной у серпні 1944-го, вивчивши методику діяльності перевертнів під орудою Корякова («Орла»), віддав вказівку начальникові Волинського обласного Управління НКВС запозичити цей досвід. Була утворена рейдуюча спецгрупа «Хмари» в складі шістдесяти колишніх партизанів та сорока завербованих вояків УПА, яка цілком правдоподібно імітувала антирадянську партизанку. Такі групи заходили в села, удавали з себе відділи УПА чи боївки СБ, а потім нищили місцевих патріотів, спираючи власні злочини на справжніх повстанців.

У розмовах з місцевими жителями на Здолбунівщині часто можна почути про зраду «засланого» в лави УПА майора «Лиха», який спеціально забирав чоловіків із сіл і виводив на засідки енкаведистів для знищення. У той же час його самого, верхи на білому коні, «кулі не брали». Тобто через якийсь умовлений знак, закріплений на його одязі, по «Лиху», мовляв, червоні просто не стріляли. Вважаємо, що вищенаведені аргументи про стан із мобілізацією в УПА й протидію щодо неї спростовують гіпотезу «абсолютного засилля більшовицької агентури». На той момент НКВС вже чимало завербувало бійців у лавах УПА й навряд чи робило окрему ставку на «Лиха». Нагадаємо, що під цим псевдонімом діяв житель с. Тайкури Здолбунівського району Рівненської області О. Поліщук. Відданий повстанський організатор, він був змушений виконувати накази мобілізаційного характеру. Інформацію щодо нього знаходимо в показах заарештованого НКВС наприкінці літа 1944 року надрайонного провідника ОУН Ступака («Гандзі»). Під час своїх свідчень на допитах Ступак не знав, що Поліщук («Лихо») застрелився, щоб не потрапити в полон під час оточення Верховівського лісу підрозділом військ НКВС 18 серпня 1944 р.

Зі всіх вищенаведених свідчень та документів цілком можна довести

непростовний тепер факт, що мобілізація була свідомою акцією керівництва Військової округи «Богун» на чолі з П. Олійником («Енеєм») та «Тирсою». За рахунок новомобілізованих повстанців чисельно зросли курені й окремі сотні УПА. Мобілізацією до повстанських лав блокувався призов в Червону армію. Зовсім інша річ – наслідки мобілізації в УПА, які мали фатальний, як побачимо далі, характер. Трагізм ситуації стосувався передусім мирного населення, тих простих сільських чоловіків, які уникали призову до Червоної армії, пішли в ліс і не отримали зброї.

Джерела

¹ Організація українських націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. – К., 2005. – с.304.

² Там само.

³ Там само. – с.305.

⁴ ЦДАГО України. – ф.1, оп.23, спр.703, арк.2.

⁵ Там само. – спр.1002, арк.13,68; Державний архів Тернопільської області. – ф.П-1, оп.1, спр.110, арк.11.

⁶ ДАРО. – ф.Р-30, оп.2, спр.33, арк.89-90.

⁷ Там само.

⁸ Там само. – спр.33, арк.153.

⁹ Там само.

¹⁰ Державний архів Управління СБУ по Рівненській області. – спр.10012, арк.104-105.

¹¹ Кокін С.А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. – К., 2000. – Вип.1. – с.12.

¹² Щеглюк В. «...Як роса на сонці». – Львів, 1992. – с.118.

¹³ Там само. – с.121-123.

¹⁴ ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.970, арк.87-88.

¹⁵ Там само.

¹⁶ ДАРО, ф.Р-204, оп.17, спр.13, арк.116-118.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.930, арк.188.

²⁰ Там само. – арк.188-189.

²¹ Там само.

²² Там само. – арк.199-200.

²³ Там само.

²⁴ Там само. – спр.890, арк.41.

²⁵ ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2070, арк.25-26.

²⁶ Там само. – арк.12-14.

²⁷ Там само. – спр.2371, арк.43.

²⁸ Там само. – спр.2123, арк.11.

²⁹ Там само. – спр.2729, арк.27,102.

³⁰ Там само. – спр.2028, арк.6-9; спр. 4337, арк.72-75.

³¹ ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.3863, арк.15-16; Жупел із небуття// Газета «Шлях Ілліча» (м. Здолбунів). – 23 вересня 1990 р.

³² Там само.

³³ ЦДАГО України, ф.263, спр.36662, т.1, арк.86.

³⁴ ЦДАГО України, ф.3837, оп.1, спр.2, арк.5-6.

³⁵ Дзвони Дерманя. – Рівне, 1998. – с.40.

³⁶ Там само. – с.4-5.

Бій під Гурбами

Усі наявні історичні джерела та дослідження сучасних істориків однозначно свідчать про те, що у квітні 1944 р. на Волині в районі села Гурби відбулась одна з найбільших битв Української Повстанської Армії з військами НКВС. Енкаведистам вдалося оточити Кременецькі ліси, у яких перебувало на той час 5000 повстанців, які належали до різних підрозділів УПА-Північ та УПА-Південь. На нашу думку, ця цифра охоплює чисельність усіх оточених разом із мобілізованими селянами з навколишніх сіл (від 1000 до 1500 осіб), а також укомплектовані та озброєні бойові відділи, які нараховували не більше як 3000-3500 вояків (ідеться про курені О. Степчука («Сторчана»), І. Сала («Мамая»), С. Котика («Докса», «Вира»), «Непитайла», А. Трачука («Бувалого»), І. Золотнюка («Довбенка»), а та-

Командир з'єднання «Холодний Яр» Микола Свистун («Ясен»)

кож «Яструба», «Залізняка» та сотні «Панька», «Андрія», «Ярошенка», чоту «Чорногори» й відділ охорони штабу під командуванням «Гармаша»). Якщо б кожен курінь стандартно нараховував 400 вояків, сумарна кількість частин на Гурбах складалася б з 3200 осіб. Хоча відразу зазначимо, що під командуванням, наприклад «Залізняка», було лише дві сотні. За свідченням політвиховника «Хмари», у курені «Непитайла» нараховувалось 240 бійців. Упівці мали у своєму розпорядженні дві батареї гармат різних систем і кілька мінометних ланок, окремі курені мали в арсеналі радянські протитанкові кріси (ПТР). Крім того, сотня «Великана» притягнула кіньми в розташування штабу захоплений дещо раніше радянський літак ПО-2. Як бойову техніку його розглядати не варто, це був радше пропагандистський трофей, ніж зброя.

Сили Внутрішніх військ НКВД, за повідомленнями УПА, були в декілька разів більшими і нараховували 35000 активних «багнетів». До складу цього угруповання безпосередньо входило 4 бригади ВВ НКВС, полк кінноти, 15 легких танків, до того ж використовувались авіація (6-ий штурмовий авіапункт НКВС), бронепоезд, залучались фронтові частини (у складі лише згаданих чотирьох бригад нараховувалось 15000 бійців)¹. Головною ударною силою енкаведистів під час бою виступала мотострілецька бригада, яка чисельно значно перевищувала фронтовий армійський еквівалент. За штатом вона нараховувала 5 батальйонів (чисельність кожного – 713 «багнетів»). У бригаді загалом мало нараховуватися за штатом 4025 бійців, які на озброєнні, крім гвинтівок і автоматів, мали додатково 45 мінометів, 30 станкових кулеметів. Кожна бригада була забезпечена окремим саперним підрозділом і значною кількістю бронеавтомобілів та автомашин. Отже, червонопононники мали семикратну перевагу. Дослідники Д. Веденєєв та Г. Биструхін у книзі «Повстанська розвідка дів точно й відважно...» намагаються спростувати той факт, що проти повстанців на Гурбах було кинуто понад 30 тисяч енкаведистів і зупиняються на цифрі 10 тисяч. Але якщо врахувати наведені нижче дані про чисельність перекинутих на Волинь протягом лютого-березня 1944 р. підрозділів ВВ НКВС, то бачимо зовсім іншу картину. А були ще партизанські з'єднання, прикордонні війська НКВС, фронтові частини. Керівництво цією масштабною операцією здійснював начальник Управління ВВ НКВС Українського округу генерал-майор Марченко.

Чисельність ВВ НКВС на Волині у березні-квітні 1944 р.

№ п/п	Назва частини внутрішніх військ НКВС	Чисельність	Командир	Час перебування на Волині
1	18 кавалерійський полк	944 солдати	підполк. Захарченко	8.03 – 25.03.1944
2	16 бригада піхоти	3277 солдатів	полк. Клоков	21.02 – 5.03.1944
3	17 бригада піхоти	3318 солдатів	полк. Новочихін	11.03 – 28.03.1944
4	18 бригада піхоти	3030 солдатів	полк. Козлов	23.02 – 16.03.1944
5	19 бригада піхоти	2176 солдатів	полк. Чазов	8.03 – 24.03.1944
6	20 бригада піхоти	1351 солдат	підполк. Косоногов	11.03 – 29.03.1944
7	21 бригада піхоти	2949 солдатів	полк. Мишко	8.03 – 23.03.1944
8	24 бригада піхоти	3772 солдати	полк. Фатєєв	1.02 – 27.03.1944
9	25 бригада піхоти	3577 солдатів	полк. Радченко	14.03 – 30.03.1944
10	9 дивізія піхоти	5900 солдатів	не встановлений	9.03 – 29.03.1944
11	10 дивізія піхоти	6751 солдат	не встановлений	8.03 – 27.03.1944
12	танковий батальйон	163 солдати	не встановлений	11.03 – 21.03.1944
		37208 солдатів		1.02 – 30.03.1944

Щодо повстанських частин, то саме в середині квітня 1944 р. командування південної групи УПА спрямовує окремі відділи на організацію нового з'єднання УПА-Південь під кодовою назвою «Холодний Яр» (командиром призначено Миколу Свистуна («Ясена»). Його структура та керівний склад, за свідченням шефа штабу з'єднання Євгена Басюка («Чорноморця»), були такими:

З'єднання УПА-Південь

«Холодний Яр»:

командир — «Ясен»;

шеф штабу — «Чорноморець» («Компанієць»);

оперативний старшина — «Клех»;

командир розвідки — «Шахрай»;

виховник — «Миرون»;

ВПЖ — «Залізо»;

інтендант — «?» (невстановлений);

ад'ютант — «Кропивний»;

шеф зв'язку — «Громовий».

Курінь «Сторчана»

сотня «Лютого»,

сотня «Булки»,

сотня «Корнієнка».

Курінь «Мамая»

сотня «Кропиви»,

сотня «Великана»,

сотня «Дорошенка».

Курінь «Вира»

сотня «Задорожного»,

сотня «Ярошенка»,

сотня «Байди».

Загалом, чисельність цього з'єднання УПА становила 1500-1800 бійців. До його складу зараховувався і курінь О.Поліщука («Лиха», «Кайдаша»), який щойно створювався на теренах Здолбунівщини з новозмобілізованих селян². У кінці квітня 1944 р. всі курені «Холодного Яру» мали вирушити рейдом на схід у північну частину Кам'янець-Подільської області, Вінничину, південну Київщину і район Холодного Яру, але були оточені під Гурбами. Бою на гурбенських пагорбах передували десятки значно менших зіткнень повстанців та ВВ НКВС. На початку березня 1944 р. між селами Лідаво та Здовбицею в бою з червоноармійцями бійці УПА вивели з ладу дві бронемашини й примусили тих, хто залишився в живих, втекти до своїх залог. Подібні зіткнення вселяли надію в повстанців на перемогу, а для радянської сторони давали додаткове підтвердження їхньої небезпеки в тилах ЧА та вказували на місце концентрації відділів УПА. Досить успішний бій відбувся 10 квітня у с. Обгів Вербського району. Його описав безпосередній учасник командир «Ігор» у підпільному журналі «За волю нації»: «10 квітня 1944 р. курінь військ УПА під командою к-ра Довбенка заквартирувався в с. Обгів, Вербського р-ну, Рівенської області. Була квітуча неділя. По багатьох затяжних боях і довгих маршах повстанцям належався заслужений відпочинок, але чи можна відпочивати на окупованій ворогом рідній землі, де большевицькі поліційні банди розгулюють, dokonуючи грабунків, насильства над українським населенням! Якщо ти не раб, то твоя душа буде кипіти бунтом, гнівом і жадобою відплати до ворога. Якщо в

тебе зброя в руках — ти станеш з нею в обороні катованого і гнобленого рідного народу. Такі почуття мешкали і в серцях тих народних месників, що квартирували в цьому селі. Ворог, дізнавшись за допомогою своєї агентури про місце перебування повстанців, тихо й обережно підсувався, неначе гадюка, під село. З кількох різних сторін до села наближались дві бойові сотні сталінських посіпак. Зірці повідомили к-ра Довбенка про наближення ворога. На протязі кількох хвилин цілий курінь був поставлений в бойове поготівля. Стрілецтво рвалось до бою. Але командир дав наказ відступити в повному бойовому порядку до лісу, що тягнувся зараз таки попри село. На час відступу повстанча застава здержувала вогнем просування большевиків. Врешті й вона відступила.

Повстанці розложилися розстрільною на краю лісу. В повітрі пахло пророхом. Стрільці скоро зорієтувалися, що їхній командир задумує зготувати «купіль» большевикам. Всі були певні того, що відступ з села до лісу — це лише маневр. Тому всі нетерпеливо ждали дальших наказів. К-р Довбенко і сотенний командир пильно розглядали терен і слідкували за рухами та розположенням ворога.

Большевики увійшли в село і почали свою «роботу». Там чути відгук ламання д[в]ерей, там — пронеслись зойки катованих, а там пронісся розпачливий плач дітей і вдови по погібшому на сталінському фронті чоловіку, від якої забирають останню корову, а там — вже й стовп диму піднявся. Це ознаки, що в селі «господарюють» представники «робінтично-селянської держави».

Скільки злоби, нахабства і цинізму мусить бути в цих потвор в людській шкурі, коли вони всі ці варварства проти робітників і селян прикривають їхнім же ім'ям.

— Палять... мордують... — пронеслось електричною струєю по повстанчих лавах.

Кожний зойк катованої жертви пронизував серце повстанців. Бо ж тільки любов до цього народу, почуття обов'язку перед ним, привели цих молодих людей в лави УПА. В ім'я цієї любови вони й покинули свої родини, взяли на себе всі тягарі боротьби, виреклися особистого життя і посвятили повністю ці життя для свого народу. Лежачи повстанча розстрільна ворухнулася. Куцями блискавкою пробігли зв'язкові від к-ра Довбенка до сотенних. Повстанці чули, як зви-

Шеф штабу з'єднання
«Холодний Яр» Євген Басюк
(«Чорноморець»)

чайно відчувають, вправні вояки, що зближається хвилина відплати. Врешті залунав наказ командира: «Друзі! Вперед! На ворога!» Здрігнувся ліс від могутнього «Слава!». Повстанці бурею налетіли на ворожі становища, засипаючи ворога олов'яним дощем. А крім цього, зручний обхідний маневр, і ворог був замкнутий щільним повстанчим перестенем у селі. Удар був такий сильний, що протягом кільканадцяти хвилин була розбита ціла оборонна ворожа лінія. Большевиків розчленовано на ряд окремих груп. Більшість панічно набігала на дула повстанчих кулеметів і автоматів. Одна ворожа група в числі 20 осіб вскочила до сільської кузні і звідти відстрілювалася. Але недовго. Кількома влучними мінометними стрільнями сотенний командир Андрій примусив їх замовкнути навіки. Інша група большевиків замкнулася в клуні одного господаря. Повстанці не могли вибити їх з неї. Врешті появився господар — власник клуні і заявив: «Паліть! Не жалую клуні, хай згорять, прокляті!» Скоро полум'яні [я]зики обняли цілу клуню. Большевики почали вискакувати з вогню, але цільні стріл[и] повстанчої зброї не дозволяли ані одному вийти живим.

В інших місцях повстанці також докінчували ворога. Під вечір усе було скінчено. З двох бойових сотень ворога живими вирвалось лише 30 бандитів. Всі інші дістали заслужену кару. Повстанці мали трьох убитих і кілька ранених.» Командир південної групи УПА Петро Олійник («Роман») у наказі № 34 від 16 квітня 1944 р. виніс подяку всім повстанцям з'єднання ч. 225 за обгівський бій перед вишикуваними відділами УПА, а курінному командирі «Довбенку» надано похвалу. Ворог не дорахувався 115 вбитих і пораниених.

Надзвичайно цікавий письмовий звіт про перебіг боїв напередодні та під час Кременецької операції військ НКВС залишив командир з'єднання УПА-Південь «Холодний Яр» Микола Свистун («Ясен»). Саме його з'єднання в тих боях прийняло на себе головний удар ворога:

«3.IV.44 р. командир Міша взяв участь зі своїм відділом у бою під Мощаницею. Тут большевики втратили понад 150 чол. вбитими.

7. IV.44 р. командир Сторчан зі сотнею Веселого і Лютого перевів акцію на Новомалин, де стояло 300 енкаведистів. Знищити НКВД вповні не вдалося, але ворог зазнав важких втрат. День приневолив наш відділ до відступу. Недобитки НКВД теж відступили. З нашої сторони впав сотенний Веселий.

14.IV.44 р. відбувся бій у Ляшівці, де противник окружив командира Лютого. На допомогу командирі Лютому прийшов Сторчан зі сотенними Короленком і Булкою. Розбито дві сотні НКВД. Під час кінцевої фази бою нова сила енкаведистів вдарила на наших зі сторони лісу. Відділ відступив, забираючи вбитих і ранених. Так само бої велися в околицях Обгова і Майдану.

22.IV.44 р. з наказу командира Романа (Енея) я з куренем Сторчана перейшов до розпорядимости провідника Л.[еміша].

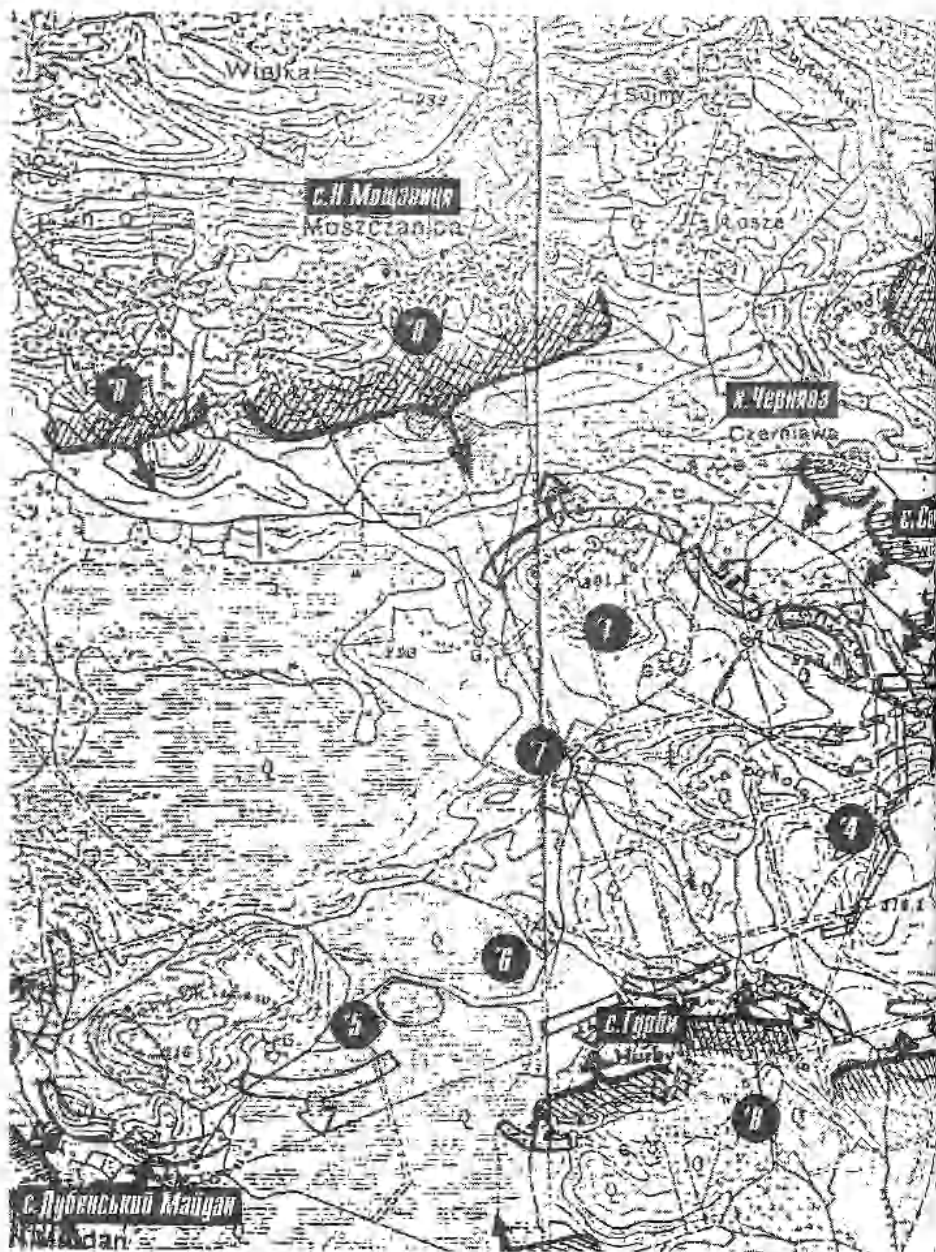
23.IV.44 р. провідник Л.[еміш] передав мене командирі М.[иколі] (Кро-

пива), а цей передав мені ще 2 курені Мамай і Докса (Кожуха). Я з трьома куренями мав перейти на східні терени, до чого було вже проведено підготовку. З розвідувальних даних було відомо, що акція на Обгів-Гурбенський ліс неминуча. Вже 23 квітня 1944 р. большевики оточили Дерманський, Точевецький ліси і змусили курінь Лиха відступити в сторону Гурбів. У Суразькому лісі командир Панько з сотнею повстанців вів бій, а вечором відступив у Гурбенський ліс. Командир Залізняк мав з двома сотнями перейти в Славуцький ліс. 22.IV. після малої сутички на р. Вілія завернув, 23.IV. звів бій на Батьківцях і відступив в Гурбенський ліс. Під час акції ніччю 24.IV. готовив я прорив в зади ворожого розташування, що не вдалося. Треба було прийняти бій. 24.IV. ніччю розіслав я накази командирам куренів (год. 1-ої ночі).

О третій годині почато займати становища, копати окопи, окопувати гармати. Першого і найважчого удару сподівався я з східно-південної сторони, на відтинку Мости-Будки-Хінівка-Гурби, який зайняв командир Сторчан; відтинок Гурби-Майдан зайняв Мамай; відтинок Обгів-Мощаниця-Святе зайняв командир Докс; відтинок, що лучив Сторчана і Докса, зайняв командир Яструб з куреня командира Лиха. Командир Залізняк з двома сотнями зайняв другу лінію на відтинку Сторчана. *(Також у першій лінії оборони на правому фланзі куреня «Сторчана» у напрямку на Гурби знаходилися сотня «Ярошенка» і сотня з куреня «Балабана» - прим. авт.)* О третій годині ішов я перевіряти боєві становища і зустрів к-ра Романа (Енея) і Черника, поінформував їх про ситуацію і розположення наших становищ. Від них довідався я, що спроба пройти за ворожій розташування новозмобілізованим без зброї не вдалася, їх було 500 чол. Плюс 200-300 чол. цивільного населення з худобою і підводами, які шукали тут захисту. Медсестри чомусь зі всіх сторін позвозили ранених (до 100 чол.), що потребувало спец. охорони. Крім моїх відділів, ще 2 боєвих курені командира Гриця (Черника), курінь Довбенка і Бувалого, які відпочивали після вчорашніх боїв. Переглядаючи боєві становища, стрінув я командира Кропиву, зголосив йому про розположення, він передав мені сотні Андрія, Панька та чоту Черногори, яких примістив я зі східної сторони в лісі та поручив вдержувати зв'язок між командиром Доксом і Мамаєм. З півдня біля Гурбів і Тартаку розположився почет командира Романа (Енея) — командир Гармаш. Всіх новозмобілізо-

Командир куреня УПА
Олександр Степчук
(«Сторчан»)

1 – курінь «Докса»; 2 – сотня «Яструба»; 3 – курінь «Сторчана»;

4 – курінь «Залізняка»; 5 – курінь «Мамая»; 6 – штаб «Енея»;

7 – місце збору перед проривом; 8 – позиції внутрішніх військ НКВС

Реконструкція мапи Гурбенського бою, яку виконав Ігор Марчук на основі автентичних матеріалів та схеми подій, віднайдені серед повстанських документів

Командувач УПА-Південь
Василь Кук на Гурбах носив
радянську уніформу

ваних і цивільне населення відіслав я в сторону заходу — вглиб лісу, куди відтягнув і табори. Одну чоту з куреня Мамає під проводом Ярошенка вислав я на засідку в Майданські болота з ціллю вдарити по тилу ворога, що він виконав. Біля 4-ої години ворог почав обстрілювати відтинок Сторчана з гармат і мінометів. Наші мовчали до того часу, коли ворог зблизився на віддаль 100-200 м. Тоді відізвалися наші кулемети, гранатомети і 4 гармати. Перший наступ було відбито. Ворог почав панічно втікати, кому пощастило вирватися цілим з цієї лінії. Загинув тут один полковник, герой фін.[ської] фронту. Другий наступ почав ворог після короткої перерви і на всіх уже відтинках, підсилений танками. Відтинок командира Яструба заломився і панічно відступив, не повідомивши «сторчанівців»³.

Павло Ступак, який був у сотні «Грома» куреня «Яструба», описує цей момент так: «Уранці наша сотня зайняла оборону... О 10-ій годині на нас поча-

ли наступати ... ми прийняли бій, але не витримали натиску і розбіглися хто куди. Я і мої товариші кинули в цей момент гвинтівки і побігли в глибину лісу... Рухаючись лісом, ми натрапили на інший курінь і приєдналися до нього неозброєними. Тут не було нашого сотенного і нас ніхто не знав, тому ми так і ходили неозброєні по лісу. Потім усіх неозброєних відокремили, приїхав «Яструб» і сказав: «Залишайтеся тут, а ми прорвемося на Полісся»⁴.

Та повернімося до опису бою командиром «Ясеном»: «За «яструбця-ми» пішли відділи Залізняка — запасна лінія Сторчана. Ворог окружив курінь Сторчана, але наступ цей було відбито і переведено контрнаступ. Три сотні забрали гармати командира Вира (Докс, Кожух) і прорвалися, а біля 60 повстанців і командира Сторчана окружено (біля 10-ої год.). Окружені боролися до 14-ої год. по полудні і загинули по-геройськи. У кого не попала ворожа куля чи граната — самі дострілювались. Тут загинув курінний Сторчан, сотенний Булка, заступник сотника Ігор, чотовий Шраменко, чотовий Корнієць. Ніхто не здався живим. Один падав, другий брав кулемета та стріляв. Кількаразові спроби ворожого наступу були відбиті, та в кінці забракло набоїв (про це розказував очевидець —

дядько, що йому вдалося втекти)».

Курінний «Гірчиця», описавши цей момент бою у звіті від 14.V.44, зазначав, що ворог розпочав наступ на курінь «Сторчана» і сотню «Яструба» о 7-й годині ранку з Грабівця силою одного батальйону за підтримки інтенсивного мінометного і кулеметного вогню. Перший наступ сторчанівці відбили, змусивши енкаведистів відійшли у напрямку хутора Вільхава. Повторний удар танками і кавалерією та несподіваний панічний відступ сотні «Яструба» допоміг ворогу вдертися у ліс і заатакувати ззаду сотні «Корнієнка» і «Булки», так, що вони потрапили в оточення. Сотня «Лютого» відступила вузьким коридором по узлісся в напрямку Гурбів під сильним ворожим обстрілом. Частина оточених сторчанівців зуміла пробитись через вороже кільце поодиночі, або малими групами і приєднатись до інших відділів. Так, зокрема, прорвався сотенний «Корнієнко» з трьома стрільцями.

«За цей час — (писав М.Свистун («Ясен») — поставив я другу оборонну лінію, якої вже не зломали навіть ворожі танки. Щоб забезпечити південну сторону, перекинув я сотенного Андрія з північно-західної сторони на південь, на Гурбенську гору (год. 11). Які героїськи держалися до 18-ої год., коли большевикам удалося висунути їх танками зі свого становища. Тут оборонні становища скріпили командири Довбенко, Бувалий, Балабан. У цей же час, коли оточені «сторчанівці» боролися, я підготував контрнаступ з півночі, що мав виконати курінь Докса, але на зайняте становище командиром Доксом не було кого дати, своїх відділів не міг я зірвати зі становища, бо ворог наступав зі всіх сторін, а командира Гриця (Черника) не міг відшукати. Йому підлягали Довбенко, Бувалий, Балабан. Мусив я погодитися з судьбою. Вже за дня рішили командири Л.[еміш], Кропива, Роман (Еней) і я прорватися в Дерманський ліс. Це було доручено мені, прорив мав робити курінь Докса. Під прикриттям ночі упорядкував я відділи. Новозмобілізовані і цивільні ходили з місця на місце і скрізь зустрічалися з небезпекою... Табір — біля 50 фір з раненими — ждав на напрямуння, а прорватися з ними та з цивільними неозброєними людьми було неможливо. Подав я наказ від командира Романа залишити їх у лісі, скерував беззбройних людей в західну частину, які, незважаючи на накази, вешталися з місця на місце. 24.IV. у боях загинуло понад 60 «сторчанівців», 20 осіб з інших відділів. Ворог втратив 800 чол. з полковником-орденонос-

Командувач куреня УПА
Семен Котик («Докс»)

цем (як самі подали большевики). Командир Панько, чотовий Ярошенко, чотовий Черногора прорвалися на південь в Суразький ліс. Маршем керував уже командир Черник. Витворився хаос під час маршу (сексоти працювали), так що над ранок відділи розбилися. *(Тут варто зазначити, що ворожій агентурі чи снайперам вдалося вбити курінного «Мамая», двох підстаршин з його почоту і сотенного «Грома» та в деяких відділах посіяти паніку і дезорієнтувати вояків УПА — прим. авт.).* Командир Черник (Гриць) десь відбився від відділів. 25.IV. рано добився я з відділом Мамая і Довбенка під Бущу, яку рішив обминути і перейти в більший ліс. Курінь Довбенка, оминаючи Бущу, потягнувся, курінь Мамая мав бути черговим. В міжчасі донесла мені розвідка, що за річкою знаходиться більше двох куренів війська, що їм танки загородили дорогу. Мамая курінь і відділ Балабана зайняли становище в окопах большевиків, що були готові (пригодилися). Прийняв я бій, щоб вирвати відділи з-за річки, а командирів Довбенкові пересилаю наказ наступати зі східної сторони Бущі. Наказ він виконав. Почалася боротьба з танками — унерухомлено три. Сотенний Бурлаченко кинув в'язку гранат, дальше строчив з фінки. Відділи з малими жертвами прорвалися. Тут заслугове на призначення сотенний Бурлаченко, сотенний Байда, сотенний Ворон, які вміло керували відділами і по-геройськи билися, а також курінний Довбуш, командир Міша, командир Балабан, курінний Гірчиця та ще двох.

Підсумки бою на Гурбах у днях 24-25.IV.44 р.:

Наші втрати — 80 повстанців убитими, 100 ранених, помордованих наступного дня большевиками, 200 вбитих новозмобілізованих дядьків та німців; близько 400 вбитих, близько 300 зловлених (із мобілізованих і цивільних). Большевики втратили 800 чоловік убитими»⁵.

Командир «Ясен» згадує у звіті про загибель якихось німців. Пояснення цього загадкового факту присутності ворогів УПА серед повстанців удалося знайти в архівних документах. Так, в архіві управління СБУ Тернопільської області було знайдено документ, складений на підставі свідчень захоплених у полон під час Гурбенського бою селян та німецьких вояків. Він містить інформацію про рух куренів УПА напередодні бою та пояснює, звідки там з'явилися німецькі вояки: їх відбили від радянського конвою відділи УПА 18-19 квітня 1944 р. поблизу с. Гільча Здолбунівського району з метою обміну на німецькі зброю та спорядження. Проте переправити німецьких полонених через лінію фронту не вдалося, оскільки Внутрішні війська НКВС розпочали наступ на Кременецькі ліси. Звичайно, цей документ відповідає духу того часу й містить чимало суб'єктивних тверджень про український національно-визвольний рух, але є просто унікальним за своїм змістом:

«Коротка виписка із свідчень затриманих [повстанців] і німецьких військовополонених, які були захоплені в період проведення операції частинами НКВС у Кременецьких лісах.

1.[...] Грицак Пилип Григорович, 1900 р.н., захоплений під час спроби

В атаці білці 1-го Українського фронту. 1944 рік

вийти з болота (6632). 26.IV.44 р. на попередньому допиті засвідчив: у Москалівці (6036) стояли три курені чисельністю 900 осіб під командуванням полковника «Хмари». Курінні — «Панько», «Залізняка», «Кропива» (низький на зріст, рудий). Ця [бандерівська група] здійснила примусову мобілізацію чоловіків призовного віку в Шумському районі, оголосивши, що з Шумська йдуть червоні й вирізують українців з їх сім'ями всіх до одного. У Москалівці та прилеглих хуторах було набрано до 2000 чоловіків призовного віку, які проходили вишкіл у населеному пункті Кути (6232) в спеціальних бараках. Після бою в Москалівці 24.IV.44 р. разом з мобілізованими сім'ями, загальною чисельністю тільки чоловіків до 3000 осіб [група УПА], пішла з Кутів через Майдан на висоту 322,0, гору Межову, де вони мають кругову оборону.

В арсеналі [бандерівців] нараховується: 3 легкі гармати, 5 легких мінометів, до 30 ручних кулеметів, значна кількість автоматів, у решти — гвинтівки. Гранат від 2 до 5 на кожного. [Група УПА] має великий обоз із боєприпасами та продовольством. На вищезазначених висотах, крім бандерівців і змобілізованого ними населення, перебуває 100 осіб полонених німців, у тому числі декілька офіцерів і унтер-офіцерів, яких відбили в конвою ЧА під час конвоювання і збирались обміняти в німців на зброю і боєприпаси для озброєння мобілізованого чоловічого населення.

24-25.IV.44 р. [група УПА] повинна була йти у Славутські ліси для активних дій у тилу Червоної армії. Цей же полонений засвідчив, що з розмов керівників [...] групи він знає, що в населеному пункті Ступно в районі Дубного Ровенської обл. знаходиться 7 куренів бандерівців, завданням яких є перехід через наш фронт до німців за зброєю і боєприпасами.

[Бандерівці], які перебувають на висотах 322, гора Межова, знають, що

Командир чоти Петро Козачук
(«Волинець», «Корнієць»)

вони оточені військами, але не бояться цього, сподіваючись на своїх.

25.IV.44 р. неозброєному населенню, яке перебуває в [групі УПА], було запропоновано розійтись. Деякі почали розходитись, але вийти з болота не можуть через круговий обстріл. Він же засвідчив, що для поповнення УПА німці на літаках перекидають в Україну до семи тисяч озброєних українців, які були узяті німцями для роботи в Німеччину. У [повстанці] приходять озброєні червоноармійці з фронту з числа тільки-но мобілізованих у районах Західної України.

2. Полонений гайбтфельдфебель Брін Ганс, 1913 р.н., за національністю німець, освіта вища юридична, унтер-офіцер 2 роти 84 батальйону зв'язку 8 танкової дивізії, захоплений

у полон під час спроби перейти через лінію заслонів 237 осіб (*окремиї стрілецький батальйон — прим. авт.*) у районі Камики, 26.IV.44 р. на попередньому допиті засвідчив: «Наша група 31.III.44 р. в районі Бродів потрапила в полон ЧА і знаходилась у таборі військовополонених у районі Дубна. 18 квітня 1944 р. під час конвоювання нас у м. Острог у населеному пункті Гульча (*Гільча — прим. авт.*) [бандерівці] напали на наш конвой, а нас усіх 90 осіб відвели в ліс»⁶.

Близько шістдесяті полонених німців після бою знову опинилися в руках енкаведистів. Одним із них і було надане це свідчення. Він також розповів, що з ними через перекладача вів переговори майор УПА «Чорноморець», з яким зустрілись у лісі, в якому їх розташували у трьох землянках, і вони постійно чули стрільбу. Кілька разів вояки УПА намагались вивести німців із лісу, але потрапляли під обстріл. Коли бій закінчився, вони знову здалися в полон, тому що не мали зброї.

Досить яскраві спогади про звияту гуртників УПА залишив ще один учасник Гурбеньського бою, на той час сотенний командир, а згодом курінний Михайло Кондрась («Великан», «Міша», «Лукаш»). Ці матеріали були опубліковані в підпільному журналі крайового проводу ОУН на Волині «За волю нації», число 4 за 1949 рік (*див. додаток 5*).

18 квітня 1944 року сотня «Великана» («Міші») зупинилася в селі Стара Мощаниця, де захопила літак і двох летунів (*пілоти літака, льотчики — прим. авт.*). Літак було відправлено до штабу «Енея». Сотенний описує події так:

«22 квітня 1944 року багато відділів УПА скупчилися в селі й околиці с.

Дубенський Майдан Мізоцького району. До цього примусили нас большевики своїми кількадесятитисячними силами військ НКВД... Наш командир курінний «Мамай» одержав наказ від командира з'єднання «Ясеня» підтягнутись в сторону с. Гурби. Вечором ми прибули в Гурбенський ліс і там заквартирувались... Довкола було чути густі черги з кулетів та видніли палаючі ракети.

23 квітня командир з'єднання наказав прийняти бій. Ще досвітком усі відділи були на оборонних становищах і лежали у виритих власними руками окопах. Курінь командира «Мамая» (сюди входив мій відділ) зайняв оборонну лінію зі сторони Гурбенського тартаку до гори Балярня. Моя сотня прикривала лівий фланг від Гурбенського тартаку та понад майданським болотом. Як тільки почало світати, в східному напрямку нашої лінії розгорівся запеклий бій. Від торохкотіння, розриву гранат і гарматних стрілен та мін не було чути людського голосу.

- Це б'ється курінь «Сторчана», — говорили між собою повстанці.

На відтинку моєї сотні ворог кілька разів пробував наступати, але невеликими групами. Кожний наступ був відбитий без власних втрат. По заході сонця взяв мороз. Повстанці розклали в долинах вогонь, щоб трохи погрітись. Ніч пройшла тільки на обосторонній перестрілці.

24 квітня, ще не зійшло сонце, як знову розпочався кривавий бій. Ворог усією своєю армією натискав... У полудень зі всіх відділів відійшли «петеерщики» *(ті, які мали ПТР, тобто протитанкові кріси — прим. авт.)* до курінного командира «Сторчана», бо ворог розпочав наступ на цьому відтинку більшим з'єднанням танків.

Заревіли різними голосами большевицькі танки, а в повітрі появились розвідувальні літаки і почали скидати на наші становища бомби. У розгарі запеклої боротьби було знищено кільканадцять ворожих танків і відбито ряд ворожих атак. Повстанці бились як леви. Кидалися з в'язками гранат під ворожі танки, влучним вогнем косили лави ворога...

Як настала ніч, ми приготувалися до прориву. Один удар — і відділи вийшли поза большевицькі лінії та подалися в різні напрямки. На наказ командування мій зверхник командир «Мамай» передав свій курінь під моє командування, а сам зі своїм почотом від'їхав до командира «Ясеня»⁷. Так виглядають епізоди Гурбенського бою в описах та свідченнях безпосередніх учасників. Ці документи збереглися в багатьох архівах України, зокрема в Рівненській, Тернопільській областях та м. Києві.

Уранці 25 квітня 1944 р. усі повстанські підрозділи успішно прорвали вороже оточення. Основні сили двома колонами вирушили в північно-східному напрямку на точивицько-дерманські ліси. Авангардним підрозділом у прориві був курінь «Кожуха» («Докс») на чолі з командиром «Ясеном». Загальним маршем цих підрозділів керував командир Дмитро Казван («Гриць», «Черник»). Незначна частина повстанців (біля одного куреня війська) вийшла з оточення третьою колоною на південь (просікою вздовж р. Понура) у Суразькі ліси⁸.

Експедиція до могили в місцевості Провороття – місця поховання закатованих поранених вояків з повстанського шпиталю. 2007 рік

На шляху основної частини повстанських підрозділів, які рухалися колоною в напрямку с. Буща, були виявлені ворожі укріплені позиції. О 6 год. ранку дійшло до бою з гарнізоном військ НКВС та прибулими на допомогу піхотою і кавалерією з чотирма танками. Учасник цього бою стрілець «Бурлаченко» описує це так: «Трохи відпочивши і підкріпившись, рушаємо в бойовому порядку в дорогу. До сіл не підходимо, часом зупиняємось на відпочинок. Весь час ідемо, бо тільки так можна знайти хоч маленьку шпаринку, щоб вийти з оточення. Перед ранком знову стрілянина. За річкою видніються село і ворожі позиції. Залягаємо в корчах і корінні верб і відповідаємо пострілами. Вогонь ведемо тільки по цілях, щоб зберегти патрони. Десь через півгодини з села виїжджають три танки, безперервно стріляючи з гармат і кулеметів, але так як ми лежимо в мочарах, то снаряди майже не рвуться, а тільки зариваються в багно. Танки зайняли позиції на горбі і обстрілюють нас, не даючи змоги піднятися. До мене підбігає сотенний і наказує знайти Березу з гарматами. Сідаю на коня, даю йому волю і незабаром наштовхуюсь на якусь частину. Командир розпитав, хто мене послав і навіщо, і тільки тоді показав, куди їхати. Проїхавши ще трохи, я все-таки натрапляю на нашу артилерію. Назад ідемо іншою дорогою, і за півгодини вибираємось на узлісся. Очам відкривається жахлива картина: на краю лісу лежить зо два десятки вбитих селян. Коло них немає зброї, тільки порожні мішки.

Очевидно, половили селян, котрі ховалися в лісі, і тут їх розстріляли, а харчі забрали. Підійжджаємо до місця бою, я біжу до свого роя. Наш курінь залишає свої позиції і йде в обхід поза горбом. Наші позиції займають інші, а далі багато війська — видно, готуються до штурму села. Заговорили гармати Берези, посилюється вогонь з кулеметів і крісів, а наш курінь, пройшовши кілька кілометрів ліворуч бою, непомічений ворогом, переходить річку і несподівано вривається в Борщівку, де ворог нас зовсім не чекає. Тут сили ворога невеликі, отже, село залишають без бою. Утворюється прорив, і ми починаємо оточувати ворожі сили в Бущі. Ворог оцінив своє становище і почав спішно відходити, відкривши дорогу нашим обозам і головним силам. У селі не зупиняємось, а лісом виходимо до Бущі з другого боку. Доки наш курінь обходив, ворог покинув село, і наші сили вже закінчували виходити з оточення. Серед поранених помічаю Степового — санітара з нашої чоти. Він узяв з мене слово, що коли залишусь живим, щоб дав про нього звістку в село Барання на Радивилівщині. Команда — і залишаємо Бущу, виходимо в ліс і йдемо в напрямку Дерманя».

Невідомий повстанський командир «В.А.» теж описав бій під Бущею у окремому звіті, де зазначив, що ворог на цьому напрямку мав чотири танки. Повстанці перед атакою розташували свої сили так: командир «Ворон» зайняв позицію на горбку біля фільварку, курінь «Довбенка» мав атакувати з боку Мостів, курінь «Бувалога» — з боку Борщівки, курені «Докса» і «Великана» — із західного напрямку. Решта відділів як бойовий резерв стояла на пагорбі в лісі. Атака мала бути швиткою і несподіваною. Щоб ворог не зміг надіслати підкріплення. О 6-й годині 30 хвилин повстанці відкрили вогонь. Ворог відповів густими кулеметними серіями і танковим рейдом. Командиру «Березі» та стрільцеві «Петрові» вдалося пібити перший танк. Повстанці повзком наблизилися до нього і політвиховник «Юрко» запропонував екіпажу здатися, але танкісти мовчали. Тоді стрілець «Щиголь» метнув пляшку із запальною рідиною і машина запалала як сірник. Другий танк в'язанкою з шести гранат підбив стрілець «Щасливий». Екіпаж намагався втекти, але загинув від повстанських куль. Ще два танки, побачивши невтішний результат свої попередників, розвернулись і втекли на другий куток села. Після цього відділи УПА, вишикувавшись колоною, обігнули ліву частину села і вирушили вперед⁹.

У запеклих боях протягом усього дня 25 квітня атаки ворога поблизу Бущі відбито, і підрозділи УПА «з малими жертвами» прорвалися в близький Точивицький ліс, у якому було призначено місце збору. За різними даними було підбито 3-4 ворожі танки за допомогою повстанської артилерії та гранат. У бою «вміло керували відділами і по-геройськи билися» сотенні Роман Шушкевич («Бурлаченко»), «Байда», «Ворон». Також відзначилися курінні «Довбуш» і Василь Шеретюк («Гірчиця»), який заступив убитого курінного «Сторчана», та командири Михайло Кондрась («Міша», «Великан») і капітан «Балабан». «Відірвавшись» від супротивника, повстанські відділи відступили в глибину Точивицького лісу, розташувалися на нічний

відпочинок. Наступного дня, 26 квітня, після певної реорганізації повстанські підрозділи у складі з'єднань «Донбас» і «Холодний Яр» вирушили рейдом на Полісся.

Після виходу частин УПА з оточення ще більше двох діб (до 27 квітня) Внутрішні війська НКВС продовжували прочісування в Кременецьких лісах. Більшість мобілізованих, які перебували в лісі, було вбито або заарештовано. Серед вбитих («помордованих») — близько 100 поранених повстанців зі шпиталю, який не вдалося евакуювати¹⁰.

Загалом, за період операції, як йдеться в звіті Внутрішніх військ НКВС Українського округу, надісланому на ім'я командувача 1-го Українського фронту Г. Жукова, було вбито 2018 і заарештовано 1570 осіб. Енкаведистам доводилося всюди долати систему оборонних споруд, побудованих повстанцями: окопи, бліндажі, завали. В окремих місцях бої тривали по 8-11 годин. Серед захоплених трофеїв у цьому документі перераховано: 1 літак (ПО-2), 7 гармат (більшість калібру 45 мм), 15 мінометів (з них 2 - 120 мм), 5 станкових кулеметів, 42 ручних кулемети, 31 автомат, 298 гвинтівок, 16 пістолетів, 6 ПТР, патронів — 45000, 789 гранат, одна польова кухня, 120 возів, 129 коней, 5 мотоциклів та ін. У ході розшуків виявлено багато лісових і сільських продовольчих та господарських складів, з яких вилучено 35 мішків цукру, 56 тонн зерна, 270 кожухів та інше майно. Захоплено обладнання однієї друкарні. Підірвано два склади з німецькими артилерійськими снарядами і мінами. Утрати Внутрішніх військ НКВС за цим звітом склали 11 осіб убитими і 46 пораненими¹¹.

Вважаємо, що більш об'єктивна інформація про результати бою є у звіті Тернопільського обкому КП(б)У: «Маючи дані, які отримано шляхом слідства про те, що в Кременецьких лісах дислокується курінь Кропиви і ряд інших бандформувань УПА... оперативно-військова група шляхом прочісування лісових масивів Шумського і Кременецького районів... виявила розташування бандгруп і нав'язала їм бій. За час бойових дій з 22 по 27 квітня цього року було знищено більше тисячі (якщо точніше, то 1076) бандитів і чотириста бандитів захоплено в полон»¹².

Наведені вище цифри втрат з обох сторін потребують подальших досліджень для їх підтвердження чи спростування. Захоплена в ході Кременецької операції кількість стрілецького озброєння певною мірою відмежовує реальні військові втрати від загальної кількості загиблих.

За повстанськими інформаціями у публікації-звіті «Гурби» (*див. додаток 6*), втрати ВВ НКВС та ЧА і прикордонників у Кременецькій акції склали майже 900 осіб убитими і стільки ж пораненими. Як трофеї повстанці здобули 6 кулеметів, 10 автоматів, 2 міномети, 37 гвинтівок та ін. З ладу виведено 4 танки. Повстанські втрати склали 136 бійців убитими та майже 75 пораненими. Також близько 100 осіб цивільного населення «вигордувано енкаведистами». Повстанцями втрачено 8 кулеметів, 24 автомати, 60 гвинтівок, 1 ПТР та 5 пістолетів¹³. Найбільш вірогідними є втрати, наведені у звіті командира з'єднання УПА «Холодний Яр» М. Свистуна

(«Ясена»), який цитувався вище. Він розповідає про значні жертви серед цивільного населення і неозброєних новомобілізованих чоловіків, які потрапили в кільце оточення.

Видання Закордонних Частин ОУН під назвою «УПА. Бойові дії УПА за 1943-1950 рр.» в другій частині бібліотеки Українського Підпільника за 1960 р. намагалося теж внести ясність у масштаби та кількість жертв бою. «24.04.44. о год. 7-й рано большевики розпочали генеральний наступ проти з'єднань УПА в Кременецьких лісах. На далеких відтинках ворогові пощастило відкинути українських повстанців з їх висхідних позицій. Головний бій розгорівся на Гурбах. Після сильного гранатометного вогню та при спідвії всіх родів зброї, ворог кілька разів зривався до атаки. Завзятий бій тривав весь день безупину і щойно ніч принесла передишку. Уночі українські повстанці прорвалися з ворожого оточення в Суразькі ліси, а головні сили взяли напрям на Полісся. Вислід бою на Гурбах: ок. 80 убитих по стороні УПА і ок. 120 убитих большевиків». Таке співвідношення кількості загиблих, на нашу думку, може стосуватися хіба що виключно одного дня бою — 24 квітня¹⁴.

Наведені цифри, порівняно з інформацією радянської сторони про невеликі втрати ВВ НКВС як наступаючої сторони, вочевидь далеко не об'єктивні. Опосередковано, у зіставленні з кількістю вбитих, це підтвердив у своїх свідченнях на допиті, проведеному НКВС, колишній співробітник політвиховного відділу групи «Богун» Василь Худенко («Хмара»), який готував до публікації брошуру «Гурби» і мав під рукою підготовлені командуванням УПА звіти: «Як зразок неправди і фальсифікації можна навести звіт УПА про результати «Кременецької акції», коли частинами Червоної армії було оточено Кременецький ліс, у якому знаходилися банди двох груп УПА: «Енея» і «Холодний Яр», унаслідок бою загинуло багато бандитів, і змішані залишки різних куренів змушені були в паніці і безпорядку відступити... У звіті ж командування УПА було зазначено, що втрати УПА в цьому бою складають усього 200 чоловік, а втрати супро-

«Мала могила» на Гурбах, у якій поховано вбитих неозброєних повстанців. Світлина 2000 року

тивника — більше 2000 чоловік»¹⁵. Але й ці слова «Хмари» теж не можуть не викликати певних сумнівів, адже слідчі записували переважно те, що повинно було бути подане як «правдива інформація». Часто ця правда просто підмінялася вигаданими фактами і цифрами.

Стосовно жертв у ході величезного за масштабами протистояння українського визвольного руху регулярним частинам Червоної армії, Внутрішнім військам НКВС, Прикордонним військам НКВС, військам Охорони тилу 1-го Українського фронту та збройним частинам радянських партизанських загонів під час Гурбенської битви, то їх підрахунок є справою доволі суперечливою. Ні та, ні інша сторона не оприлюднювала детальних даних (посписочно) кількості загиблих чи якесь їхнє аргументоване узагальнення. Інформація про жертви у звітах як з одного, так і з іншого боку має пропагандистський і необ'єктивний характер. У запропонованій нижче таблиці на підставі цілої низки архівних документів показано втрати УПА і Внутрішніх військ НКВС у порівнянні:

Таблиця порівняльних втрат у бою під Гурбами за різними джерелами

Втрати УПА	Втрати ВВ НКВС	Джерело
80 вбитих повстанців; 100 вбитих поранених; 200-от вбитих новомобілізованих ; (разом біля 400-от вбитих); біля 300 зловлених селян	800 солдатів вбито	ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.71-73; ДА СБУ, ф.13, спр.3 98, т.1, арк.113-114
136 вбитих повстанців; 75 вбитих поранених; 100 замордованих селян (разом 311 вбитих)	900 солдатів вбито; 900 поранено	ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.44-48; ЦДАВО України, ф.3833, оп.1, спр.129, арк.78-79
біля 80 убитих вояків УПА	біля 120 убитих солдатів НКВС	УПА. Бойові дії УПА за 1943-1950 рр. Ч.2, 1960, с. 38; ЦДАВО України, ф.3837, оп.1, спр.4, арк.5
2122 повстанці вбито; 2301 захоплено в полон	Дані відсутні	ЦДАГО України, ф. 1, оп.23, спр.889, арк.32-37
1076 повстанці вбито; 400 захоплено в полон	Дані відсутні	ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.930, арк.196
2018 повстанці вбито; 1570 захоплено в полон	11 солдатів вбито; 46 поранено	ГАРФ, ф.9401, оп.1, спр.65, арк.8

Так, згідно з даними цитованого вище документа, поданого на ім'я Г. К. Жукова керівництвом Внутрішніх військ НКВС, фігурує скромна цифра 11 загиблих бійців Внутрішніх військ НКВС у період проведення усєї операції з ліквідації кременецької групи УПА. Однак, опосередковано можемо знайти дані про загиблих в інших документальних виданнях радянської сторони. Так, у книзі-оповіді про долю радянських прикордонників авторів Г. Куманьова та А. Чайковського «Чекисти стояли насмерть» є згадка про цю операцію: «Згідно з наказом командувача військами 1-го Українського фронту Маршала Радянського Союзу Г. К. Жукова у квітні

1944 р. було розроблено й успішно проведено операцію зі знищення оунівських банд в Кременецьких лісах. У її проведенні брали участь підрозділи внутрішніх військ Українського округу. В ході боїв мужньо билися з бандитами бійці та командири 207-го та 210-го окремих стрілецьких батальйонів. Смертю героїв загинули лейтенант Н. Ф. Ромашкін, старшини Б. С. Акманов і Н. І. Неволін, старший сержант В. К. Спирін та багато інших. Важко поранений у живіт, до останнього набою вів бій сержант Г. С. Маклецов, а коли бандити намагалися захопити його живцем, він останньою гранатою підірвав себе та ворога, що наблизився.

Тут відзначився взвод молодшого лейтенанта А. Погорєлова. Потрапивши в оточення, бандити відчайдушно боронилися. Поранено командира взводу, загинули молодший сержант Удовиченко і ефрейтор Некрасов, а бандити все наступали. У контратаку червоноармійців підняв кулеметник К. Добровольський. На ворога кинулись бійці В. Муглинець, В. І. Аксьонов, Ю. Тімков, М. Курлацький, М. Іванченко, вогнем станкового кулемета їх прикривав ефрейтор Чупін. У квітні 1944 р. 174 воїни-чекісти за героїзм та мужність, виявлені під час ліквідації банд українських буржуазних націоналістів, були відзначені орденами та медалями СРСР»¹⁶. Читуючи ці рядки, важко не помітити, що «бандити», тобто повстанці, «потрапивши в оточення» не просто «відчайдушно оборонялися», але й «усе наступали», поранивши командира взводу й знищивши чимало інших радянських бійців. Скільки радянських прикордонників та бійців ВВ НКВС за бої з УПА отримали нагороди «посмертно», залишається нез'ясованим.

Причини завищення втрат супротивника і зменшення своїх, напевно, криються як у намаганні українського національно-визвольного руху, так і НКВС протистояти один одному в зовсім іншій площині — пропагандивній. Вони намагалися також переконати власних бійців у переможності боїв, хоча, цілком ймовірно, такими ці сутички не були. Можливо, що подані вище звіти ВВ НКВС також далекі від реальної картини кількості жертв й взагалі об'єктивного подання стану справ. Ці звіти залежали від цілком очікуваних «сталінських» репресій або винагородження, отже, стимулювали радянських офіцерів ЧА та НКВС звітувати «творчо», не цураючись змальовувати картину подій у діаметрально протилежному істині світлі.

Таблиця порівняльних втрат УПА та Внутрішніх військ НКВС під час окремих боїв у 1944 році на Волині
(курсивом виділено втрати, які визнали обидві сторони)

Час та місце бою	Втрати за звітами УПА	Втрати за звітами НКВС	Примітки
25 березня 1944 р. у селі Нова Мощаниця Здолбунівського району Рівненської області	<i>Втрати УПА: 4 вбитих; 17 поранених.</i> Втрати партизанів: 120 вбитих; 30 поранених.	Втрати УПА: 224 вбитих; 21 заарештований. <i>Втрати партизанів: 9 вбитих; 4 поранених; 10 пропавших безвісти.</i>	Партизанами закатовано 41-го мирного жителя с.Нова Мощаниця

30 березня 1944 р. на висоті 164 поблизу міста Радомишль і с Кодра Житомирської області	<i>Втрати УПА: 20 вбитих; 10 поранених; 9 пропало безвісти.</i> Втрати НКВС: до 120-ти вбитих і поранених.	Втрати УПА: 8-10 вбитих; до 15 поранених. <i>Втрати НКВС: 10 вбитих; 12 поранених.</i>	
29 квітня 1944 р. біля села Залізниця Кореського району Рівненської області	<i>Втрати УПА: 40 вбитих; 26 поранених.</i> Втрати НКВС: від 150-ти до 240 вбитих.	Втрати УПА: 225 вбитих; 15 поранених; 106 заарештованих. <i>Втрати НКВС: 23 вбитих; 30 поранених; 2 пропали безвісти.</i>	
11 листопада 1944 р. урочище Кобила біля села Залаве Рокитнівського району Рівненської області	<i>Втрати УПА: 4 вбитих; 12 поранених.</i> Втрати НКВС: 117 вбитих.	Втрати УПА: дані відсутні. <i>Втрати НКВС: 26 вбитих; 10 поранених; 1 пропав безвісти.</i>	Оскільки повстанці опанували поле бою, то більш ймовірними є втрати НКВС у 117 вбитих.
15 вересня 1944 р. біля села Біложівка Шумського району Тернопільської області	<i>Втрати УПА: 1 поранений.</i> Втрати НКВС: більше 10-ти вбитих; 1 втік.	Втрати УПА: дані відсутні. <i>Втрати НКВС: 11 вбитих.</i>	
27-28 жовтня 1944 р. у селі Годовин Костопільського району Рівненської області	<i>Втрати УПА: 1 вбитий; 4 поранених.</i> Втрати НКВС: 37 вбитих; 25 поранених.	Втрати УПА: 8 вбитих. <i>Втрати НКВС: 20 вбитих; 15-17 поранених.</i>	Серед вбитих за даними УПА 12 партійних працівників і 25 солдатів.

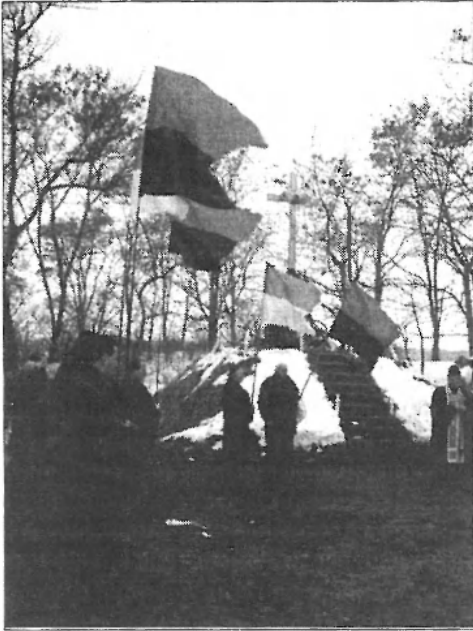
Наведені у таблицях дані про втрати переконливо доводять, що і командування УПА і вищі офіцери НКВС майже в 10 разів завищували втрати суперника під час боїв. Тому автори вважають, що понад 2000 вбитих повстанців та 2000 захоплених у полон під час Гурбенської битви — це фальшивка з боку енкаведистів. Тобто втрати повстанців становили біля 400 чоловік вбитими (серед яких 200 беззбройних селян) і кілька сотень мобілізованих потрапило в полон, що співпадає з цитованими звітами командирів УПА. Втрати НКВС, очевидно, становили теж кілька сотень вбитих і поранених.

Чому радянські документи говорять про тисячі загиблих? Відповідь дуже проста: чи хотів хтось з командування ВВ НКВС відповідати за неефективну зачистку місцевості за допомогою 35-ти тисячного з'єднання з танками і літаками, величезну витрату боєприпасів та пального з скоромним результатом у кількості загиблих повстанців перед Жуковим і Сталіним. Звичайно, що ні. Все потрібно було подати під соусом масштабної перемоги над «українсько-німецькими буржуазними націоналістами», які швидко розбіглися по кущах. Та перемоги не було, а її дуже хотілося мати. Тому штабісти швиденько помножили реальні втрати на 10, адже ніхто не перевірив.

Говорячи про втрати, пригадаймо також процес мобілізації до УПА, який міг обернутися й, зрештою, обернувся відчутними жертвами серед новобранців. Варто зазначити, що ця мобілізація була своєрідною альтернативою для молоді волинських та поліських сіл і міст. Проти призову до лав Червоної армії свідчили «похоронки» — листи, у яких повідомлялося про загибель чоловіків, мобілізованих у західних областях. Вони почали над-

ходити польовою поштою Червоної армії на батьківщину в березні 1944 р. Якщо застосувати порівняльний аналіз чисельності загиблих конкретно по Рівненській області в лавах УПА та у складі Червоної армії, то цифри будуть такими: лише по одному Здолбунівському району (в сучасних адміністративно-територіальних межах) у складі ЧА протягом 1941-1945 рр. загинуло 1587 чоловік. Про це знаходимо інформацію в «Книзі Пам'яті Рівненської області»¹⁷. Із цих 1587 загиблих у лавах ЧА вояків було призвано лише протягом лютого-червня 1944 р. 1480 чоловік, з них загинуло 1148 протягом чотирьох років війни з гітлерівською Німеччиною (понад 72% від усієї чисельності призовників). Нагадаємо йдеться лише про один район Рівненської області. Подібна картина була й в інших 16-ти із сучасних 17-ти районів нашої області й приблизно таким самим було співвідношення загиблих у відсотках.

Додатковою ілюстрацією подібних пропорцій чисельності загиблих може бути й згадана вище краєзнавча розвідка Олександра Ольшевського, яка стосується села Здовбиці. Із цього приводу автор навіть цитує довідку НКВС на адресу ЦК КП(б) «Про діяльність ОУН під час німецької окупації»: «У Західній Україні оунівці користуються виключним авторитетом. Чоловіче населення у віці від 15 до 55 років отруєне націоналістичною ідеологією. Більшість із них є фанатиками у цій справі». Тож природним рішенням радянського керівництва були заходи, спрямовані на позбавлення УПА людських ресурсів. 25 січня 1944 року Сталін підписав спеціальний Указ «Про мобілізацію громадян у звільнених від німецької окупації районах Західної України», за яким передбачалося, на перший погляд, не зовсім логічне рішення — призвати до ЧА політично неблагонадійних «західняків». Із іншого боку повстанська пропаганда взимку 1944 р. навіть рекомендувала йти на призовні пункти до лав радянської армії. Як і у випадку використання керівництвом ОУН (р) німців для підготовки у вермахті військових кадрів, ті, хто пройде вишкіл в лавах ЧА, повинні були потім повернутися до Повстанської армії кваліфікованими й загартованими фронтом бійцями. Однак цей сценарій «здобуття досвіду та зброї» був врахований радянським керівництвом, і свіжомобілізовані українці із західних областей стали звичайним «гарматним м'ясом» у війні СРСР з німцями. У Здовбиці до лав ЧА взимку-навесні 1944 р. було мобілізовано як добровільно, так і примусово 172 чоловіки, з яких 41 призовник був 1920-27 рр. народження. Тобто, частина цих юнаків заледве мала 17 років. «Командування і політуправління фронтом підозрювало призовників у поширенні націоналістичних ідей в армії, а тому їх постійно направляли на передову. Для них було навіть скорочено термін військової підготовки й тепер він складав 8-10 днів. Це була модифікована форма штрафних рот. Погано навчених і озброєних їх посилали на найнебезпечніші ділянки фронту. Тому вже через 2-3 місяці після призову до ЧА прийшли «похоронки» і повідомлення про пропалих безвісти на 98 призовників-здовбичан. Тобто, на фронтах поза Україною загинула майже половина призовників. Безпосередньо

Щороку 22 березня у Микитових Ровах відбувається мітинг-реквієм. Світлина 2007 року.

в бою загинуло лише 30 здобичан, решта — пропала безвісти.

Це було масове винищення українського населення війною. У село поверталися важко поранені, якими ніхто не піклувався. Тому багато чоловічого населення села ховалося в криївках та лісах, щоб уникнути мобілізації», — пише в своїй книзі Ольшевський.

Власне бачення подій пан Ольшевський наводить й щодо втрат під час Гурбенського бою. Чимало інформації він подає зі слів уродженця Здобичі й учасника Гурбенського бою **Дмитра Терентійовича Аврамчука**. Наприкінці 1943 р. Аврамчук перебував у сотні «Веселого», яку було розквартировано в с. Батьківці Острозького району й яка підпо-

рядковувалася курінному командирі УПА «Сторчану». Перед боями на Гурбах сотню «Веселого» було спрямовано до дубенського села Майдан для ліквідації місцевого гарнізону НКВС. У важкому бою повстанці знищили чимало енкавеєсівців, але втратили й свого командира «Веселого». 24 квітня сотня у складі куреня «Сторчана» прийняла бій у районі Мостів. Аврамчука поранили, тож він дивом вирвався з Гурбенського котла... «З котла вирвалися живими здобичани Віктор Федорів, Микола Ткач, Степан Шемулянко, Василь Аврамчук та інші. Близько 700 повстанців, 800 солдат і офіцерів військ НКВС загинули в цьому бою. Майже 300 поранених повстанців було взято в полон і закатовано. Тут склали свої голови 26 здобичан», — підсумовує Олександр Ольшевський¹⁸.

Як сприйняло цей бій місцеве населення, гарно ілюструє спогад дерманця **Федора Садовського**: «Як і багатьох інших хлопців, навесні 1944 року мене покликали у Верхівський ліс Острозького району, на Коритища, на так звану тоді загальну мобілізацію. Ніхто нічого не знав, правда, чулки ходили, що Українська Повстанська Армія буде формувати нові сотні для боротьби з німцями та більшовиками. На Коритищах зібралось дуже багато мобілізованих, там були тисячі людей. Ми всі переночували в лісі, а на другий день нас вишикували і сказали, що всі, хто не служив в армії, можуть іти додому.

Мій менший брат Павло і сестра Ганя були причетні до ОУН давніше і під час цієї мобілізації були також на Коритищах. Я в армії не служив і тому мене відпустили додому, як і багатьох інших моїх сусідів. У понеділок, на Проводи після Святої Пасхи, до нас прибігла дружина Трохима Гуци з Дерманя Другого — вони жили під лісом у Чавалянці. Ридаючи, вона повідомила, що брата Павла і сестру Ганю вбили енкаведисти під Навивцями, біля Гаївки, де живе лісник.

Батько зібрався і пішов у Дермань Другий, де домовився зі старим Трохимцем, щоб той за добру плату вночі привіз покійників — брата і сестру. Потім розповідали, що їх поклали на підводу, зверху накрили хмизом і так вночі привезли до нас додому. На другу ніч ми поховали їх на нашому кладовищі.

Яку посаду займав брат Павло, ми не знали, бо він ніколи нічого не розповідав, а сестра Ганя закінчила медичні курси у Львові і працювала медичкою у проводі УПА. Нам потім розповідали, що, коли енкаведисти почали обстрілювати мобілізованих біля Гаївки, Ганя забігла в хату до якоїсь старенької жінки і думала пересидіти біду, але коли через вікно побачила, що кругом лежать поранені, побігла їм допомагати. «Я мушу бути там разом із моїми друзями і братами», — сказала вона бабусі, вибігаючи з хати. І більше не повернулася»¹⁹.

Таких трагедій були сотні - десятки мертвих юнаків тоді залишилися лежати поблизу Чеської Борщівки, чимало з них загинуло під перехресним кулеметним вогнем у Микитових Ровах, Коритищах і Чавалянці, інших місцевостях південної Рівненщини та на півночі Тернопілля. Однак загалом, підсумовуючи наслідки найбільшої битви УПА з Внутрішніми військами НКВС у Кременецьких лісах 22-25 квітня 1944 р., стверджуємо, що для Української Повстанської Армії цей пекельний двобій виявився переможним. Незважаючи на відчутні втрати у лавах УПА, серед мобілізованого беззбройного населення - потенційного людського рерурсу УПА; перевагу у зброї та особовому складі НКВС і ЧА, Внутрішнім військам в оперативному плані так і не вдалося вибити повстанців з їх оборонних позицій і витіснити з лісового масиву на відкритий простір, на тили фронтової лінії Червоної армії в районі Броди-Збараж з метою цілковитого знищення. Залишивши все, що обтяжувало військо, командування УПА вивело на оперативний простір боєздатні, загартовані в боях частини на чолі з відповідними командирами. Єдине, що навічно наповнило невимовним смутком душі вцілілих на Гурбах бійців, — сотні жертв серед цивільного населення. Унаслідок бою постраждали неозброєні, поранені, цивільні чоловіки з жінками та дітьми включно - обоз, який перемістився в ліс під захист УПА. Цих утрат було дуже багато, а відтак про бій під Гурбами розповідають переважно як про трагедію чи провокацію, ніж як про приклад бойової звитяги вояків УПА. Через політику замовчування в СРСР фактів відкритої боротьби українських повстанців з радянськими військами робота із встановлення особових даних загиблих бійців Української По-

встанської Армії та місцевостей, із яких вони походять, розпочалася лише на початку 90-х років ХХ ст. Через те, мабуть, так гостро й сьогодні сприймаються події Гурбенського бою, адже у відомій приказці йдеться: «Війна не вважається закінченою, якщо не похований останній її учасник». А тим паче, якщо внаслідок бойових дій масово гинуть цивільні громадяни. У цьому й полягають українські Тріумф і Трагедія бою біля Гурбів.

Джерела

¹ Вовк О. До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2002. — с.127.

² Кокін С.А. Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах державного архіву СБУ. — Вип.1 — К., 2000. — с.22-24; Веденєєв Д.В., Биструхін Г.В. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...» — К., 2006. — с.157-158; Пальський З. Втрати українського населення на Волині та в Східній Малопольщі в період з лютого 1944 р. до кінця 1947 р. // Польща — Україна: важкі питання. — Варшава, 1999. — т.5. — с.271-273.

³ ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.71-73.

⁴ ДАРО, ф.Р-2771, оп.2, спр.2028, арк.9-10.

⁵ ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.71-73; 50-51.

⁶ ДА УСБУ по Рівненській області. Збірник «Матеріали по історії ОУН», спр.6, т.3, арк.120-121.

⁷ Поручник УПА «Великан». Три роки в УПА // За волю нації. — 1949. — ч.4.

⁸ Вовк О. До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2002. — с.133.

⁹ Панасюк М. Вам сурми не грали... — Дубно, 1994. — с.8-9; ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.21-22.

¹⁰ Вовк О. До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2002. — с.133-134.

¹¹ Внутренние войска в Великой Отечественной войне. 1941-1945. — М., 1975. — с.627-628; Государственный архив Російської федерації (далі — ГАРФ), ф.9401, оп.1, спр.65, арк.8.

¹² ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.930, арк.196

¹³ Вовк О. До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2002. — с.133-134.

¹⁴ УПА. Бойові дії УПА за 1943-1950 рр. Ч.2, 1960. - с. 38.

¹⁵ Вовк О. До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич, 2002. — с.133-134.

¹⁶ Куманев Г.А., Чайковский А.С. Чекисты стояли насмерть. - К., 1986.

¹⁷ Книга Пам'яті Рівненщини. - Львів, 1995., Т.2.

¹⁸ Ольшевський О. Пам'ятаймо, якого ми роду... — Рівне, 2003. - с. 49-50.

¹⁹ Дзвони Дерманя. — Рівне, 1998. — с.43-44.

Північний рейд

Вирвавшись із пастки під Гурбами, командування УПА зрозуміло, що навколишні терени і надалі залишаються дуже небезпечними, насиченими значною кількістю військ НКВС. Тому необхідно було відірватись від ворожих сил і перейти у нові райони дій, де не чекали появи українських повстанців. Після прийняття такого рішення з усією гостротою виникла проблема його виконання, адже дислокацію радянських частин на Гурбах й досі називають «гурбенським мішком». Боєць УПА Михайло Панасюк згадує: «Поблизу Дермані заночували. Вранці, вперше після триденного бою. Повмивалися в лісовому рівчаку, помолились і отримали сніданок: хліб і сало. Знову збірка, шикуються і вирушаємо просікою на схід. Йдемо добру годину і виходимо на велику лісову галявину. Тут вже стоїть чимало війська. Шикуються. Сотня коло сотні, по чотири. Нарешті з лісу виїжджає сотня. Від неї відділяється чоловік років сорока п'яти, спішується, підходить до кожного куреня і йому доповідають про втрати, кількість поранених і число вояків у курені. Це Еней... Він виголошує промову про те, що головні сили повинні відійти далі від фронту і там вести боротьбу... Кожен курінь одержав окремий наказ». ¹ У підсумку вирішили йти рейдом на північ у поліські ліси. Командир групи УПА «Богун» Петро Олійник («Еней»), «Роман»

Командир групи УПА «Богун»
Петро Олійник («Еней»), «Роман»

мали сніданок: хліб і сало. Знову збірка, шикуються і вирушаємо просікою на схід. Йдемо добру годину і виходимо на велику лісову галявину. Тут вже стоїть чимало війська. Шикуються. Сотня коло сотні, по чотири. Нарешті з лісу виїжджає сотня. Від неї відділяється чоловік років сорока п'яти, спішується, підходить до кожного куреня і йому доповідають про втрати, кількість поранених і число вояків у курені. Це Еней... Він виголошує промову про те, що головні сили повинні відійти далі від фронту і там вести боротьбу... Кожен курінь одержав окремий наказ». ¹ У підсумку вирішили йти рейдом на північ у поліські ліси. Командир групи УПА «Богун» Петро Олійник («Еней») вирішив підпорядковані йому курені УПА-Північ об'єднати в з'єднання під кодовою назвою «Донбас» і рушити на Полісся, де діяли відділи УПА командира Івана Литвинчука («Дубового»). Паралельно з ним певний час на північ

мало рухатись з'єднання куренів УПА-Південь під криптонімом «Холодний Яр» відважного командира «Ясена». Це з'єднання отримало завдання здійснити глибокий рейд у Вінницьку, Київську та Кам'янець-Подільську області, розділившись на окремі курені. Такий бойовий наказ віддав «Ясеню» провідник ОУН на східноукраїнських землях і головний командир УПА-Південь Василь Кук («Леміш»).

25 квітня 1944 року три курені Української Повстанської Армії під командуванням капітана «Балабана», Андрія Ткачука («Бувалого») та Івана Золотнюка («Довбенка») разом з Петром Олійником («Енеєм») та шефом штабу групи УПА «Богун» Дмитром Казваном («Грицем», «Черником») вирушили в дорогу, закопавши гармати, тяжкі кулемети і міномети та позбувшись обозів. Позаду залишились Кременецькі ліси, залізниця з курсуючим бронепотягом, річка Горинь і шосе. Тепер необхідно було у вигідному місці форсувати річку Случ і приступити до виконання основного завдання.

У ніч з 1 на 2-ге травня сотні та курені з'єднання «Донбас», отримавши допомогу від з'єднання «Холодний Яр» (один з куренів прикривав переправу і повернувся знову в Корецький район), успішно форсували річку Случ. Вояк УПА Михайло Панасюк згадує: «Першого травня вступили в село Білку. Серед села — двоповерхова школа, на ній червоний прапор. Від селян дізнаємось, що в Березному стоїть велика військова частина, а вчора підійшли свіжі сили. Отож, виставили вартових і послухали, бо наступної ночі потрібно буде переправитися через Случ і зайти в поліські ліси та болота. Після обіду до села підїжджає велика валка возів з червоним прапором. Сотня, що стоїть біля школи, розстрілює перші хури. Наша сотня перерізує дорогу до відступу. Хто залишився живий — рятується втечею. На хурах лежать награбовані продукти, жіночий одяг, взуття. Поранені признаються, що вони червоні партизани і їздили ловити бандитів».² Упівцям вдалося захопити 4000 набоїв до крісів та 60 повних дисків до автоматів ППШ. Дмитро Казван («Гриць») спрямовує відділи в Моквин, де через дамбу на паперовій фабриці повстанці переходять річку Случ. «Тільки половина нашого війська перейшла Случ, як більшовики відкрили вогонь. Вони не думали, що наші сили підуть на Моквин, а чекали в Березному. І коли не дочекались, то пішли понад Случем», де зіткнулися з чотирма сотнями під командуванням М. Кондраса («Великана»), який підпустив їх на близьку відстань і відкрив нищівний вогонь, змушуючи до відступу.³

З'єднання «Донбас» отаборилося в лісі під селом Яцковичі Березнівського району. Відділи окопалися, розіслали розвідувальні стежі та лягли перепочити. Але раптом лісову тишу розірвало кілька гвинтівочних пострілів — ворожа розвідка наткнулась на упівську заставу. Командири кричать: «Алярм!», і стрільці швидко займають оборонні позиції. Виявляється, повстанців переслідує спеціальна маневрена група 157-го прикордонного полку разом із кількома ротами 232-го окремого

стрілецького батальйону 19-ої бригади Внутрішніх військ НКВС під командуванням капітана Бородуліна.⁴ Вони мали чіткий наказ: будь-що ліквідувати з'єднання УПА. За десять хвилин червонопогонники виходять на лінію вогню повстанців. Бій розпочався на відтинку куреня командира «Довбенка». Іван Золотнюк («Довбенко») у далековид бачить, що ворог силою 150 бійців разом з ланкою ротного міномета та кількома важкими скорострілами «максим» намагається вдертися на передові позиції куреня. Командир сотні «Шум» отримує наказ обійти ворога з флангу і подати умовний знак, щоб вдарити на ворога одночасно з двох боків.

Командир куреня УПА
Андрій Трачук («Бувалий»)

Летить умовлена ракета — командир «Шум» в тилу ворога. Іван Золотнюк («Довбенко») піднімає повстанців до наступу. Енкаведисти не витримали удару з двох боків. «Ворог почав тікати, та бійці на чолі з командиром «Шумом» скрізь настигали його... Вправо і вліво покосами лягають вороги від вогню славного житомирця кулеметника «Криги». Та випадкова куля ворога не дає йому закінчити це побоєвище. Його заступають земляки. Скоро стрілянина почала стихати. Ворога розбито впень. І тільки рідкі постріли далеко від табору нагадували, що наші бійці виловлюють недобитки з яковичського побоєвища».⁵ Як з'ясувалося, сили ворога нараховували близько трьохсот солдатів та офіцерів, з яких 86 було вбито, а багатьох поранено (37 важкопоранених ворог покинув у лісі, не забравши із собою). Вдалося захопити ротний міномет, 6 кулеметів, 27 автоматів, 51 рушницю та багато набоїв. Повстанці поховали за одними даними 10, за іншими — 12 своїх товаришів, 24 отримали серйозні поранення.⁶

Серед загиблих повстанців був відважний капітан «Балабан», який підготував не одного підстаршину та старшину для УПА, адже тривалий час керував підстаршинською школою південної групи УПА, а восени 1943 року був інструктором старшинської школи «Лісові чорти» на Поліссі. На похороні вишикувані відділи подякували капітанові «Балабану» за отриману науку і поклялися мстити за смерть улюбленого командира і друзів.

Наступного дня, 3 травня, знову був бій. Курінь командира «Довбенка» розбив більшовиків у районі с. Каленики, які силою в 60 вояків робили там засідку. Бій тривав дві години, енкаведисти відступили, забравши поранених і залишивши на полі бою 11 вбитих. З відділу «Довбенка» одного повстанця вбили, шістьох поранили. Вдалося захопити два автомати

Командир сотні куреня
«Довбенка» Микола Процюк
(«Широкий»)

«ППШа».⁷ Під час маневрів у лісових хащах окремі сотні та чоти дуже часто втрачали між собою зв'язок, і, коли починався бій, йшли на звуки пострілів. Так сталося й із сотнею «Заліза», яка відстала на марші і наздогнала своїх тільки під час бою 3-го травня 1944 року. Повстанці настільки втомилися від боїв та багатокілометрового рейду, що, сідаючи на землю, відразу засинали. Та не спали Внутрішні війська НКВС, постійно готуючи нові атаки і засідки.

Михайло Панасюк, який був у курені «Бувалого», сотні «Лугового» пригадує: «Тільки сіли обідати — нова атака, але не така несподівана як перша. Ворог зазнав чималих втрат, бо наш курінь перекрив ту дорогу в багні, якою вони пробиралися. Бій затягнувся: кулемети і автомати зіллялися в

один суцільний гул, зрідка рвалися гранати. Ні гармат, ні мінометів у цьому болоті не провезти: ноги провалюються, ніде лягти — скрізь вода. Перед заходом сонця бій затих. Підбираємося до своїх поранених, перев'язуємо і кладемо на підводи, які провідник-поліщук веде у темну ніч. Потрапляю в охорону поранених. Довго ідемо лісом, без дороги. Нарешті доїхали до місця призначення. Підходять якісь люди з ношами, забирають поранених, кудись несуть. Прощаюся зі своїм другом «Вербою» з нашого роя. Вертаємося назад і перед самим ранком потрапляємо до своїх».⁸

4-5 травня курені південної групи УПА зустрілися із загонами північної групи УПА під командування «Сірого» та «Єрмака». Дмитро Казван («Черник») обговорив з місцевими командирами оперативну обстановку, отримав останні розвідувальні дані. Він також попросив допомоги у розташуванні по лісових шпиталях кількох десятків поранених, які потребували необхідної медичної опіки.

Через постійні бойові зіткнення між куренями УПА і військами НКВС розпочалися лісові пожежі. Усі, хто був у лісі, задихались від їдкового диму. Величаві поліські сосни палали, як свічки, а звірина тікала якнайдалі від стіни суцільного вогню.

Перед заходом сонця в табір повстанців прийшла медсестра, яка залишалась із пораненими в лісовому шпиталі. Зі сльозами на очах вона розповіла, «що пішла до річки по воду для поранених, а в цей час до землянок увірвалися більшовики. Лікаря, санітарок і тих, хто міг ходити, ви-

вели із землянок, поставили в ряд і розстріляли. Важкопоранених розстріляли в землянках. Вона ж заховалася у високій старій траві, і її не помітили».⁹ Повстанці ще не знали, що близько сотні поранених енкаведисти закололи штиками під час прочісування лісу після бою на Гурбах. Аналогічний випадок трапився у курені «Ярка» на Поліссі, біля с. Трипутні. На санітарний пункт у лісі сексот навів червонопогонників. Там перебувало тридцять хворих і охорона. Більшовики підійшли досить близько. Їх відділяло 50 метрів від санітарного бараку. Вони швидко встановили кулемети і відкрили шквальний вогонь. Це було настільки несподівано, що охорона не змогла вчинити опору і почала втікати. «При тому втікали в протилежну сторону, де червоні влаштували застави і засідку. Таким чином санітарний пункт був оточений... Ранених і хворих, яких не було змоги рятувати, червоні помордували». Як бачимо, Внутрішні війська НКВС, бійці яких вже звикли стріляти в спину штрафникам на фронті, відзначились і тут, на Поліссі, воюючи з пораненими та беззбройними лікарями і санітарками.

Розвідка загону «Сірого» повідомила, що більшовики стягнули в навколишні села нові сили і готуються штурмом захопити табір ув'язнених у лісі під селом Михалин. Поліщуки поділилися з прибулим військом останніми харчами: роздали м'ясо, кашу, хліб. Командири знову радились, як бути далі, адже до німецьких кулеметів і автоматів зовсім немає набоїв і зарадити ситуації ні командир загону «Сірий», ні сотенний «Пашченко» нічим не можуть. У них самих залишилося по 20 набоїв на гвинтівку і майже немає автоматичної зброї, оскільки всю найкращу зброю і запаси амуніції віддано командирові «Стальному», який нещодавно пішов рейдом з кількома сотнями в Житомирську область.

6 травня о 10-й годині ранку енкаведисти знову починають атакувати. Вони вже прийняли наркомівські двісті грамів і впевнені, що зламують змучені курені «Довбенка», «Бувалого» і «Заліза», який заступив вбитого «Балабана». На чолі живого «ланцюжка» сунуть недобитки з маневреної групи 157-го прикордонного полку у складі 73 бійців, які ще пам'ятають добру прочуханку під Яцковичами і Поташнею.¹⁰

Ройовий **Євген Овсіюк («Бравий»)** із загону «Заліза» через 50 років напише у своїй книзі спогадів: «Ми, знесилені, голодні, зайняли кругову оборону і з дуже поріділими рядами готувались до прориву кільця. У ніч з п'ятого на шосте травня 1944 року «Залізо» підходить до мене і каже: «Друже Бравий, сьогодні ми мусимо на світанку проривати більшовицьке кільце і вивести поранених у безпечне місце. Ти мусиш із своїми героями йти перший на прорив. Це моє прохання і наказ!»¹¹

Масована атака розпочалася одночасно з півночі та півдня. Енкаведисти намагалися замкнути кільце оточення. Головний удар припав на оборонну лінію сотні «Бора». На цьому відтинку протягом дня ворог тричі намагався прорватись, але безуспішно. Вояки цієї сотні стояли стійко, влучним вогнем відбиваючи масовані атаки. Курінь «Бувалого» теж три-

Євген Овсіюк-«Бравий».
Світлина 2007 року

мався дуже добре, незважаючи на те, що «п'яні більшовики сунули на позиції, як мурашки». ¹² Вони отримали свіже підкріплення, перекинуте на автомобілях. Бій ставав ще запеклішим. Цілий день атаки то відновлювалися, то затихали. Дмитро Казван («Черник») наказав перебудувати оборонні позиції у вигляді двох паралелей, щоб перешкодити ворогові повністю оточити повстанців. Він пішов до першої лінії повстанських окопів, щоб підняти бойовий дух втомлених вояків. «З усіх ділянок оборони доповідають, що наступають великі сили більшовиків. До обіду повстанці вже поклали перед лінією оборони дві лави наступаючого ворога, загативши трупами цілу долину. Недобитки відступили. Але ворог вжив підступу — через півгодини біля позицій однієї із со-

тень куреня «Бувалого» з'являється чималий загін невідомих бійців без знаків розрізнення на одностроях. Кілька передніх вояків із цієї лави мали тризуби на кашкетах і кричали:

- Не стріляйте, хлопці, ми свої, пробиваємось до вас.

Повстанці подумали, що, можливо, це якийсь місцевий відділ і справді йде їм на допомогу, адже «Сірий» та «Пашенко» були десь поряд, а крім них, тут діяв добре озброєний курінь Адама Рудика («Шавули»). Невідомі вже наблизились майже впритул до позицій і несподівано кинулись уперед, ведучи вогонь з автоматів та ручних кулеметів. Частина повстанської сотні почала відступати. Дмитро Казван («Черник»), бачачи таку небезпеку, разом з охороною поспішає на допомогу. Він прекрасно розуміє, що в них немає жодних резервів і якщо енкаведисти прорвуться хоча б в одному місці, то всю їхню оборону буде просто зметено. У такому разі поразка була б неминучою.

«Чотовий Володимир Ніпрук («Тернина») поливав ворога автоматними чергами направо й наліво, міняючи вже третій диск, коли помітив, що сусідня чота залишає окопи, боячись потрапити в оточення. Він вирішив на свій страх і ризик скомандувати про відступ, але поряд на окопах «виріс» Черник із групою штабів і, стріляючи з автомата, скомандував охриплим голосом:

- Стрільці! За мною, вперед в атаку! Бо смерть і ганьба нам буде! Слава-а-а!

Чота «Тернини» першою кинулася за командиром, що в повний зріст

стояв на окопі... І ті, хто відступав, також побігли на совітів. Із впертістю та люттю роздратованого буйвола зійшлися з ворогом майже в рукопашну, б'ючись насмерть. Раптом серед стрілянини і стогону вмираючих почувся голосний крик:

- Черника вбили!

Три кулі прошили командирові ліве плече й груди, і він упав на руки побратимів. Але цей крик тільки підсилив у повстанців ненависть до ворога...

Наперед вибігло кілька енкаведистських командирів:

- За Сталіна, вперьод! У ніх асталось єщю по пять патронов, вазьмьом живьом! — підбадьорювали вони своїх... Сотений «Луговий» наказує повстанцям закидати ворога гранатами. Атака захлинається.¹³ Ворог заліг і намагається відстрілюватись.

Раптом піднімається сотня «Шума», а за нею увесь курінь «Бувалого» і разом розпочинають стрімку атаку на півдні, переповнені почуттям помсти за поранення улюбленого командира. **Михайло Панасюк** був у лаві атакуючих: «Переслідували ворога аж на край лісу, одночасно відбирали у вбитих зброю... Вороги придумали кілька хитрих маневрів, щоб взяти нас у кільце, але їх розрахунки не виправдалися... Падає від кулі чотовий «Карась», але сотенний «Левадний» бере команду на себе. Відбили кілька атак і змусили більшовиків відступити. Табір поліщуків зруйнований, у землянках ще вціліли наші поранені... Стрільці обороняються, відчуваючи неминучу смерть. Ворог не рахується з втратами і кидає все нові й нові сили. Кулемети і автомати такі гарячі, що обпікають руки. Не витримуємо натиску і відповзаємо вглиб лісу, бо підняти голову неможливо, такий щільний вогонь. Нараз бачу, як справа від мене падає «Черешня». Зліва — «Горобець» із Птичі і Василь «Ломонос». Куля вибиває у мене з рук кріса — залишився без зброї. Друга куля обпікає спину. У цей час два курені, обійшовши ворога, вдарили в спину — це врятувало нас від загибелі. «Левадний» піднімає залишки сотні переслідувати ворога. Пробігаю із сотенним кроків сто і бачу, як у нього з рук випадає автомат. Він зблід, права рука повисла. Коло плеча розповзлась кривава пляма. Раптом від дістав парабелум і вистрілив собі у скроню. Все те відбувається так блискавично, що я не можу отямитись. До свідомості дійшло, що я без зброї. Кидаю розбитий кріс, підбираю автомат, знімаю сумку з набоями і, стріляючи на ходу, біжу вперед. Наші ряди так поріділи, що стріляти нема кому, і коли б ворог ще хоч раз відновив атаку — поразка неминуча».¹⁴

«На північному фланзі повстанчим відділам не вдається перейти одразу до наступу. Вони обороняють позиції, поки «Бувалий» і «Шум» не відійшли досить далеко. Енкаведисти, чуючи, що на півдні постріли все рідшають і віддаляються, розуміють, що операція по оточенню і розчленуванню з'єднання «Донбас» на дві групи не вдалася. Вони готуються відступати... і на півночі, послаблюють тиск на оборону

упівців. Але повстанці, бережучи набої, не перейшли до наступу, щоб переслідувати ворога. А за командою бойовим маршем вліво почали швидко виходити з бою. Ворог зрозумів це як обхідний маневр з правого флангу і почав панічно відступати». ¹⁵

У звіті один із командирів УПА записав: «Так скінчився бій 6.05.44 р. Втрати ворога становили коло 130 вбитих та коло 120 ранених. У цьому бої вбито капітана, який командував акцією. Здобуто багато мап, планів, документів, на підставі яких побудовано розташування ворожих сил та їх кількість. Наші жертви 35 вбитих і 26 ранених». ¹⁶

Це був останній і надзвичайно важкий бій із ворогом у цьому рейді для з'єднання «Донбас». З рою Євгена Овсюка («Бравого») загинули майже всі стрільці, лишилися в живих лише поранені командир та стрілець Павло. У бою загинув рідний брат «Бравого» Нікандр (другий його брат Василь загинув у бою з німцями ще в 1943 році). Вояки зносили з побоєвища вбитих і поранених. Євген, перед тим, як відправити поранених, пішов попрощатися зі своїми вбитими бойовими друзями і братом. «По дорозі мене зупинив командир, який сидів під деревом, розглядаючи трофейні папери. Він запитав: «Куди ви, друже, йдете?» Я відповів, що йду попрощатися зі своїми бойовими побратимами і рідним братом. Командир мені каже: «Я вам співчуваю, розумію. Але ви поранені, отож прошу: ідіть на збірний пункт, звідки будуть відправляти всіх поранених». Я повернув на пункт, і там мені «Залізо» сказав, що то був сам «Еней», котрий і командував проривом кільця». ¹⁷

«Еней» віддав наказ куреням і сотням повертатися на південь. 7 травня всі відділи, які вціліли, вирушили у зворотному напрямку. У сотнях залишилося лише по 50-60 стрільців, серед яких значна частина були хворими й пораненими. Важко пораненого улюбленого командира Дмитра Казвана («Черника») стрілець Федір Якута («Ломоніс») з кількома товаришами три доби ніс лісами на ношах, але йому гіршало. Довелося залишити «Черника» лікуватися на Поліссі.

Під час виходу з бою під Гурбами інше з'єднання УПА-Південь під назвою «Холодний Яр» отримало у своє підпорядкування третій курінь під командуванням Івана Сала («Мамая»). Усі курені УПА-Північ і УПА-Південь після прориву зібралися в Точивиському лісі на переформування. З'єднання «Холодний Яр» отримало відповідні завдання і вирушило за маршрутом через села Плоска, хутір Коростава, далі Стадники. Вночі відділи перейшли залізницю на відтинку Здолбунів-Оженіно. З обох боків перехід прикривав курінь «Бувалого». Це підтверджують спогади колишніх вояків куреня: «Завданням куреня «Бувалого» (було) прикривати довжелезну колону війська, що змієюю повзе вперед. У Стадниках поромна переправа через Горинь. Перед бувалівцями переправляють 8 пар коней із 3-ма гарматами...» ¹⁸ Далі повстанські курені пройшли через Михалківці та Майків. Відпочивши трохи, перетинають трасу Рівне-Корець у районі села Самостріли. Саме тут загальна колона розді-

лилася на дві. В одній рухалося з'єднання «Донбас» під командуванням «Енея» і «Черника», а в другій — з'єднання «Холодний Яр» під керівництвом «Ясена» і «Чорноморця».

Євген Басюк («Чорноморець») під час допиту слідчими НКВС восени 1944 року розповів: «Частини «Енея» від нас пішли в інший бік, взявши напрямок на Тучинський район, а наше з'єднання взяло напрямок на Межирицький район, маючи завдання форсувати Случ і в районі Клесів-Людвипіль повернути у східні області України, але наш план був зірваний, тому що в селі Залізниця ми наткнулися на червоні війська і розпочався бій».¹⁹

Справді, 29 квітня о 3-ій годині ранку курені УПА заатакували штабний відділ НКВС, що розташувався у школі села Залізниця. Першими в атаку пішли бійці чоти східняка «Кори» й азербайджанці із сотні «Яструба». Курінь «Докса» оточував село зі східного боку, а з південно-західної околиці — сотня «Чумака». Бій тривав півгодини. Штаб червонопогонників вдалося повністю ліквідувати, повстанці захопили трьох енкаведистів і всі документи. Частина цінних документів і мап сотенний «Залізняк» відразу закопав поблизу школи, у садку під вишнею.²⁰ На відгомін бою з навколишніх сіл вирушило декілька батальйонів червонопогонників. З'єднанню необхідно було терміново перебудувати свої лави до оборони. Вислана розвідка повідомила, що основні сили ведуть наступ із заходу і півночі. Командир «Ясен» наказав куреню «Гірчиці» зайняти оборону на південно-східній околиці лісу, поруч розташувалися застави з куреня «Великана», а кілька чот провели глибоку розвідку в лісі та мали забезпечити відхід у цьому напрямку. «Бій тривав біля 8 год. З південно-східної сторони виїхали 4 автомашини, повні бійців, їх підпущено близько і відкрито вогонь. Тільки одній машині вдалося завернути і втекти. Біля 11 год. вдалося більшовиків викинути із села і лісу на поле. Бракувало ще півгодини, щоб бій закінчився нашою перемогою. Та з півдня виїхало біля 20 машин більшовиків, підїхали курінь Міші («Великана»), що прикривав відступ. У висліді бою, що зав'язався, ми втратили 9 вбитими (сотенний «Яструб», сотенний «Ярошенко», курінний «Володя»), 6 тяжкоранених і 20 легко».²¹ Серед поранених були сотенні командири «Зірка» і «Чумака». Загалом, втрати ворога за звітом УПА складали 150 солдатів, серед них 30 офіцерів-енкаведистів зі штабу, який мав призначення на Львівську область. Хоча сам командир «Ясен» записав, що «здобуто 2 кулемети, автомати і кріси. Полонений старший лейтенант зізнав, що цього дня мала відбутись облава на ці ліси, більшовиків було біля 3000, що стверджували здобуті документи. Ворог втратив 40 старшин і близько 200 бійців вбитими, невідома кількість раненими». Втрати з'єднання УПА-Південь «Холодний Яр» склали 40 чоловік вбитими і 26 поранених.

Серед загиблих у бою під селом Залізницею були: Купінський Володи-

мир («Остап»), Омельчук Микола («Чорноморець»), Омельчук Сергій («Кармелюк»), Родзінський Митрофан («Вишня»), Тимошук Олександр. Усі вони родом із села Велика Іловиця Шумського району Тернопільської області і на момент бою перебували в сотні Романа Шушкевича («Бурлаченка»).

Вдалося віднайти звіт 19 бригади ВВ НКВС про бій під с.Залізниця. 28 квітня бригада безуспішно переслідувала повстанців і дійшла до р. Случ. Вранці, 29 квітня енкаведисти почули стрільбу у напрямку Залізниці і вислали розвідку. Виявилося, що в селі під час сутички з вояками куреня «Докса» загинуло 18 червоноармійців з 70-ї армії. Було прийняте рішення оточити повстанців у селі. О 6 годині 15 хвилин одна рота червонопогонників вийшла на околицю села і залягла під щільним вогнем УПА. Повстанці розпочали контратаку, змушуючи ворога відступати у поле. О 7 годині 40 хвилин на допомогу потрапившої у скрутне становище роти прибуло 155 солдатів ВВ НКВС на чолі з командиром 19-ї бригади полковником Тимофєєвим. Оцінивши ситуацію, повстанці розпочали поступовий відступ у ліс. Через день підрозділи 19-ї бригади о 19 годині 30 хвилин вийшли в район села Бронне Березнівського району і знову атакували розташовані там відділи УПА. Бій тривав майже цілу ніч. Загалом енкаведисти вважали, що УПА втратила 225 чоловік вбитими, 15 пораненими й 106 заарештованими. Власні втрати оцінювали у 23 вбитих (серед них два офіцери), 30 поранених (з них п'ять офіцерів) і 2 пропало безвісти.²²

Після важкого бою курені «Докса», «Великана», «Гірчиці» та інші частини відійшли в ліс біля села Велика Клецька Межирицького району. Там вони перебували до 9 травня 1944 року. На той час з'єднання УПА-Північ «Донбас» почало повертатися на південь.

Командир з'єднання «Ясен» також вирішив повернутися в Суразький ліс Острозького району, щоб налагодити зв'язок із відділами «Панька» і «Ярошенка», які прорвались у тому напрямку. Перебуваючи в рідних околицях, сотні та курені поповнили запаси продовольства і, залишивши поранених та хворих у підпільних шпиталях, пішли рейдом у Вінницьку та Кам'янець-Подільську області, щоб підтримати перебуваючі там загони І. Ткачука («Олега»), О. Качана («Саблюка») і О. Грабця («Богуна», «Батька»). Ці рейди не були вдалими через низку несприятливих обставин, що склалися.

13 травня у Славутському лісі поблизу села Нетішин загороджувальні загони та винищувальні групи оточили курінь С. Котика («Докса»), який, контратакуючи, прорвався в глибину місцевого лісу. З боку УПА в бою загинуло 30 вояків разом з сотенним «Чумаком», інші розбіглися лісом. Більшовики виловлювали ще недосвідчених у боях вояків, значну частину з яких було ще й поранено, і добивали на місці. Із куреня після цього рейду на Волинь повернулося лише 150 вояків²³.

15 травня на відтинку Славута-Шепетівка, між річкою Горинь і шосе, в оточення потрапив курінь М. Кондрася («Великана»). Сотні у швидкому марші під перехресним вогнем долали відкриту місцевість, щоб захватитись

у гущавині лісу. Але вогонь із бронепотяга розділив курінь на кілька груп, частина вояків почала в паніці розбігатися. Відразу від артилерійського вогню загинуло 25 упівців, між якими були сотенний «Гутич» із Закарпаття, курінний референт СБ «Місяць» і політвиховник «Смерека». З особового складу куреня у вигляді організованої та боєздатної частини на Острожчину повернулося лише 60 повстанців²⁴.

Кам'янець-Подільський обком звітував М. Хрущову в Київ: «У результаті вжитих заходів у травні ліквідовано 3 бандитські групи. У Славутському районі ліквідована банда «Великана» чисельністю 120 чоловік. Під час проведення операції в результаті боєзіткнення з числа бандитів було вбито 102 чоловіки і 4 взято у полон. Допитом полонених встановлено, що бандитська група, командиром якої є «Великан», сформувалась на території Ровенської області...»²⁵.

Цей трагічний бій відбувся в місцевості Ріпище поблизу села Стригани на Хмельниччині. На той момент у селі перебував партизанський командир Антон Одуха та частина вже розформованого партизанського з'єднання ім. Михайлова. Вони мали добрий досвід боротьби з повстанцями, адже перед тим повернулися з Рівненської області. Партизани відразу зорієнтувалися, що курінь складається переважно з недосвідчених вояків і намагається провратись у ліс у бік села Бридурин. Одухівці разом із солдатами під час переслідування використовували як орієнтир великі білі полотняні торби-сидори, наповнені харчами, які повстанці несли за плечима. Вони були хорошими мішенями для стрільби. Під час переслідування загинуло багато повстанців, частина з яких просто кинула зброю²⁶.

О 9-й ранку біля Бридурина червоні в черговий раз атакували оборонну лінію повстанців, організовану нашвидкоруч «Великаном» та «Доксом». Вояки УПА відбили наступ і контратакою відкинули ворога назад. Партизани, які діяли в цих лісах за часів німецької окупації, відсікли частину «великанівців» від основних сил і штабу, перекривши їм шлях відступу на південь. Зустрінуті щільним вогнем одухівців, повстанці залягли в каналах торфорозробок і відстрілювалися з наявної зброї. Прикувавши їх до болота і розставивши застави, червоні зосередили основні сили на височині й за наказом А. Одухи атакували оборонну лінію упівців. За 20 хвилин бою вони подолали слабку оборону й увірвались у розташування повстанців, яких залишилося чисельністю близько двох сот. Серед упівців почалася паніка. Радянські партизани, маючи перевагу в автоматичній зброї, вели нищівний вогонь із близької відстані. Відступати було нікуди і повстанці падали один за одним, скошені автоматними чергами з численних «ППШа». Болотяна вода торфорозробок зафарбувалась у червоний колір від великої кількості тіл, що нагромадились у канавах. Командир «Дик» описував бій так: «Після оточення почалася нерівна боротьба. Совіти стріляли з гармат і били з мінометів. Повстанці боронилися до останнього набоя, хто кидаючи гранати, хоч і часом вбиваючи самого себе. Біля 12 год. дня бій був закінчений. Командир «Докс» зі своїми стрільця-

ми, які лишилися при ньому, долучився до «Великана», забираючи своїх людей, і пішов в данім напрямку»²⁷.

Таким чином, у середині травня з'єднання УПА-Південь «Холодний Яр» утратило майже два курені вояків, а єдиний боєздатний курінь «Панька» рейдував далі територією Вінничини. Та повстанці, загартовані в боях і рейдах, не нарікали на свою долю. Склавши присягу на вірність Україні, вони взяли в руки зброю, щоб боронити рідну землю, тож були змушені йти з нею до кінця. Тому вся Волинь і Полісся виспані безіменними могилами молодих хлопців, які для скрижалів історії так і залишилися безіменними «Журбами», «Гонтами», «Березами», «Вусатими» тощо. Мабуть, зараз і настав той час, щоб сказати про їхнє коротке, але сповнене любові до рідної й омріяної Батьківщини життя...

Джерела

- ¹ Панасюк М. Вам сурми не грали... — Дубно, 1994. — с.9.
- ² Там само. — с.10.
- ³ ЦДАВО України, ф.3837, оп.1, спр.2, арк.5.
- ⁴ Внутренние войска в Великой Отечественной войне. 1941-1945. — М., 1975. — с.638.
- ⁵ Рейд за Случ (звіт невідомого командира УПА)// Копія в архіві автора.
- ⁶ Там само.
- ⁷ ЦДАВО України, ф.3837, оп.1, спр.2, арк.5.
- ⁸ Панасюк М. Вам сурми не грали... — Дубно, 1994. — с.11.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Внутренние войска в Великой Отечественной войне. 1941-1945. — М., 1975. — с.638.
- ¹¹ Овсіюк Є. Незатерті сліди. — Рівне, 1997. — с.10.
- ¹² Рейд за Случ (звіт невідомого командира УПА)// Копія в архіві автора.
- ¹³ Руцький М. Голгофа. Документальна історична розповідь. — Рівне, 1996. — с.158-159.
- ¹⁴ Панасюк М. Вам сурми не грали... — Дубно, 1994. — с.14.
- ¹⁵ ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.182-185
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Овсіюк Є. Незатерті сліди. — Рівне, 1997. — с.10.
- ¹⁸ Панасюк М. Вам сурми не грали... — Дубно, 1994. — с.10.
- ¹⁹ ДА УСБУ по Рівненській області. Збірник «Матеріали по історії ОУН», т.3, арк.202-207.
- ²⁰ ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.73.
- ²¹ Там само.
- ²² Там само; РГВА, ф.38698, оп.1, спр.3, арк.58.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ ЦДАГО України, ф.1, оп.23, спр.929, арк.78-79.
- ²⁶ Руцький М. Голгофа. Документальна історична розповідь. — Рівне, 1996. — с.169-170.
- ²⁷ Там само. — с.170-171; ДА СБУ, ф.13, спр.376, т.66, арк.52.

Експедиції та дослідження

Першим офіційним масовим заходом на відзначення подій Гурбенського бою стало проведення в травні 1993 року традиційних зборів старшокласників Здолбунівського району в літніх таборах за курсом допризовної підготовки шкільного юнацтва (ДПЮ) у місцевості поруч колишнього села Гурби. Керівництво Здолбунівської райдержадміністрації «благословило» юнаків на проведення таборувань, згадавши у своїх промовах звитягу сміливців у бою 1944-го під Гурбами. Одним з ініціаторів таборувань у рамках шкільного курсу ДПЮ став місцевий учитель Новомишаницької ЗОШ Микола Головай. Він ще з кінця 80-х років проводив пошукову роботу, пов'язану з Гурбенським боєм. Завдячуючи також і його зусиллям, на Гурбах та в околицях колишнього села постали перші пам'ятники — дерев'яні та металеві хрести — борцям за волю України. Зусиллями тогочасного керівництва райдержадміністрації та громадськості було збудовано дерев'яну каплицю.

Таборування допризовників підштовхнуло керівників відділу в справах молоді та спорту Здолбунівської РДА до ідеї проведення напере-

Перші таборування на Гурбах учнів-старшокласників шкіл Здолбунівського району з допризовної підготовки. 1993 рік

додні Дня Незалежності масштабного краєзнавчого походу (експедиції) за участю старшокласників із шкіл Здолбунівського району. У ньому протягом 13-16 серпня 1993 року взяло участь кілька сотень учнівської молоді із ЗОШ №№ 4, 1, 6, 5 міста Здолбунова та сільських шкіл Івачкова, Здовбиці, Копиткова, Будеража й інших.

Окрім відпочинкового походу і його туристичного спрямування, групи отримали завдання протягом кількох днів пішої мандрівки зібрати інформацію про Гурбенський бій у селах на півдні Здолбунівського району й в останній день експедиції зібратися неподалік самого меморіалу на Гурбах. Поставлену мету в підсумку було досягнуто, учасники заходу отримали неабиякі враження.

Більшість учасників краєзнавчої експедиції підготували звіти про виконану роботу. Із них найбільш цікавою є інформація, зібрана вчителями та старшокласниками Здолбунівських ЗОШ №1 та №4, а також групою, яка складалася з учителів і учнів Івачківської, Копитківської та Здовбицької шкіл. Так, група із ЗОШ №1 мандрувала за маршрутом Здолбунів-Ступно-Гурби. У с. Ступно учасники експедиції зустрілися з колишнім директором місцевої школи, учителем історії паном Павлом Гутовським. За його участю в приміщенні ступнівської бібліотеки було проведено зустріч з тодішнім головою сільради Петром Остаповичем та Ганною Денищук. Ганна Денисівна Денищук народилася у Млинівському районі. Ще в юнацькі роки стала запряженим членом ОУН. Її чоловік також був членом Організації Українських Націоналістів, він помер незадовго до походу юних краєзнавців — 3 травня 1993 року. Подружжя Денищуків було репресоване. Ганну Денисівну заарештували 22.11.1946 року. Вона отримала вирок — 10 років ув'язнення на Далекому Сході (бухта Ваніно). З 1953 року пані Ганну перевели на режим спецпоселення, а в 1955-му вона повернулася на Батьківщину. За її рекомендацією, пошукова група мала зустрітися з **Герасимом Лищуком** та **Степаном Шанюком** — свідками Гурбенського бою. Із розповідей останнього юні краєзнавці дізналися про нечуване звірство працівників органів НКВС — розстріл колядників села на Різдво 1945 року, серед яких були переважно діти.

Від Гурбів група школярів вирушила за декілька кілометрів до с. Зелений Дуб. Із розповідей очевидців пошуковці зробили декілька узагальнень. Так, у колишній польській колонії Гурби в 30-40-их роках ХХ століття нараховувалося близько 200 селянських дворів. Ця колонія, як і близька за місцезнаходженням колонія Кошари (та ще принаймні дві) були спалені українцями влітку 1943 року. Водночас вони почули чимало історій про переховування місцевими українцями в клунях та інших приміщеннях родин поляків, які опинилися в ролі біженців. У повоєнний час на місці неіснуючої вже колонії швидкими темпами працівники лісгоспу висадили ліс. Мабуть, вони хотіли приховати сліди великої битви УПА.

Перед учасниками краєзнавчої мандрівки, присвяченої Дню незалежності, виступають (зліва направо): Микола Головай, Степан Бабій, Мирослав Блащук та Раїса Мацюк. Серпень 1993 року

У 1944 році у квітні на Гурбах зібралося декілька тисяч повстанців, яких розгромили війська НКВС. Стрільянина тривала декілька діб. Із розповідей лісника в с. Зелений Дуб дізналися, що саме в цьому селі стояв підрозділ НКВС у часі бою. Один з офіцерів загону наказав місцевому мешканцю похилого віку напоїти коней. Той не сперечався. Із сусіднього будинку вийшов інший п'яний офіцер, щось запитав у діда про бандерівців, а потім скомандував: «Лечь, встать, лечь, встать!» — дістав пістолет і вистрілив дідові в груди. Офіцера забрали, нібито в район, але чи було його покарано за вбивство — селяни не знають і досі.

Група старшокласників та вчителів Івачківської, Копитківської та Здовбицької ЗОШ у напрямку на Гурби мандрувала через с. Нова Мощаниця. Вони відразу зустрілися з Миколою Головаєм, який ознайомив групу з історією села, гурбеньськими подіями. У Новій Мощаниці, за словами Миколи Петровича, у часи Другої світової війни діяв організаційно-мобілізаційний пункт УПА. Його місцерозташуванню сприяли природні й ландшафтні умови: чимала площа лісу поруч села, пересічена місцевість, болота й велика кількість джерел питної води. Більшість селян, чоловіків призовного віку, належали до Української Повстанської Армії. Перша масштабна трагедія сталася в селі у 20-х числах березня 1944 року, коли, зустрівшись із самообороною бандерівців, червоні партизани командира Одухи спалили частину села та вбили 47 мешканців. Із приходом радянської влади загони УПА воюють проти чер-

воноармійців та солдат ВВ НКВС. Бандерівці знищили родину сільчанина Шмирика, який вважався засновником більшовицької влади в Новій Мощаниці. Мобілізацію до лав УПА в березні-квітні 1944 року Микола Головай розцінює як масштабну провокацію агентури НКВС у повстанському середовищі. Її він пов'язує з повстанськими командирами «В'юном» та «Бистроумом», які нібито працювали на органи НКВС.

Велика частина свіжомобілізованих молодих українців у перший день Пасхи 1944 року зібралася в Н. Мощаниці та вирушила на Гурби. Усі вони потрапили в кільце оточення 40-ою радянською армією й прийняли нерівний бій. Тут командували курінні й сотенні «Сторчан», «Нечай», «Ясен». Багато повстанців загинуло. За словами Миколи Петровича, у гурбеньких могилах лежить цвіт української молоді з навколишніх сіл. Безпосередньо з Нової Мощаниці в бою загинуло близько 10 чоловік. Така невелика цифра загиблих пов'язана з добрим знанням місцевості мощаницькими хлопцями та чоловіками, яким удалося вийти з бою й оточення відомими їм лісовими стежками.

В урочищі Провороття на шляху з Мощаниці до Гурб червоноармійці оточили повстанський шпиталь. Важкопоранених та кількох медиків, які були в обозному шпиталі, більшовики замордували варварським способом: кололи багнетами, добивали прикладами. Сліди цих знущань пізніше побачили селяни на понівечених трупах тих, хто загинув у Проворотті. Селяни вирішили хоча б сховати рештки нещасних, аби їх не рвали звірі та птахи. Олексій Дрозд, батько місцевого лісника Степана Дрозда, оповідав, що в студню (великий льох) колишнього польського

Панахида по всіх невинно убієнних на Гурбах. 1994 рік

лісника Федорка, хата якого знаходилася в Проворотті, селяни сховали трупи 61 замордованого повстанця. А вже на початку 90-их священники та прихожани з навколишніх сіл «запечатали» льох із загиблими за всіма ритуалами православної церкви. Тож тепер Федорків льох перетворився у звичаєвому відношенні на незвичайну братську могилу.

Після найбільшого в історії бою між УПА та більшовиками повстанський рух пішов на спад, довір'я до бандерівців серед місцевого населення зменшувалося - оповідали школярам у Новій Мощаниці. Селом проходила сотня «Галайди», у якій хлопців навчали військової справи. Пізніше тут було створено загін «яструбків», який допомагав органам НКВС-МДБ вилловлювати членів оунівського підпілля. А в 1946-47 роках розпочалося вивезення мешканців села до Сибіру. Практично з кожної другої родини в Мощаниці було вивезено одного чи кількох її членів, а інколи й усю родину.

14 серпня 1993 року згадана група старшокласників відвідала подружжя Дорошуків — Лідію Петрівну та Антона Панасовича. Пан Антон Дорошук, 1930 р.н., добре пам'ятає спалення німцями та мадярами в 1943 році села Святого. Його мешканців окупанти зігнали в клуню, стріляли в них крізь стіни, а потім підпалили. Тут згоріло 72 ні в чому не повинних мешканці — жінки, старі, діти.

У 1943 році в Мощаниці стояла група повстанців, добре одягнених, озброєних. Вони проводили навчання, а перед зимою 1943-44 років збирали в селян біле полотно для виготовлення маскувальних плащів-накидок. Для вступу в лави УПА вояк мав здобути собі зброю (кріс) у бою з німцями. Німецькі однострої повстанцями перешивались, на голові вони носили «мазепинки», а здобуту зброю застосовували для боротьби. Пан Дорошук назавжди запам'ятав команду повстанського ватажка під час навчального вишколу: «На ременя, кріс!»

Пригадав Антон Панасович і такий момент: «Одного разу пасу я коні й бачу в траві кашкет та патрони. Поміряв його, а він якраз розміром по моїй голові. Я цього кашкета й забрав собі. Коли пригнав коні додому, через деякий час приїжджає до нас Бобрик («Медвідь»). Питається, чи нічого я не знайшов. Я й кажу, що знайшов патрони і кашкет. А він до мене: «Молодець, коли сказав правду, то дарую тобі цього кашкета!» Так я заробив собі кашкета, але вже його в мене немає — зносив. Це відбулося в 1945 році».

Антон Дорошук продовжив історію «Медведя» у своїй розповіді: «Ще розкажу вам про Бобрика («Медведя»). Коли він переховувався від більшовиків, якось зайшов до однієї жінки. Вона дала йому поїсти. А в той час по селу ходили більшовики й збирали різні продукти харчування. От їх двоє й зайшло до цієї ж тітки. «Медвідь» сховався в комору. Зброю свою вони чомусь залишили в коридорі, а самі пішли до хати. «Медвідь» не витримав, вийшов, забрав їхню зброю і сказав, що життя він їм дарує, але наказує, щоб не здирали з людей багато. І ще таке

Про потребу вшанування полеглих у Гурбенському бою на мітингові-реквіємі говорить священник Новоздолбунівської церкви о. Микола Берегович. 1995 рік

каже: «Чого це ви не поголені? Я переховуюсь і то поголений!» І дав їм лезо для гоління. Загинув «Медвідь» у Старій Мощаниці. Він та «Світлий» (ймовірно - «Білий» - прим. авт.) зайшли до дядька й жили в нього тиждень. А в газеті об'ява була, що хто знайде «Медведя» та «Світлого», той отримає велику винагороду. І цей дядько заявив про них у Мізоч. Бобрик застрелив зрадника першим. Потім вони із «Світлим» пострілялися самі, клуня, у якій вони були, зайнялася під час бою, і вони обидва згоріли, від них залишилися лише кості».

Згадав Антон Дорошук і про те, що за Бугом на початку 40-их років поляки вчинили різанину над українцями. Гурби ж було польським селом, тож якимось у 1943-му прийшли бандерівці із червоно-чорним прапором й сказали, щоб за три дні поляків на Гурбах не було. Заможні поляки виїздили до Мізоча. Тоді частину німецько-польського мізоцького гарнізону було знято з цукрового заводу й перекинуто на Гурби. Тут зав'язався бій з УПА. Село було повністю спалене. Наступного дня пан Антон бачив, як ішли дорогою ті поляки, яким удалося врятуватися.

Із його знайомих, яких пам'ятає як змобілізованих на Гурби повстанськими командирами, залишився в живих **Михайло Мартинюк**. Групі пошуківців удалося зустрітися з паном Михайлом. Про свій порятунок він розповів таке: «Лежимо ми вдвох з дядьком Марком у невеличкій улоговині. Навколо стрілянина, аж гілляки з дерев летять. Кажу до дядька Марка: «Що будемо робити?» — «Будемо лежати», — відповів він. А

більшовики вже нас побачили й кричать: «Вилазьте!». Ми повилазили й стали на колінах з піднятими руками. А радянський солдат натиснув на гачок автомата й пустив по нас чергу. Мені поперебивав руки, а дядька куля поцілила в голову. Впав і я, і дядько. Більшовики подумали, що я мертвий і пішли. Ось таким чином я дивом залишився живим на Гурбах».

Потім похідна група школярів з трьох сільських шкіл попрямувала до Гурбів повз перший великий хрест — «Могили всіх беззбройних». На табличці був напис:

*«Вони загинули за волю України! Слава Героям!
І не вернувся син до хати
Став жертвою енкавезде.
Ще до сих пір старенька мати
Чекає сина, сина жде...
Слава Україні!»*

Наступною на шляху групи була могила сотника «Нечая», який загинув і був похований тут у 1944 році. На могилі, опізнати яку могли по багатолітній сосні, за 5 метрів від якої й поховали «Нечая», були викарбувані рядки:

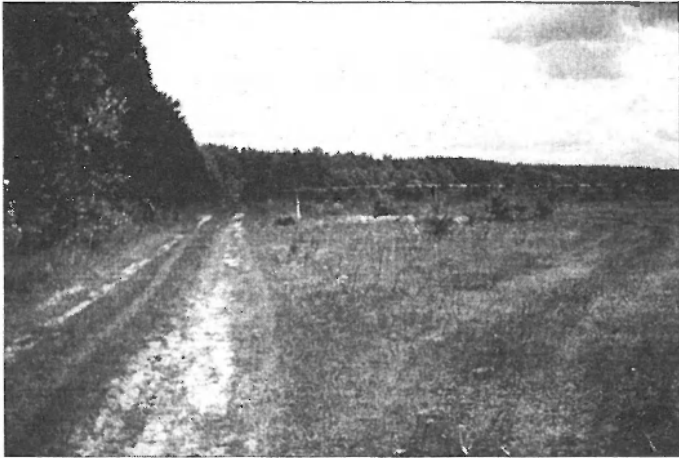
*«Слава Героям!
Де ходили їх ніженьки
Заростає трава.
Не жди, мила, коханого,
Бо могила німа...
Слава Україні!»*

Маршрут групи учнів та вчителів із Здолбунівської ЗОШ №4 проліг селом Мости. Тут вони зустрілися з Мілетієм Олексійовичем Терещуком, 1924 р.н., уродженцем с. Стубло, що неподалік Мізоча. Він з 1947 року працював лісником у місцевому лісництві. Про події, пов'язані з Гурбенським боєм, знає з вуст очевидців. Пан Мілетій чимало чув про сотників «Сталевого», «Докса», «Степового», командира «Енея», хоча й не бачив їх особисто. Їхні долі Терещук вважає зразком служіння державі, прикладом боротьби за самостійність України. Коли в 1947 році пан Мілетій поселився в Мостах, місцеві мешканці розповідали про «Енея», який часто навідувався кінно до їхнього села. За словами пана Терещука, «Еней» загинув біля села Ольхава (Вільхава) неподалік Гурбів.

Розповів Мілетій Олексійович і про

Впорядкована могила сотенного УПА «Нечая». 2005 рік

Дорога від Тартака до Сторчанової могили-меморіалу. 2003 рік

відділ УПА, який було створено в 1942 році в його родинному селі Стублі. Чимало з них потрапили до рук НКВС і були розстріляні. Причиною цього вважає доноси «східняків» — вихідців із Східної України, які осіли в Стублі. Негативно висловився про багатьох поліцаїв, які ревно служили німцям, а потім поступово почали потрапляти до лав повстанців: «Ці перевертні були готові на підлість, зраду, вбивство невинних людей, вони ганьбили славні імена справжніх борців за волю і самостійність України!». Розповіді Терещука допомогли пригадати одному із старшокласників Богдану Брелінському, як його дідусь Юхим, за дивним збігом обставин теж Терещук, розповідав про своє перебування в пеклі Гурбенського бою. Родом Юхим Терещук був з села Волиця, яке теж знаходилось неподалік Мізоча.

Пан Юхим розповів онукові, що міг би теж лежати в гурбенській землі, якби не допомога добрих людей. Напередодні Великодня 1944 року у Волиці з'явився чоловік в однострої УПА та наказав усім юнакам прийти у святкові дні до Гурбів. Він нагадав, що нічого хорошого для тих, хто не прийде, очікувати не доведеться. Юхим та його двоюрідний брат зібралися йти. Одягнулися святково (Пасха ж) і вирушили в дорогу. Уже під Гурбами зустріли знайомих, розговорилися. Раптом до них підійшов лісник і сказав, що вони прийшли на смерть. Як совісна людина, запропонував, ризикуючи життям, спробувати вивести їх звідти. Серед тих, хто потрапив до невеликої групи лісника (багато хлопців взяли із собою було годі, адже й так сподівалися на чудо), був і Юхим Терещук. Лісник довго не хотів його брати із собою, оскільки хлопець був одягнений у сніжно-білу вишивану сорочку, яка була занадто помітною в лісі, тож Юхимові довелося розпрощатися з вишиванкою. Через хазці, яри, місця, відомі тільки лісникам, хлопців було виведено з-під Гурбів і врятовано. А через декілька годин на Гурбах розгорілася страшна битва, ціною якої

були тисячі життів, покладених як з повстанської, так і з радянської сторін. Керівник пошукової групи ЗОШ №4 Катерина Якимова під враженням від зустрічей та побаченого написала поетичні рядки, які так і назвала «Гурби»:

*Тануть в повітрі світлинки вогню,
Тихо скрадається ніч,
Пам'ять моя зустрічається нині
З тим, хто тут спить — віч-на-віч.*

*Стане в уяві юнак чорнобривий
(Доля таке дозволя раз на рік).
Вірю, він скаже: «За волю України,
За самостійність її я поліг.*

*Щоб в колосках наливалося жито,
У чистім небі синява цвіла,
І Україна не вмерла довіку,
Гарно жила вона, ненька, жила... »*

*Сумно, нечутно вогонь дотліває,
Голос гітарний — мов гімн юнаку.
Знаю тепер, чом квітує все в Гурбах,
Знаю, чом поле в терновім вінку.*

У цьому розділі необхідно сказати і про пам'ять живих, і про вшанування полеглих. Так, наприкінці квітня 1990 року на гурбеньських могилах почали збиратися кілька десятків звичайних громадян, переважно родичі або побратими тих, хто загинув у Гурбеньському бою. Якщо втрати з повстанського боку сягають тисячі осіб, то не важко уявити, скільки тисяч у них залишилось родичів у найрізноманітніших куточках Рівненщини, Тернопілля, Волинської та Житомирської областей, і по всій Україні. І ось від 1990 року й донині місце Гурбеньського бою залишається священним для паломництва тисяч тих, чії рідні і близькі, родичі й зовсім чужі, пізнали в 44-му гіркоту втрат у цій страшній битві. Її відзначають патріоти велелюддям масових мітингів, від 2002-го - двічі на рік (перший раз — на роковини бою у квітні чи в перших числах травня, а другий — на свято Покрови Пресвятої Богородиці 14 жовтня — часу офіційного створення УПА), збираючись на місці центрального пагорба або так званій Могили «Сторчана». Це звичайні селяни, жителі міст, представники політичних партій, громадських організацій, органів місцевої та вищої влади, звичайні патріотично налаштовані громадяни. Щороку тут з промовама виступають високопосадовці й свідки бою, учасники битви і члени комбатантських організацій, політ'в'язні і репресовані, усі ті, кого хоча б якось

Біля могили Леоніда Ступницького (полковника «Гончаренка»),
с. Дермань, 2000 рік

зачіпає Гурбенський бій та події національно-визвольної боротьби.

Однією з рівненських недержавних громадських молодіжних організацій (РОКМО) у 2000 році було організовано поїздку до Гурбів двадцяти студентів та дослідників історії з Рівного. Табір цієї групи розташувався поблизу колишнього панського маєтку в південно-західній частині колишнього села Гурби. У ході піших мандрівок учасники експедиції відвідали практично всі лісові кургани-поховання тих, хто поліг на Гурбах у квітні 1944 року. Мандрівка була присвячена Святу Героїв, який відзначається в травні ще з 40-х років ХХ століття. Тож усі відвідані поховання було впорядковано та прибрано. При поверненні до Рівного таборовики зупинилися в Дерманському монастирі, а також біля могили керівника штабу УПА-Північ полковника петлюрівської армії Леоніда Ступницького («Гончаренка»), який похований на дерманському сільському цвинтарі. Він загинув на околиці цього села в кривці наприкінці літа 1944 року. За якимось дивним збігом обставин ця місцевість в історичному аспекті є своєрідною «територією сконцентрованої пам'яті» національно-визвольної боротьби українського народу, зокрема на Волині.

Зовсім новою сторінкою сучасного дослідження подій Гурбенського бою стала випадкова знахідка, зроблена в травні 2002 року на віддалі 150 метрів від центрального хреста меморіалу на Гурбах. Це були людські рештки, що залягали на глибини не більше 15 см від поверхні ґрунту. Такі обставини дали підстави для припущення, що випадкова знахідка є рештками непохованого під час бою чи після нього невідомого бійця. Тож дослідники й археологи створили компетентну комісію, яка провела дослідження всіх обставин, пов'язаних з цією трагічною знахідкою.

У червні 2002 року комісія у складі завідувачки відділом охорони куль-

турної спадщини при Рівненському обласному краєзнавчому музеї Т. В. Бикової, начальника штабу Острозького саперного полку підполковника ЗСУ В. О. Прокопчука, гендиректора Рівненської філії телеканалу ММЦ СТБ «СТБ-Рівне» К. О. Бертуха, редактора телепрограм «СТБ-Рівне» О. О. Тищенка, аспіранта ЛДУ І. В. Марчука, викладача історії Рівненської Української гімназії С. П. Сацика та телеоператора «СТБ-Рівне» М. В. Василюка провели розкопки та склали Акт про їх проведення й «вилучення решток невідомого учасника бою в урочищі Гурби з метою дослідження та подальшого перепоховання».

Рядки з Акта вилучення звучать не менш трагічно, ніж опис бою: «Ділянку ґрунту, на якій було знайдено кістяк людини, ретельно обстежено за допомогою необхідного археологічного приладдя та металошукача. Після цього обережно знято ґрунт над кістяком глибиною 0,15 м та площею 2,0 на 1,5 м. Розчистка показала, що кістяк людини розташований у положенні головою на південь, ногами на північ горілиць. Частина кістяка - черепна коробка, праве передпліччя руки, лопатки та права ключиця - відсутні. Ліва нога злегка відведена вбік і зігнута в коліні. Після розчистки кістяка... зокрема було знайдено фрагменти солдатської шинелі коричнево-бурого кольору, металеві гачки-защіпки до неї, гудзик, ремінець від лаштунків військової сумки, шість набоїв гвинтівочних. Попередньо набойі ідентифіковано як німецького або чеського виробництва (за клеймами на денці гільз) заводу боєприпасів «Ческа зброювка» до німецьких нарізних гвинтівок системи «Маузер», або «Манліхер».

Аналіз речей, знайдених біля кістяка, дає підстави вважати, що людські рештки належать невідомому учасникові бою в ур. Гурби, що відбувався між 22 та 25 квітня 1944 року між південною групою УПА-Північ та Внутрішніми військами НКВС. Особу загиблого за знайденими речами встановити неможливо. Однак є загальновідомим той факт, що власних загиб-

Рештки непохованого учасника бою, знайдені без черепа на Гурбах.
Травень 2002 року

Рештки трьох непохованих учасників Гурбенського бою, на одному з яких було цивільне вбрання. Вересень 2004 року

лих солдатів та офіцерів ВВ НКВС і фронтові частини ЧА, теж задіяні в згаданому бою, згідно з відповідними наказами [з поля бою] забирали. Це, а також факт наявності біля решток загиблого набоїв до німецької зброї, дає підстави вважати віднайдений кістяк рештками вояка УПА, особу якого не встановлено. Також комісія схильна зробити припущення про те, що рештки цієї людини, яка загинула під час бою, не були поховані, про що свідчить розташування кістяка практично на поверхні ґрунту.

Рештки загиблого було передано до Здолбунівського районного військового комісаріату особисто військовому комісарові А. Петреляку для збереження та подальшого перепоховання згідно з рішенням місцевої влади...»

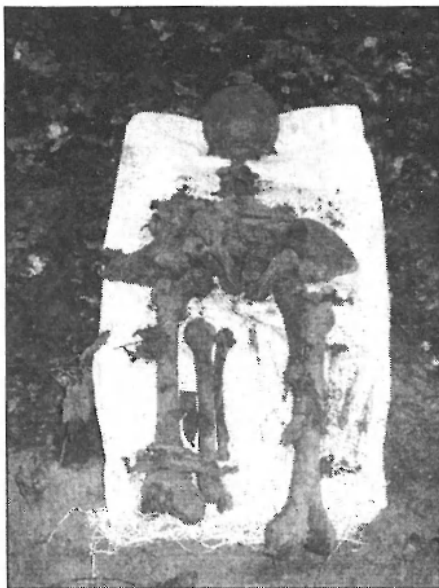
Опис знахідки решток людини з цього акта зовсім не означає, що до 2002 року в цій місцевості не знаходили чогось подібного. Навпаки, у колишньому урочищі Грабовець (піднімається від асфальтової дороги, що веде до села Мости й закінчується неподалік центрального меморіалу, який у народі називають «Сторчаною могилою») під час збирання грибів та ягід протягом десятиліть селяни наштовхувалися на людські кістяки та черепи. У деяких місцях їх бачили по десять і більше одночасно. Але вперше офіційно проведено розкопки та протокольньо зафіксовано цей процес на Гурбах майже через 60 років після бою — 5 червня 2002 року.

Ця знахідка та необхідність віддати рештки землі за християнським звичаєм чи не вперше в жовтні 2002 року (рік 60-ої річниці заснування УПА) започаткувала зібрання на Гурбах двічі на рік величезної кількості людей тоді ж було покладено початок ушануванню загиблих у квітневі роковини бою й проведенням краєзнавчих і дослідницьких експедицій. 11 жовтня

2002 року на Гурбах були присутні народні депутати України Павло Сулковський та Василь Червоний, представники Здолбунівської райдержадміністрації (які разом з райвійськкоматом організували перепоховання решток знайденого в червні бійця й встановлення гранітної пам'ятної плити), представники преси та телебачення, тисячі селян і городян, для яких пам'ять про бій на Гурбах - частина особистих переживань. Тут уперше для широкої громадськості було представлено книжечку «Гурби: квітень 1944-го», видану завдяки особистій ініціативі та на власні кошти Костянтином Бертухом. 210 примірників книжечки було роздано в той урочистий день безкоштовно.

Зрештою, так і мала вшановуватися пам'ять загиблих, як її розуміють свідомі люди, що долучаються до її збереження не способом мітингової істерії та гострих промов, а проводячи копітку дослідницьку працю та поширюючи інформацію про бій через друковані видання, презентації, наукові конференції, телевізійні програми, постійний пошук нових архівних даних. Подібний до травневого 2002 року випадок трапився улітку 2004-го. За участю більшості зі згаданих людей вдалося організувати виїзд на Гурби та провести нові ґрунтовні розкопки. Це стало можливим лише у вересні 2004 року, коли вдалося зібрати необхідну представницьку комісію, яка спочатку вилучила з неглибокої ями на Гурбах бойову гранату німецького виробництва «М-34», а потім підняла на поверхню три людські кістяки.

Фрагменти всіх частин тіла серед решток невідомих загиблих були наявні

Зібрані рештки невідомого воюка
УПА. Світлина 2006 року.

в цілості, крім верхньої щелепи черепної частини в одного з них. Її відсутність може пояснюватись пострілом у потилицю жертви, від якого нижня частина обличчя роздробилася. Робоча група з Рівного у вересні 2004 року підняла на поверхню спочатку рештки жінки (чи дрібного за статурою чоловіка, можливо юнака), серед яких у черепній частині була вставна щелепа з пластмаси, на звороті якої містилося клеймо стоматологічної майстерні закордонного виробництва. Із цього ж розкопу було піднято рештки німецьких солдатських чобіт (добре збереглися залізні шипи підшви), мундиру з німецькими гудзиками та шинель невідомого виробництва темно-зеленого кольору з латунними гудзиками. Окрім ремінних пря-

жок, дослідники знайшли гудзик алюмінієвого сплаву з написом іспанською мовою, залишки на людських рештках штанів чорного кольору та кілька деформованих куль, які могли бути в тілах загиблих.

До найнижчого рівня ями, у якій знаходились рештки людей, було не більше 60 см, що, як і в попередньому випадку, дало підстави вважати поховання випадковим. На користь припущення свідчило й розташування кістяків: верхнього — головою на схід у положенні на боці, другого — головою на захід долілиць, третього — головою на захід горілиць. Тобто, трупи були посліхом укинуті до випадково викопаної вибухом чи природного походження ями й вряди-годи присипані піском. Перед тим, чи то повстанцями, чи то енкавееєсцями до кишені розташованого зверху трупа було вкладено (припускаємо — до внутрішньої кишені френча чи шинелі) гранату німецького виробництва. Про те, що граната була схована десь у внутрішній кишені верхнього одягу, свідчить її місцезоташування — у підреберній зоні ближче до решток хребта. Припускаємо також, що неправдоподібним могла бути випадкова наявність гранати в когось із загиблих, адже одяг трупів обшукували не один раз із метою отримання трофеїв. І якщо гранату заклали повстанці, то робили вони це для недопущення глумління над рештками загиблих побратимів. Якщо ж це було справою рук бійців ВВ НКВС, то це мав бути «подарунок» для рідних, які шукали на Гурбах протягом тижнів у травні 1944-го рештки своїх батьків, братів, дядьків, дідів тощо.

Знахідки експедиції під керівництвом Ігоря Марчука.
Вересень 2006 року

Коли поховання має випадковий характер, надзвичайно важко реконструювати картину обставин загибелі тих, хто Божою волею спочив навічно. Але можемо припустити, що один із загиблих міг бути або німцем, або повстанцем, який лікував зуби в польського чи німецького дантиста. Якщо йому належить увесь комплект німецького вбрання (кітель зі стандартного розміру гудзиками до мундира; військова шинель італійського чи угорського походження; нижня білизна з гудзиками іноземного виробництва; залишки одного кованого армійського чобота тощо), рештки якого виявила комісія, то двоє інших були звичайними селянами, оскільки на одному практично не було (або не залишилось) одягу, а на іншому були рештки звичайних цивільних штанів. Вік цих людей можна було встановити за наявними зу-

Журналіст Олег Тищенко виступає на Гурбах в присутності народних депутатів Павла Сулковського та Василя Червонія. Жовтень 2002 року

бам: першому (першій), який мав дрібну статуру, невисокого зросту, було близько 30-40 років, другому – було не більше 20 років, третій був міцної статури, високого (до 190 см) зросту й мав близько 45-50 років, на руці мав обручку з простого недорогоцінного білого металу.

Якихось особливих значків, жетонів чи інших предметів для встановлення осіб загиблих у похованні виявлено не було. Як і в 2002 році, вилучені матеріальні рештки було передано до фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею, а рештки людей - урочисто перепоховано через півроку (3 травня 2005 року) у могилі невідомих вояків на центральному меморіалі – «Сторчановій могилі». Як і в 2002-му урочисту службу Божу відправляв єпископ Рівненський та Острозький Української православної церкви (Київського патріархату) отець Даниїл. Як завжди на Гурби в травні 2005 року з'їхалося звідусіль тисячі людей різних соціальних груп та прошарків, різних життєвих чи партійно-політичних поглядів. Та одному вони були єдині - у своєму бажанні віддати шану полеглим героям.

Початок Пантеону Героям Гурбів

Наприкінці червня 2005 року особливу поїздку до Гурбенського меморіалу організував генеральний директор спільного українсько-американського підприємства «Ренесанс» Олесь Криський. Його зацікавленість подією та місцем бою мала на меті цілком практичний бік: спорудження на Гурбах меморіального архітектурного ансамблю - Пантеону Слави Героїв Гурбів.

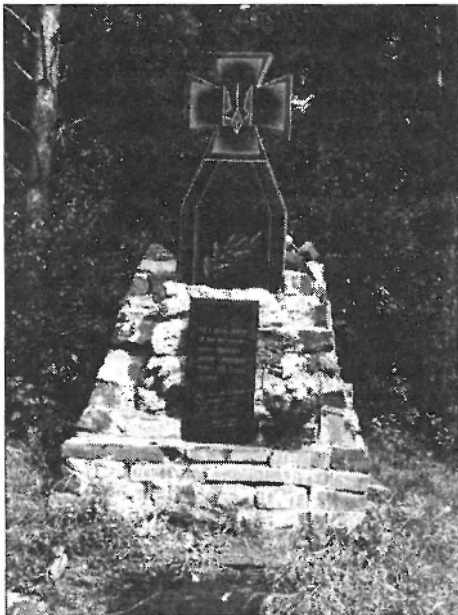
Експедиція на Гурби відбулася майже за традиційним сценарієм — проведення зустрічі з Миколою Головаєм, теперішнім головою Ново-Мощаницької сільської ради. Саме він продемонстрував прибулим львів'янам та

Біла могила в урочищі Провороття:
Ігор Марчук, Володимир Мороз,
Олексій Поліщук, Степан Дрозд,
Олесь Криський. 2005 рік

рівнянам місцеvu реліквію — рукописний список усіх замордованих радянськими партизанами мешканців Нової Мощаниці на початку 1944 року, складений сільським священиком. Після відвідин пам'ятної стели на пошану загиблих, яка височіє й увінчана хрестом у центрі села, гендиректор СП «Ренесанс» Олесь Криський, науковий співробітник Центру досліджень національно-визвольного руху Володимир Мороз, голова Мізоцької станиці Братства вояків ОУН-УПА Олексій Поліщук, заступник директора Рівненського обласного краєзнавчого музею Ігор Марчук та журналіст тижневика «VIP» і газети «Рівне ЧАС» Олег Тищенко на чолі з місцевим мешканцем (колишнім лісником) Степаном Дроздом, 1938 р. н., вирушили через місцевість Бродок, що на околиці Нової Мощаниці, до Гурбів. І першим пам'ятником, який відвідали учасники цієї експедиції, стала мо-

гила 61-го вбитого повстанця з госпітальною в урочищі Провороття. Лісовий шпиталь планувалося вивести в ті квітневі дні 1944-го до Нової Мощаниці відразу після бою. Але в ході прочісування місцевості бійцями ВВ НКВС шпиталь було виявлено, і всіх повстанців та санітарок, які їх супроводжували, було заколото штиками. Через декілька днів після цієї трагедії мешканці сусідньої Мощаниці позвозили тіла замордованих повстанців до льоху, який знаходився неподалік, у господарстві місцевого лісника ще з польських часів Федорка. На початку 90-их років без дослідження та ексгумації решток загиблих льох у Проворотті було «запечатано» за обрядом православних віруючих християн.

Могила сотенного «Нечая»
(прізвище невідоме). 2005 рік

Після встановлення величезного березового хреста місцевий сільський священник відправив заупокійну службу та провів скорботну панахиду.

Наступним місцем, де зупинилася група, стала могила сотника УПА «Нечая», розташована в глибині лісу. Тут, на місці старого хреста, у 2005 році зусиллями рівненського діяча «Просвіти» Миколи Кульчинського та сільського голови Миколи Головая встановлено величний хрест з чорного граніту. Особу сотника «Нечая» до цієї пори не встановлено, хоча М. Головай і робив офіційний запит до Рівненського управління СБУ. Курган, який був насипаний на цій могилі ще в 40-их роках, — на початку 50-их було знесено бульдозером з наказу місцевої радянської влади. Тож нез'ясованим залишається момент наявності решток славного сотенного у цій могилі, увічненій хрестом та таблицею з написом:

«Тут у квітні 1944 року від рук більшовицьких карателів загинув і похований сотник УПА «Нечай».

*«Впав Нечай твій поранений
На гурбенських полях
Зблідло личко коханої
Кров стікає в рілля...»*

(Уривок з народної пісні про «Нечая»)

За декілька сотень метрів від «Нечаєвої» могили знаходиться поховання, увіччане хрестом у місцевості «На Градах». Тут вічним сном спочива-

Могила чотового Петра Козачука («Волинця», «Корнійця»). 2006 рік

ють 37 повстанців. А неподалік знаходиться ще одна могила — чотового «Волинця».

Існує припущення, що інший псевдонім «Волинця» — уродженця с. Варковичі Петра Козачука — «Корнійць». Саме про нього і загибель інших героїчних вояків з куреня «Сторчана» є спогад у звіті «Ясена».

Сьогодні вже не залишилось цегляних будівель тартака (тут знаходився штаб УПА командира Петра Олійника («Енея»), а також «біля Маруськи», де розташовувався стаціонарний шпиталь УПА. У наші дні тут постав дерев'яний житловий будинок для монахів. На Гурбах розпочалося спорудження корпусу майбутнього монастиря Української православної церкви

(Київського патріархату). Його розташовано за сотню метрів від головного пункту паломництва віруючих «Сторчанової могили».

За різними даними тут може бути поховано від десятків і до кількох сотень повстанців. Комплексного дослідження чи ексгумації в цьому місці не проводилося, хоча саме тут у діаметрі 300 метрів і було виявлено протягом 2002–2004 років згадані вище рештки чотирьох непохованих учасників бою.

Останнім, шостим пунктом експедиції, стала так звана «Мала могила», що причаїлася за сотню метрів від ґрунтової дороги в глибині лісу. Тут мають (розкопки чи ексгумація не проводились) спочивати рештки ще принаймні 80-ти новозмобілізованих, яких беззбройними захопили війська НКВС й у варварський спосіб замордували. Могили в 1944 році протягом кількох тижнів не засипали, аби родичі могли впізнати серед понівечених трупів своїх близьких і поховати за християнським звичаєм у рідних селах.

За словами Миколи Головая, радянських солдатів та офіцерів, які загинули в боях під Гурбами, було поховано в Здолбунові, Рівному, а також Острозі (Півнева гора).

Кінцевою метою згаданої поїздки дослідників стало започаткування великого проєкту зі спорудження меморіалу Слави тим, хто, не шкодуючи життя, бився за омріяні ідеали вільної та незалежної Української Держави. Передбачається виділення на ці потреби коштів із спеціальної Програ-

ми впорядкування поховань жертв війни та політичних репресій, прийнятої Кабінетом Міністрів України. В остаточній версії на пагорбі «Сторчанової могили» передбачається встановлення трьохметрового гранітного хреста з масштабним п'єдесталом. Навколо нього в підковоподібній формі розташуються спеціальні крипти, які мають «прийняти» до свого лона рештки загиблих, віднайдені в ході масштабного пошукового дослідження, яке проведуть спеціалісти перед спорудженням меморіалу. Пантеон Героїв Гурбів має стати певним проміжним логічним фіналом зусиль сотень і тисяч людей, котрі прагнуть віддати належну данину пам'яті і решткам повстанців, які билися у відкритому двобої віч-на-віч із переважаючими силами ворожої армії. І перемогли, сплативши за це надзвичайно дорожчу ціну життями тисяч вояків та беззбройних новобранців. Тоді, мабуть, з іншим значенням лунатимуть відомі слова вже не з дерев'яної таблички на металевому хресті, а зі стел великої, як сама Україна, гранітної стіни, розташованої у вигляді підкови, на впорядкованих похованнях меморіалу героїв:

«Сніть, хлопці, сніть.

Про долю України сніть...»

Своєрідним реквіємом, присвяченим пам'яті всіх загиблих повстанців, стала народна пісня, записана в цій же місцевості.¹ Ось її прості й водночас зворушливі рядки, що відгомонам нагадують прийдешнім поколінням козацькі славу та чин у новітню добу Української Повстанської Армії:

*На гурбенських полях
Зеленіло жито,
Як зібрались козаченьки
Волю боронити.
Ой неждано-негадано
Хмара наступила,
Безневинних козаченьків
Кулі покосили.
А один впав на коника
Та й став утікати.
«А тепер вам, воріженьки,
Мене не догнати...»
Та спіткала козаченька
Лихая недоля*

*І звалила з кониченька
На гурбенських полях.
Над ним коник вороненький
Забив копитами:
«Вставай, вставай, козаченьку,
Завезу до мамі.
А як не до мамі, -
Може до дівчини,
Щоб прокляті воріженьки
Тут не волочили...»
А удома плаче мати
Ще й дівчина мила,
Бо не буде вона знати,
Де його могила...*

¹ Бабій С. Волинські дзвони. (УПА у спогадах учасників і свідків). — Дубно, «Край», 1994; Бабій С. Луни повстанського краю (Нариси, оповіді, спогади). — Рівне, 2002. — 120 с.

Додатки

Додаток 1

**Звіт [Мізоцького районного керівництва ОУН]
від 30.I.44 р. до дня 18.III.44 року**

1. Червона партизанка:

Дня 1.II.44 р. червона партизанка прибула до села Гільча Укр., питали за бандеровців, не дуже пограбили, та зловили одного селянина, забрали коні, вилаяли його, назвавши «кулаком», забрали в нього чоботи, кожуха та самогон, та добре набили.

Дня 3.II.44 р. червоні партизани переїжджали через с.Новосілки, та один селянин запросив їх до хати, угостив самогоном. Повідомлено повстанців, котрі їх роззброїли, забравши 2 фінки і 3 гранати, при слідстві виявили, що вони вбили 20 осіб бандерівців. Повстанці їх знищили.

Дня 4.II.44 р. на хуторі Гільча червоні партизани зловили одного селянина, добре набили, та знасилували його жінку.

Дня 5.III.44 р. у с. Стара Мощаниця совітські партизани зловили та знищили 8 осіб, з котрих було троє зі зброєю, а 5 осіб без зброї, та ограбили 16 коней, 3 корови, 12 овець, 9 пар упряжі, 6 метр. овса, 3 вози, викрито державну криївку, у котрій забрано 180 кг курячого м'яса, 5 мішків цукру.

Дня 16.II.44 р. червоні партизани у с. Салтанівка Мізоцького р-ну заграбовали 4 корови, 2 овечки, 4 пари упряжі, 6 возів, 10 саней.

Дня 3.III. червоні партизани у с. Залюбівка (*можливо - Залібівка - прим. авт.*) Мізоцького р-ну зловила 10 осіб, одного вбили, а одного ранено. У господарчого забрано списки, бочку курячого м'яса, пістоля. На селі забрано 17 коней, 2 корови, 7 овечок, 23 свині.

Дня 17.II.44 р. у с. Мала Мощаниця червоні партизани забрали 107 осіб людей, з котрих 84 особи пущено, 23 зістали задержано.

Дня 19.II.44 р. червоні партизани забили одного юнака у селі Мала Мощаниця, котрий ховався у селян.

Дня 5.II.44 р. червона партизанка переходили через Нов. Мощаниця, зайшовши до одної хати, де був один повстанець, котрий убив 5 совітів, опісля його і господаря хати совіти убили.

Дня 20.II.44 р. у с. Коршеві червона партизанка заграбувала 7 коней, 2 вози, 6 свиней.

Дня 4.II.44 р. у с. Уїздці червона партизанка заграбувала 9 коней, 3 вози, 4 пари упряжі.

Дня 6.II.44 р. у с. Кунині червона партизанка спалила 2 клуні, одного хліва, заграбувала 10 коней, 5 возів, 6 коров, 9 свиней, та багато дрібних річей, та убито 16 осіб, самі мужчини.

Дня 6.III.44 р. під час акції у с. Спасові згнуло наших 7 осіб, заарештовано 15, з котрих 6 осіб випущено, а решта у в'язниці.

Дня 8.III.44 р. у с. Спасові знайдено державну криївку, забрано 2 шинелі, здерли з господаря чоботи. Забрали пару коней.

Дня 8.III.44 р. у с. Цуркові червоні партизани убили двох наших повстанців.

Дня 18.II.44 р. у с. Мостах червона партизанка забрала 10 коней, 4 кабани, 12 метрів білої пітлюваної муки, 3 метри грису. Мука забрана зі млина.

Дня 6.II.44 р. червоні партизани у с. Суйми забрала 5 коней, 10 свиней, та заарештували 7 осіб, та багато ограбовано дрібних господарських річей.

Дня 11.II.44 р. червона партизанка заграбила (*загарбала, пограбувала — прим. авт.*) на Петріковщині 12 коней, 5 саней, 11 пар упряжі, та багато господарського майна.

Дня 10.II.44 р. червона партизанка заграбила у с. Будеражі у млині 15 кіл білої муки, 2 кабани, багато одіжі і взуття.

Дня 25.II.44 р. червоні партизани у с. Мизочику забрали 19 коней, 8 свиней, 3 корови, та дрібне майно.

Дня 7.II.44 р. червоні партизани у с. Буща, при помочі сексота викрила державну криївку, де забрано 2 мотоциклів, 5 фір чистого паперу, та велику кількість білизни, та заарештовано 8 осіб в котрих один зівстав на місці розстріляний.

Дня 3.III.44 р. у с.Буща червона партизанка забрала на селі, 98 коней, 36 пар упряж., 18 возів, 11 корів, 16 свиней, 12 саней, 10 овечок, 136 кіл овса, 42 метри овса молоченого, 25 кіп ячменю, 22 м. молоченого ячменю, 100 м. — картопель, 26 пар чобіт, 100 пар біля, 70 м. полотна, 75 фір сіна, 7 м. сушини, 19 вуликів з медом.

Дня 16.II.44 р. совітські партизани разом з НКВД та двома сільськими сексотами заарештували 8 осіб, та одного стрільця східняка, котрий викрив державну криївку, у якій забрано 70 кіло білої муки, 200 кіло житньої муки, 140 кіло ячної крупи, 37 кіло сухих яблук, 4 кіло сух[ої] чорниці, 20 літрів спирту, 15 літр. сиропу, 150 кіло м'яса, 6 кіло сала, 500 кіло житніх сухарів, 60 метрів полотна, 22 пари біля, та багато військових дрібних речей, як напр. палатки, котелки, шапки, рукавиці, светри, сумки, багато господарських списків та рахунків, це було у с. Півче.

2. Червона Армія:

Дня 2.II.44 р. Черв. Армія, переїзжаючи через с. Дермань, заарештувала 4 бойовики підрайонового СБ, котрих застали у хаті, но вони успіли поховати зброю, по слідстві їх відпущено. Командант цього СБ їхав конем з крісом, зустрівся з червоноармійцями, котрого застрілили.

Дня 3.II.44 р. 3-х совітських кіннотників у селі Йосипівці зловили 2-х наших повстанців, які несли радійови апарати. Апарати успіли захова-

ти, а з дрібними приладдями їх заарештовано. На слідстві вони сказали, що це залишили німці, а вони несли здати совітам, по слідстві їх випущено.

Дня 5.II.44 р. у с. Тайкури їхало 7 червоноармійців, котрих наші 2-х повстанців роззброїли. Між ними було 5 українців, 1 руський, 1 жид, їм вияснено ціль нашої боротьби та відпущено *(так в тексті — прим. авт.)*.

Дня 7.II.44 р. у с. Йосипівці один наш повстанець без зброї, роззброїв совіцького сержанта, котрий хотів вимняти коня.

Дня 8.II.44 р. червоноармійці зловили наших 2-х друзів з район. СБ, котрі йшли у розвідку, по слідстві одного випущено, а другого двох наших повстанців роззброїли 3-х червоноармійців, котрим дано літературу, та відпущено.

Дня 10.II.44 р. бойовики Районового СБ роззброїли 3-х червоноармійців, в тому числі лейтенанта. При здачі зброї лейтенант висловився, що як так будуть часто забирати від них зброю, то скоро обезоружать цілу армію, їх відпущено.

Дня 13.II.44 р. бойовики Районового СБ зробили засідку на червоноармійців, та крикнули «руки до гори», вони замість виконати наказ бойовиків, взялися до уживання зброї. Бойовики відкрили огонь, та постріляли червоноармійців, забравши зброю. Це було у с. Івачкові. Населення з приводу чистої роботи задоволено.

Роззброєння червоноармійця (реконструкція).
Світлина 2004 року

Дня 15.II.44 р. у с. Івачкові один бойовик Районового СБ без жодної зброї, розброїв одного червоноармійця, котрий хотів вимінати коня. Бойовик забрав від нього фінку і хотів завести червоноармійця на станицю, но червоноармієць знав, що у фінці нима ни одного набою почав тікати в напрямку Здолбунова. Бойовик взявся та хотів стріляти, а там не було ні одного набою, червоноармієць утік.

Дня 17.II.44 р. комендант Районового СБ у с. Степанівці Здолбунівського р-ну натрапив у хаті на 5-х червоноармійців, котрі хотіли його заарештувати. Комендант СБ убив 4-х червоноармійців, а один утік, забрав їхню зброю. Наслідків про цю подію у селі зі сторони НКВД не було жодних.

Дня 18.II.44 р. у с. Старомильськ бойовики Районового СБ забрали протитанкову гарматку, котру 2-х червоноармійців везли до Здолбунова. Червоноармійців розброєно і відпущено.

Дня 20.II.44 р. у с. Глупанин Районове СБ розброїло та знищило лейтенанта, котрий на слідстві зізнався, що працював у НКВД.

Дня 25.II.44 р. у с. Глупанин розброєно 13 червоноармійців, котрі приїхали як охорона з трьома агентами. Червоноармійців відпущено, а агентів після слідства зліквідовано.

Дня 29.II.44 р. у с. Маряновка на весіллі розброєно та знищено 2-х червоноармійців «кацапів» котри почали знущатись над людьми.

Дня 7.III.44 р. у с. Гільча Укр. 2-х селян розброїли 2-х червоноармійців, забрано 2 фінки. Перед тим селяни напоїли їх самогоном. Червоноармійці утікли до Здолбунова. Наслідків у селі після цього не було жодних.

Дня 20.II.44 р. у с. Білашеві під Мізочем червоноармійці за допомогою сільських сексотів, віднайшли 4 державних криївки. Забрано 22 м. збіжа, 9 м. цукру, 25 сідел, 500 порожніх мішків, 160 кіл курячого м'яса, та багато плащів.

Дня 29.II.44 р. сільська боївка у с. Заліс[ся] зробила засідку на більшовиків, здобуто 25 ящиків амуніції, 3 фіри харчових продуктів, забито 3-х червоноармійців, а 2-х ранено.

Дня 13.III.44 р. у Мізочі зловлено 84 особи селян, забрано у державні криївці 1 ящик тютюну, 2 мішки сушених картопель, 12 рушників, 7 ряден, 2 пари (...?).

Дня 1.III.44 р. у с. Михалковцях Острізького р-ну сільська боївка розброїла 16 червоноармійців, та здобула тяжку гармату.

Дня 3.III.44 р. с. боївка розброїла у с. Залізові Острізького р-ну 5 червоноармійців.

Дня 5.III.44 р. у с. Завізові сільська боївка розброїла 15 червоноармійців, здобувши грузове авто.

Дня 18.III.44 р. у с. Зелений Дуб ночувало 700 наловлених людей з Кремянечини, котрих гнало 60 червоноармійців на Мізоч. Уночі утекло 100 людей, та десь не стало з ночі 30 червоноармійців та 2 фіри амуніції. Решта червоноармійців погналі позазісталих людей на Мізоч.

3. НКВД

Дня 23.II.44 р. до с. Новосілки приїхало 9 осіб НКВД. Самооборонна боївка знищила усіх НКВД-стів.

Дня 24.II.44 р. у с. Пятигори підрайонове СБ знищило 3-х НКВД-стів, котрі арештували організаційних людей.

Дня 25.II.44 р. у с. Гільча Укр. НКВД знайшли у криївці 3-х повстанців. Повстанці з криївки забили 2-х НКВД-стів, після чого пострілялися самі.

Дня 26.II.44 р. у с. Гільча Укр. Районове СБ зустрівся з НКВД-стами, яких була велика кількість. Після довгої стрілянини НКВД-сти почали тікати назад, зіставляючи убитих і ранених. Зі сторони Районового СБ жертв не було.

Дня 28.II.44 р. у с. Тайкури прибуло 12- НКВД-стів, на них зроблено засідку, 10 осіб знищено, а 2-х утікло до Здолбунова.

Дня 29.II.44 р. у с. Тайкури прибула більша частина НКВД-стів, на них зроблено засідку, та розпочався бій, після якого совіти мусили тікати, на них з двох сторін відкрили огонь, та розбили до щенту. Здобуто кулемета «Максима», 2 фіри аmunіції, та 2 кулемета «Дегтярьова».

Після цього підійшла сила із Здолбунова в кількості 600 чоловік, та зачали обстрілювати ліс, наші змушені відступити, залишивши здобутого кулемета «Максима».

Того ж дня у с. Марьяновці знищено 3-х НКВД-стів-кіннотчиків, один майор, та 2-лейтенанти.

Дня 2.III.44 р. НКВД заарештувало у с.Гільча Укр. багато людей, котрих гнали до Здолбунова. У с. Лідава самооборонна боївка, та підрайонове СБ розігнало цих людей, а НКВД-стів убито, а одного лейтенанта узято живим.

Дня 10.III.44 р. у с.Тайкури зловлено 5 осіб, у с. Степанівці зловлено невідому кількість а 4-х убито, котрі утікали, у с. Новосілках зловлено біля 100 осіб, доля цих людей невідома.

4.Настрій населення

Населення противиться та ворожо ставиться проти звірського поводження червоних з нашими людьми, як наприклад ловлення людей, грабунків, та розстрілів, кажучи, що нема де діватись, що і під землею для нас нема місця, та домагаються, щоби мобілізували до УПА, бо інакше ворог винищить усіх, а потім не буде кому оборонити свій край, та масово по селах почали організовувати самооборонні боївки, котрі зачинають діяти у де яких місцях.

Постій, 31.III.44 року

(підпис) Грибок

*Державний архів Рівненської області.
Фонд Р-30, оп. 2, спр. 39, арк. 159-161*

Додаток 2

Список жителів с. Нова Мощаниця, яких знищили радянські партизани з'єднання «Ім. Михайлова» під командуванням Антона Одухи
21 березня 1944 р.

1. Романюк Петро Семенович	1886 р.н.		58 р.
2. Мариніч Василина Йосипівна	1903 р.н.	м.Уляна	41 р.
3. Татарин Василь Павлович	1894 р.н.	м.Хавра	50 р.
4. Куделя Хведора Герасимівна	1909 р.н.	м.Марія	35 р.
5. Домашук Іван Кондратович	1876 р.н.	м.Ксенія	68 р.
6. Романюк Павло Максимович	1894 р.н.	м.Анна	50 р.
7. Денищук Прокоп Наумович	1915 р.н.	м.Ульяна	29 р.
8. Нечипорук Катерина Павлівна	1900 р.н.	м.Мотря	44 р.
9. Ляшук Антон Афанасійович	1898 р.н.	м.Наталія	46 р.
10. Ярощук Василь Гаврилович	1879 р.н.		65 р.
11. Головай Іван Андрійович	1904 р.н.	м.Дарія	40 р.
12. Плевич Степан Тимофійович	1932 р.н.	м.Зінька	12 р.
13. Плевич Ганна Тимофіївна	1937 р.н.	м.Зінька	7 р.
14. Воловник Анастасія Тимофіївна	1889 р.н.	м.Фійоня	55 р.
15. Солованюк Федор Тимофійович	1886 р.н.	м.Вівдя	58 р.
16. Володимир Якович	1928 р.н.	м.Настя	16 р.
17. Кирилюк Ксенія Йосипівна	1908 р.н.	м.Вівдя	36 р.
18. Кирилюк Лідія Марківна	1942 р.н.	м.Оксана	1,5р.
19. Сидорук Євтух Миколайович	1869 р.н.	м.Ганна	75 р.
20. Климюк Павло	1886 р.н.	м.Настя	58 р.
21. [...]амлода Влас Кирилович	1879 р.н.		65р.
22. Солованюк Олександр Євтухович	1889 р.н.	м.Татяна	55р.
23. Тимощук Леонтій Трохимович	1906 р.н.	м.Марія	38р.
24. Денищук Василь Григорович	1899 р.н.	м.Ганна	45р.
25. Сидорук Ганна Василівна	1854 р.н.	м.Ульяна	98 р.
26. Ковальчук Федір Тихонович	1888 р.н.	м.Матрона	56р.
27. Савчук Степанида Федорівна	1915 р.н.	м.Домка	24 р.
28. Ковальчук Настя Юліанівна	1916 р.н.	м.Васька	28 р.
29. Сидорук Нечипор Омелянович	1885 р.н.	м.Єфимія	59 р.
30. Сидорук Зотик Омелянович	1894 р.н.	м.Єфимія	50 р.
31. Лавренюк Марта Павлівна	1894 р.н.	м.Параска	50 р.
32. Нечипорук Антоніна Михайлівна	1902 р.н.	м.Пелагія	42 р.
33. Савчук Лазар Омелянович	1892 р.н.		52 р.
34. Савчук Марія Миколаївна	1892 р.н.		52 р.
35. Савчук Захар Леонтійович	1908 р.н.		36 р.
36. Савчук Ксенія Власівна	1904 р.н.	м.Єфимія	35 р.

37. Савчук Іван Захарович	1932 р.н.	м.Оксана	12 р.
38. Савчук Любов Захарівна	1935 р.н.	м.Оксана	9 р.
39. Савчук Ганна Захарівна	1937 р.н.	м.Оксана	7 р.
40. Савчук Володимир Захарович	1944 р.н.	м.Оксана	0,5 р.
41. Павлюк Олена Омелянівна	1878 р.н.	м.Єфимія	66 р.
42. Єнич Єфрем Павлович	1903 р.н.	м.Текля	41 р.
43. Мельник Ярина	1859 р.н.	м.Катерина	85 р.
44. Павлюк Ананій	1900 р.н.		44 р.
45. Племянник Олександр Андрійович	1912 р.н.		32 р.
46. Нечипорук Степан Афанасійович	1913 р.н.	м.Палажка	31 р.
47. Пилипчук Самсон Хомович	1907 р.н.		37 р.
48. Власюк Давид Йосипович	1902 р.н.		42р.

*Копію списку надав голова сільської ради
с.Нова Мощаниця Микола Головай*

Додаток 3

Повідомлення Народного Комісаріату Внутрішніх Справ Української РСР про ліквідацію українсько-німецької банди, так званої УПА, разом з главарем банди Трофимчуком

Президія Верховної Ради і Рада Народних Комісарів УРСР у своєму зверненні від 12 лютого 1944 року гарантували всім учасникам так званих УПА і УНРА, які збились на неправильний шлях і зі зброєю в руках виступають проти свого народу, якщо вони перейдуть на бік радянської влади, якщо вони чесно і повністю порвуть всякі зв'язки з гітлерівцями — оунівцями, якщо вони щиро і повністю відречуться від всякої боротьби і ворожих виступів проти Червоної Армії і радянської влади — повне прощення їх тяжкої помилки і їх минулої вини перед батьківщиною. Багато з учасників так званих УПА і УНРА зрозуміли свої помилки, прийшли з повинною в органи радянської влади і вже зараз чесно борються проти німецько-фашистських загарбників за честь і незалежність нашої батьківщини.

Проте, є ще такі, які продовжують зі зброєю в руках виступати проти свого народу. Так, українсько-німецька банда УПА Трофимчука, яка організувалась в Здолбунівському районі, на протязі останнього періоду тероризувала населення, убивала мирних жителів, перешкоджаючи населенню відбудовувати своє господарство, зруйноване німцями, а органам радянської влади відновлювати державний порядок у визволених селах. Стоячи на захисті інтересів Радянської України, мною, Народним Комісаром Внутрішніх Справ УРСР, Рясним віддано розпорядження:

1. Ліквідувати озброєну українсько-німецьку банду УПА Трофимчука.

На виконання цього розпорядження 21 березня 1944 року при збройній сутичці в районі села Здолбице і хутора Мартинівки, Здолбунівського району, банда Трофимчука ліквідована. Главар банди Трофимчук Андрій і з ним 46 бандитів УПА знищені, серед яких (декілька прізвищ), 7 поранено і 19 захоплено в полон і тільки двом бандитам вдалося втекти. При ліквідації банди взято: німецька рація, німецький ручний кулемет, німецьких гвинтівок 30, німецьких автоматів 10, німецьких гранат — 1 ящик, німецьких патронів — 5.000 штук.

2. Полонених (декілька прізвищ) та інших учасників, які зі зброєю в руках виступили проти радянської влади і народу, передати суду Військового Трибуналу.

3. Всі сім'ї учасників українсько-німецької банди Трофимчука негайно вислати до Сибіру, а на все їх майно накласти арешт.

4. Попередити учасників банд так званих УПА і УНРА, які ще продовжують чинити опір, що коли вони не складуть зброї і не являться з повинною, згідно наданої їм можливості Президією Верховної Ради і Радою Народних Комісарів УРСР від 12 лютого 1944 року, по відношенню до них і їх сімей будуть вжиті такі ж заходи покарання.

Це розпорядження 22 березня 1944 року затверджено Головою Президії Верховної Ради тов. Гречухою і Головою Ради Народних Комісарів Української РСР тов. Хрущовим.

*Народний комісар Внутрішніх справ УРСР (Рясной)
ЦДАГО України. Ф. 1, оп. 23, стр. 930, арк. 158-160.*

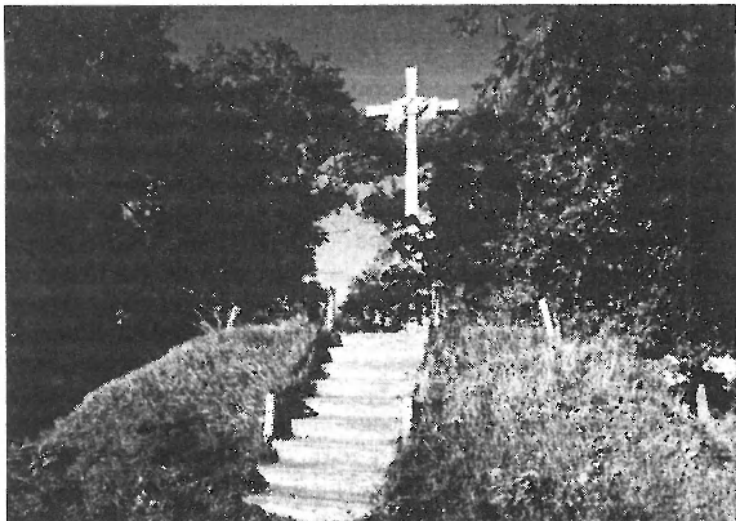
Додаток 4

Список загиблих у бою в Микитових Ровах

1. Михайло Михайлович Огородник (1918 р.н.).
2. Палладій Трихонович Солтис (1905 р.н.).
3. Микола Вікторович Хліб'юк (19.... р.н.).
4. Володимир Іванович Чернишов (1921 р.н.).
5. Володимир Якович Шолудько (1918 р.н.).
6. Олександр Якович Шолудько (1924 р.н.).
7. Михайло Васильович Богдан (1918 р.н.).
8. Дмитро Павлович Аврамчук (1918 р.н.).
9. Остап Михайлович Боярчук (1916 р.н.).
10. Володимир Назарович Година (1918 р.н.).
11. Степан Назарович Година (1916 р.н.).
12. Олексій Назарович Година (1921 р.н.).
13. Олексій Артемович Григоруk (1923 р.н.).
14. Василь Іванович Єдинчук (1915 р.н.).

15. Павло Іванович Єдинчук	(1912 р.н.).
16. Павло Іванович Кравчук	(1912 р.н.).
17. Василь Іванович Кравчук	(1920 р.н.).
18. Олексій Андрійович Конончук	(1919 р.н.).
19. Пилип Григорович Ковальчук	(1904 р.н.).
20. Віталій Гнатович Марчук	(1922 р.н.).
21. Филімон Данилович Мельник	(1918 р.н.).
22. Василь Кононович Мельник	(1926 р.н.).
23. Олексій Семенович Мохначук	(1921 р.н.).
24. Петро Михайлович Мельник	(1921 р.н.).
25. Михайло Юхимович Мовчанюк	(1923 р.н.).
26. Петро Романович Мельник	(1916 р.н.).
27. Петро Васильович Огородник	(1918 р.н.).
28. Іван Григорович Пшеничний	(1908 р.н.).
29. Олександр Васильович Сірик	(1920 р.н.).
30. Всеволод Федорович Солдатов	(1928 р.н.).
31. Іван Лукич Стецюк	(1923 р.н.).
32. Талимон Микитович Тишковець	(1918 р.н.).
33. Микола Іванович Федорук	(1921 р.н.).
34. Петро Гнатович Федорук	(1904 р.н.).
35. Микола Гнатович Федорук	(1922 р.н.).
36. Микола Юхимович Хліб'юк	(1914 р.н.).

Ольшевський Олександр. «Пам'ятаймо, якого ми роду...». — Рівне, «Волинські береги», 2003 — с. 26-26; 37-39.

Хрест на символічній могилі в Микитових Ровах поблизу с. Здовбиця.
2005 рік

Додаток 5

Збірник оповідань, віршів та спогадів про героїчну боротьбу українського народу за свою волю, за свою незалежність

ЗА ВОЛЮ НАЦІЇ ч. IV (1949 рік)

Видання ОУН на ПЗУЗ

Поручник УПА Великан

Три роки в Українській Повстанчій Армії

I. Боротьба з німецькими окупантами

Нижче приміщуємо бойовий нотатник поручника УПА сл. п. Великана.

Цей довгий ланцюг боїв і рейдів відділів УПА під його командуванням, написаний невибагливим, простим вояцьким стилем, розкриває перед нами одну зі сторінок великої зтяжної боротьби, яку вела УПА з німецькими і большевицькими окупантами.

Автор споминів брав участь у чотирьох рейдах на Східно-Українській Землі (СУЗ) і пройшов в протягу трьох років довгий бойовий шлях, промірив своїми ногами простори України від Бугу до Дніпра, від Прип'яті до Стрипи і Серету.

Поручник Великан народився 1912 року в сім'ї бідного селянина. Від ранньої молодости працював важко на удержання родини, а одночасно працював самотужки над піднесенням свого знання, щоб віддати більше послуги своїй Батьківщині, до якої горів він святою синівською любов'ю.

В час творення УПА він пішов в ополчення, у вир боротьби і віддав українському народові свої сили, своє здоров'я і молодість, а накінець своє життя. Поручник Великан згинув у місяці квітні 1948 р. на Луччині, попавши на большевицьку засідку (*насправді він загинув у Вербському районі Рівненської області — прим. авт.*).

Його чин і його пам'ять житимуть вічно в українському народі.

Салют Герою Української Національної Революції!

У перших днях червня 1943 р. командир Черник покликав мене до свого почоту і по трьохтижневому побуту, тобто 27 червня, доручив мені перебрати від сотенного Юрка його відділ.

Прийнявши командування над сотнею повстанців, я [ви]брав собі псевдо «Великан».

Першу бойову сутичку я мав на автостраді між сел[ами] Михайлівка—Ситно, Радивилівського району, з мадярами, що паціфікували українські села.

Щоб несподівано напасти на ворога, я роблю у відповідному місці засідку.

Був гарний літній ранок.

Командир рейдувочого куреня
Гордій Вротновський
(«Гордієнко»)

Повстанці замаскувалися серед різноманітної зелені і з нетерпінням очікували ворога.

Незадовго зі сторони с. Ситно на автостраді показалися кілька автомашин, які блискавично наближалися до місця засідки.

Дві чоти повстанців приготувалися до бою.

Підпустивши перші машини на віддаль 50 метрів, ми відкрили по них вогонь зі всієї зброї, внаслідок чого перших шість автомашин розбито, і вони загорілися. Інші автомашини задержалися, і з них почали вивантажуватися мадяри та займати оборонні позиції. Незабаром підїхало ще кільканадцять автомашин, з яких вивантажилась понад сотня мадярського війська і, сполучившись з першою групою в числі біля 300 осіб, розпочали наступ на наші становища.

Зав'язався запеклий бій. Мадяри ввели в дію легку артилерію. Повстанці відбили кілька атак, зручним контрударом відкинули ворога і, захопивши зброю від побитих мадярів, відступили. При цій операції не понесли ми жодних втрат.

Ворог втратив вбитими одного генерала, два полковника, кілька старшин і близько 50 рядових вояків.

* * *

У кінці місяця липня 1943 р. три чоти українських повстанців облягли містечко Мізоч, у якому було 50 німців, 140 різношерсних шуцманів і понад 100 поляків на німецькій службі. Усі вони були першорядно озброєні і в добре укріплених окопах.

Облогою керував к-р Черник. Завдання наше було таке: перевести демонстративно-турбувальний наступ на ворога, нагнати йому страху і зв'язати його розгул по українських селах та змусити думати про власну оборону.

Німці і їх послушні лакеї, завваживши повстанців, скрилися в раніше приготовлені бункери. К-р Черник дав наказ відкрити по ворожих становищах артилерійський та мінометний вогонь. Ударили повстанські гармати і міномети, і ворог зі страху залазив де тільки попало, не віддавши до нас ні одного стрілу. Після того наші гармати пустили кільканадцять стрілен на станицю німецької поліції і без жодних втрат відступили до своєї бази.

Перший рейд на СУЗ

У першій половині місяця жовтня 1943 р., погідного осіннього дня, курінь УПА вирушив із села Андрушівки, Шумського р-ну, в рейд на СУЗ. У склад рейдууючої групи входили сотні: Саблюка, Яреми і моя. Курінь очолював командир Гордієнко, родом зі Східної України.

Дня 18 жовтня 1943 р. наш курінь задержався в Суражському лісі. Прибули к-ри Еней і Черник, щоб оглянути зброю, виряд відділів і подати останню вказівку відносно рейду.

Сонце було над заходом. Три сотні українських повстанців стояли в трьох лавах, звернені лицем до сонця. Запанувала святочна тиша, кожному з нас ввижався Золотоверхий Київ, Дніпро-Славути, розлогі українські степи, а одночасно стояли в уяві мільйони виснажених мешканців цих земель.

Падають різкі слова к-ра Гордієнка: «Струнко! На плече кріс! Крісом почесть дай! Направо глянь!»

Голосно і в такт відбивалися удари повстанчих рук при виконванні команди. Сотні очей впилися в к-рів Енея і Черника. К-р Еней відібрав звіт, подав руку к-рові Гордієнкові і сотенним. Лунко прозвучав привіт: «Слава Україні!», «Героям Слава!» — прогриміла відповідь.

К-р Еней попрощав нас короткою промовою і побажав успіху.

До сьогодні бринять в моєму серці і пам'яті його слова:

«Друзі! Воїни Української Повстанчої Армії! Командування УПА довірило вам велике і почесне завдання — рейд на Східно-Українські Землі (СУЗ).

Ідіть, друзі, і несіть в народ нашу святу Правду — ідею визволення України. Запалюйте народ до великого чину. Несіть подих боротьби в кожную хату українця — колгоспника, робітника та інтелігента. Будьте їхніми оборонцями, попередниками і провідниками. На вас ждуть мільйони наших братів, спрагнених голосу правди. Вашої оборони там ждуть голодні діти, немічні старці і спрацьовані матері.

Носіть високо честь і прапор українського революціонера і переможними боями впишіть нову сторінку в історію нашої героїчної визвольної боротьби».

Усі стояли зворушені, але рішучі й тверді. Усі разом заговорили молитву, заспівали пісню «Боже Великий, Творче Всесильний» і вирушили в дорогу.

Переступивши бувший польсько-большевицький кордон, стрільці і командири, які перший раз вступали на ці землі, піднімали грудки землі і цілували їх.

— Україно! — тиснулись з глибини душі слова до вуст, — наша дорога Батьківщино! Скільки-то ворожих полчищ топтали Твою землю, скільки ворожих кордонів роздирали Тебе на частини ... Але наше покоління присягнуло положити кінець Твоїй неволі і вивести Тебе на вершини слави й могутности.

По короткому марші увійшли ми в село Білозірка, Лановецького р-ну, Кам'янець-Подільської області (*село на території Тернопільської області — прим. авт.*). Населення зустріло нас з великою радістю. Взаємним розмовам не було кінця. Кожний і кожна виливали перед нами свій біль, розповідали про своє нужденне життя. Гурти дітей не відставали від нас, цікаво приглядалися повстанській зброї і слухали, слухали розповіді про ... Україну. У цьому ж селі сотенний к-р Саблюк вийшов зі своєю сотнею зі складу куреня і пішов згідно завдання по своєму маршруту. Моя сотня і сотня Яреми та командир куреня залишилися тимчасово в с. Білозірці.

22 жовтня вирушили ми з вищезгаданого села і в протягу нічного маршу прибули до с. Попільці, Красилівського р-ну, тієї ж області. Населення зустріло нас так, як у попередньому селі. Відділ розквартирувався. Більшість розквартирувалась в селі, а одна чота в будинках колгоспу і держала заставу від сторони райцентру.

Господарчий шеф нашого відділу друг Активний видав усі необхідні продукти на обід, а господині села приступили до готування страви.

У передполудневих годинах пролунали стріли з кулемета і крісів. Як виявилось пізніше, це наша застава розбила німецьку автомашину і вбила повітового лядвірта та двох інших німців, які їхали до колгоспу, щоб звідти взяти що-небудь для своїх потреб.

Повстанці здобули одного автомата, три кріси, три пістолі та три великі валізи з награбованим майном, яке повстанці зараз таки роздали убогим колгоспникам.

Через годину приїжджає з райцентру одна машина з міліцією з наміром довідатись, що сталося з лядвіртом. Повстанці зробили засідку і зловили живими кількох міліціонерів, а решта втекли до району. О 12 годині дня приїхало в село 10 автомашин, заповнених німцями і фольксдойчерами. Вони вигрузилися і розпочали наступ на наш відділ. Повстанці вже лежали на бойових становищах і, підпустивши ворога близько, відкрили по ньому цільний вогонь. Німці спочатку не піддавалися. Розпочався завзятий бій. Однак повстанці скоро відбили наступ німців і розпочали контрнатуп. Німці відступили за горбок. Бій тривав до самого вечора і німців у село таки не допущено.

Після заходу сонця зривався сильний вітер з дощем. Німаки припинили наступ на повстанчі становища, підібрали своїх убитих та ранених і від'їхали в напрямку м. Проскурова і Звягеля.

З нашої сторони страт не було. Вечором повстанці розійшлися по хахах, щоб відпочити і з'їсти приготовану раніше місцевими жінками їжу.

Цей бій зробив дуже додатне (*гарне — прим. авт.*) враження на населення. Селяни були раді, що лядвірт стрінув справедливу кару за свої знущання над колгоспниками.

Нічю наш відділ вирушив у дальшу дорогу.

На наступний день погода почала змінюватися в нашу некористь. Ра-

нок був доволі морозний. Наш відділ, перемучений цілонічним маршем, доходив до шосе, що йде з Проскурова на Новоград-Волинський. Тут ми зустріли чотири автомашини з німецьким військом, які намагалися спинити наше просування вперед. Ще не зійшло сонце, як уже зав'язався бій. Повстанці кинулись на німців. Першим ударом розбили одну німецьку автомашину. Німці попали в паніку і скочили на останні автомашини та втекли за недалекий горбок і звідти почали обстрілювати наш відділ з міномета і гарматки.

Я дав наказ чотовому Вишневецькому зайняти оборонну лінію, щоб дати змогу цілому відділові перейти шосе і річку, а чотовому Чорноморцеві доручив наносити соломи під міст і підпалити його після переходу відділу. Підпаливши моста, наш відділ попрямував в сторону лісу віддаленого від річки приблизно 1 км. Німці віднайшли іншого моста і, підкріпившись новими силами, розпочали погоню за нами.

Наш відділ вогнем примусив ворога залишити дальші переслідування і, відв'язавшись від ворога, увійшов у глибину лісу.

Відділ заквартирувався в Ігнатівському лісі. Німці стратили наш слід і більше не пробували переслідувати.

З цього лісу відділ вирушив у дальший рейд і провів його без боїв і сутичок з ворогом.

Протягом двотижневого рейду ми відвідали кількадесять сіл. В кожному селі проведено мітинг та гутірки з населенням, роздано нашу літературу та збіжжя з колгоспів. Населення вітало нас всюди, як своїх синів та оборонців. Багато молоді голосилося до УПА.

По відбутті рейду відділ повернув в повному порядку на Західну Україну.

* * *

У перших днях листопада 1943 року три сотні УПА приготувлялося до наступу на німців і їх польських вислужників, які звили собі кубло в с. Панська Долина, Млинівського р-ну. Вони часто нападали на довколишні українські села, вбивали людей та грабували майно.

Наступом керував к-р куреня Птах. Мій відділ наступав з північно-західної сторони.

В час наступу було зловлено двох польських шуцманів, які йшли на розвідку. На допиті вони зізнали про кількісний стан озброєних німців і поляків, про стан і рід зброї та укріплень.

Коли німці завважили наше просування, негайно зайняли оборонне становище і заалармували телефоном Дубно, домагаючись помочі.

Заки прибула допомога, розпочався бій. Повстанці стиснули ворога в окопах і закидали гранатами. Але в цьому моменті наспіла допомога і ми були змушені відступити. Німці відважилися переслідувати нас.

* * *

19 січня 1944 р. кілька відділів УПА, в тому числі і мій відділ, квартирували в с. Сураж, Шумського р-ну. На цей день припало свято Водо-

хреща. По відправленні Богослужіння, відділи УПА зробили дефіляду перед представниками командування, після чого розійшлися по своїх квартирах.

О 10-й годині ранку вартовий залярмував, що до села наближається загін німців. Чота під командою Мороза зайняла бойове становище і допустила німців 50 метрів перед дула. Повстанці сипнули на німців вогнем, і вони в паніці розбіглися. Вбито двох німців і 6 поранено. Повстанці підібрали зброю, в більшості покидану німцями при втечі, і розійшлися по квартирах.

Деякі ще не встигли навіть дійти до своїх хат, як вартові вдруге залярмували, що до села наближається білльше сотні німецької піхоти, а за ними посуваються фірманки і автомашини.

Повстанці з тактичних міркувань відступили до поблизького лісу. Населення також вибралося разом з повстанцями.

II. Боротьба з большевицькими імперіялістами

З наближенням німецько-большевицького фронту на наших теренах появилася велика кількість большевицьких партизан. Це були військові загоони, перекинені большевицьким командуванням у тил німецьких військ, в першу чергу для боротьби з відділами УПА.

4.II.1944 р. наш відділ в складі двох чот повстанців заквартирувався на хуторі с. Садочки Малі, Шумського р-ну. Надворі була погана погода, зірвалася велика завірюха. Сніг замів усі стежки і дороги. Вже на віддалі 100 м не можна було пізнати людської постаті.

В одній хаті під лісом був заквартирований рій повстанців. У ранніх годинах на них наскочили большевицькі партизани. Окруживши хату, вони закричали: «Здавайсь!» і відкрили вогонь по вікнах. У відповідь їм повстанці пустили в рух свою зброю. Ройовий Смирний (по національності грузин) викинув через вікно гранату, а пізніше схопив кулемета і відкрив вогонь по большевицьких партизанах, вбиваючи двох напасників. Большевики скрилися за мурованим будинком і обстрілювали хату. Повстанці, які квартирували в сусідніх хатах, прийшли на допомогу і відкрили по большевиках вогонь, вбиваючи 7-ох бандитів. Решта большевиків втекла до лісу.

Слідуючого дня на місце наскоку прибуло біля 30 большевиків і зробили смішну провокацію. Щоб викликати страх серед населення і ненависть та, мабуть, «патріотичні піднесення» серед своїх партизанів, взяли повиколоювали своїм трупам очі та повідрізували вуха і тоді відвезли в свій штаб, який знаходився в с. Кути, Шумського р-ну. Там насильно позганяли селян того села на мітинг і показували людям тих трупів, заявляючи, що це бандерівці так знущаються над большевиками, коли хтось попаде живим у руки.

Але на тому не скінчилося.

6.II.1944 р. ми квартирували в с. Теремне, Шумського р-ну. Як тільки настав день, наша стійка повідомила, що до села наближається група

большевиків. Службовий підстаршина вислав один рій в заставу, а решта відділу готувалась до бою. Ще застава не дійшла до місця призначення, як вже почулися стріли з кулемета. Через 15 хвилин повстанці привели до мене трьох полонених большевиків. Полонені були виснажені, в порваній одежі і чоботях, і, дивлячись на нас, дрижали зі страху і холоду, мов у пропасниці. Я наказав завести їх до теплої хати, щоб вимились, перебрались і поживились. Після цього покликано їх на розмову. Вони зі здивування не знали, що говорити. Поставлені брехливою большевицькою пропагандою, вони сподівалися, що ми зараз почнемо їх «резати», а тут ... така добра гостина ... Врешті, вони розговорилися, оповідаючи, як вони попали в большевицьку партизанку. Після того їх звільнено. Один з них за жодну ціну не хотів вертатися до большевиків і просив, щоб його залишити у відділі УПА. Між іншим, говорив: «Я не маю за що воювати в большевицькій армії. Мого батька вивезли в Сибір, а мати померла з голоду».

Після того ми вирушили до с. Малі Садочки.

8.II.1944 р., в час нашого квартирування в цьому селі, ранком мене повідомили, що до села прибуло 80 озброєних большевиків. Заряджено гостре поготівля. Щойно вспів я вийти за поріг, як група большевиків з'явилася біля мене. Я зорієнтувався, що пробоем не вийду, отже, пішов на хитрощі.

— Кто ви будете? — питаю.

— Заградотряд! — відповідає большевицький старшина.

— А ви хто будете? — питав він мене.

Я відповів, що ми з загону «красних партизан». Одночасно «прошу» його не заходити з військом на наш квартал. Большевиків це вияснення заспокоїло і вони відійшли. Наш відділ конспіративно зайняв становище і відкрив по большевиках вогонь. Заграла вся наша зброя, пущено в рух гранати. Большевики спанікувались і почали втікати. Вбито 18 большевиків і багато поранено. Через 20 хвилин село було очищено від большевиків. Повстанці зібрали здобуту зброю в числі: 3 легкі кулемети, 6 автоматів, гранати, амуніцію. Відділ без втрат перейшов у інше село.

Після цього більше двох місяців большевики не показувалися до с. Малі Садочки.

* * *

10 квітня 1944 р. мій відділ прийшов до с. Велика Мощаниця, Мізоцького р-ну, і тут, зустрівшись з повстанчим курінем к-ра Буревія, квартирував. Повстанці обидвох відділів радісно поділилися своїми враженнями і бойовими пригодами з різних теренів України. Настрій був бадьорий і веселий, як зрештою, завжди у повстанців. День пройшов спокійно. Слідуючого дня в 9-ій годині ранку донесла наша кінна розвідка, що в поблизькому лісі групується більша сила т. зв. внутрішніх військ НКВД і посувається зі сторони с. Зелений Дуб в напрямку до с. Велика Мощаниця.

Командири УПА (зліва направо): курінний Михайло Кондрась («Великан») та Юрій Дзецько - «Гроза». 1944 рік

По відділах заряджено гостре поготівля. Командування над всіма відділами бере на себе к-р Буревій. Прошло півгодини після оголошення гострого поготівля і в село в'їхало 12 большевицьких кіннотчиків. Застава відкрила по них вогонь. Було вбито одного большевика, а другого поранено і взято в полон. Решта втекла до свого загону.

Через півгодини большевики розпочали наступ на наші позиції. Вони з криком «Ура!» бігли до нашої оборонної лінії.

Повстанці допустили ворога близько себе і відкрили з усієї зброї гураганний вогонь. Большевики не встояли і бігом завернули назад до лісу. Не вернулись тільки десятки вбитих і поранених, які лежали перед нашим становищем. Большевики перегрупували

свої сили і знову рушили в наступ. Наступ знову був відбитий з такими самими наслідками. Після цього ще чотири рази большевики наступали, але всі чотири рази, спливаючи кров'ю, були змушені нашим вогнем відступити, залишаючи вже стоси вбитих. Бій кипів цілий день. Сонце спускалось до заходу. Ворог дістав нові підкріплення і концентрував усі сили до рішачючого наступу. Наш відділ, користаючись з темряви, опустив село і подався в інші терени.

* * *

18 квітня 1944 р. наш відділ квартирувався в с. Стара Мощаниця, Мізоцького р-ну. В цей день випав наш Великдень. Цілий відділ, крім тих стрільців, що були в службі, був присутній на богослуженні в сільській церкві.

Після виходу з церкви відділи навіть не встигли розійтися по квартирах, як в село в'їхали большевицькі кіннотчики. За ними просувалася сотня большевицької піхоти. Наша застава відкрила вогонь і взяла в по-

лон одного ст. лейтенанта і двох рядових. 6 верхівців втекло. Большевицька піхота розсипалась в розстрільну і почала наступ на село. Відділ вспів до цього часу зайняти становище та відкрив по ворогові вогонь, але большевики не спішилися з атаками і тільки пострілювали та чекали приходу більшої сили. Повстанці з тактичних причин відступили. Ворог з підкріпленими силами намагався переслідувати нас, але кілька влучних стрілів з наших мінометів відібрали йому охоту до цього.

Як тільки відв'язалися від нас большевики, над нами пронісся ворожий літак. Ми відкрили по ньому вогонь, і літак був змушений сісти на недалекому горбку. Наша кіннота пустилася до літака, і через кілька хвилин повстанці привели двох большевиків летунів, а незабаром пригнали й літак. Літак відправлено до штабу групи к-ра Енея.

22-го квітня 1944 р. багато відділів УПА скупчилося в селі в околиці с. Дубенський Майдан, Мізоцького р-ну. До цього примусили нас большевики своїми кількадесятитисячними силами військ НКВД. Большевики наступали зі сторони Крем'янця, Острога, Рівного та Дубна. Ціль большевицьких операцій полягала в тому, що вони зміряли зігнати з усіх сторін відділи УПА в одне місце і змусити до чоловічого зтяжнього бою. Розраховуючи на свою чисельну і технічну перевагу, вони зміряли завдати відділам УПА нищівного удару. Командування УПА-Північ дало наказ відділам, який не дозволяв приймати зтяжних боїв, а стосувати в конечності оборонний бій та при допомозі прориву виходити на зади ворога і там знову оперувати згідно з партизанською тактикою.

Перед таким завданням станули і всі відділи, які скупчились в цій місцевості під натиском великих сил ворога і не могли власними силами, кожний зокрема, прорвати чисельні ворожі лави. Тому вирішено більшим з'єднанням прийняти бій і після того поєднаним ударом пробитися з ворожого оточення.

Наш командир куреня Мамай одержав наказ від к-ра з'єднання Ясеня підтягнутись в сторону с. Гурби. Вечором ми прибули в Гурбенський ліс і там заквартирувалися. Сили ворога, в числі понад 30 тисяч військ НКВД щораз більше замикали кільце, в якому ми знаходилися. Довкола було чути густі черги з кулеметів та видніли палаючі ракети.

23 квітня к-р з'єднання наказав прийняти бій. Ще досвітком всі відділи були на оборонних становищах і лежали у виритих власними руками окопах. Курінь к-ра Мамай (сюди входив і мій відділ) зайняв оборонну лінію зі сторони гурбенського тартаку до гори Балярня. Моя сотня прикривала лівий фланг від гурбенського тартаку та понад майданським болотом. Як тільки почало світати, в східному напрямку нашої лінії розгорівся запеклий бій. Від торохкотіння, розриву гранат і гарматних стрілен та мін не було чути людського голосу.

— Це б'ється курінь к-ра Сторчана, — говорили між собою повстанці.

На відтинку моєї сотні ворог кілька разів пробував наступати, але невеликими групами, кожний наступ був відбитий без власних втрат.

По заході сонця взяв мороз. Повстанці розкладали в долинах вогонь, щоб трохи погрітись. Ніч пройшла тільки на обостронній перестрілці.

24 квітня, ще не зійшло сонце, як знову розпочався кривавий бій. Ворог всією своєю армією натискав на всі відтинки нашої оборонної лінії, а найбільше на відтинок куреня к-ра Сторчана. В полудень зі всіх відділів відійшли «петеерщики» (ті, що мали ПТР — протитанкові кріси) до куреня к-ра Сторчана, бо ворог розпочав наступ на цьому відтинку більшим з'єднанням танків.

Заревіли різними голосами большевицькі танки, а в повітрі появились розвідувальні літаки і почали скидати на наші становища бомби. В розгарі запеклої боротьби було знищено кільканадцять ворожих танків і відбито цілий ряд ворожих атак. Повстанці билися мов льви. Кидалися з в'язками гранат під ворожі танки, влучним вогнем косили лави озвірілого ворога. Вечором бій припинився. В цьому бою полягло геройською смертю кількадесять повстанців і легендарний командир Сторчан. Большевицькі втрапи рахувались в тисячах.

Як настала ніч — ми приготувалися до прориву. Один удар і відділи вийшли поза большевицькі лінії та подалися в різні напрями. На наказ командування мій зверхник к-р Мамай передав свій курінь під моє командування, а сам зі своїм почотом від'їхав до к-ра Ясена.

25 квітня 1944 р. наш курінь ввійшов у с. Бушу, Мізоцького р-ну. Большевики переслідували нас своїми танками і в'їхали в це саме село. В село входив також курінь командира Докса. Ворожі танки відтяли обидва наші курені від решти відділів і командування. Курінь к-ра Докса зайняв оборонну лінію на східному краю бушівської гори, щоб не допустити ворога в цей напрям, де переправлялися через місток наші передні частини. Мій курінь зайняв північно-західний край цієї гори.

Два большевицькі танки почали обстрілювати наші становища та місток. Наші «петеєрівці» відкрили по них вогонь. Один танк зараз унерухомлено, а на другий — повстанець Малий кинувся з пістолетом і в'язкою гранат. Танк загорівся, а Малий вийшов неушкодженим.

Незабаром зі сторони Мізоча та Новомалина прибула більша сила большевиків. Ворог розпочав наступ. Ворожа кавалерія, яка наступала зі сторони Мізоча, була розбита нашим курінем, а піхота, яка наступала зі сторони Новомалина, була задержана вогнем куреня к-ра Довбенка, що був присланий командуванням на допомогу нашим відділам.

Відв'язавшись від ворога наші відділи відступили до Точивицького лісу, де й заквартирувалися на нічний відпочинок.

30 квітня 1944 р. з'єднання к-ра Ясеня, в складі якого був і мій курінь, по тяжкому чотириденному марші з боями, доходило до с. Залізниця, Межирицького р-ну. Чотири ворожі автомашини, наповнені військом, перерізали нам дорогу. Ворог вигрузився з машин і вступив з нами в бій.

Курінь к-ра Гірчиці (бувчий заступник к-ра Сторчана) почав наступ на большевиків. Мій курінь і курінь к-ра Докса вдарили на большевиків зза-

ду. Взявши ворога в кільце, кількома ударами було його зліквідовано. Вбито понад 40 большевиків, 20 поранено, а 4-ох взято в полон. Повстанці підібрали здобуту зброю і відійшли в ліс.

1 травня 1944 р. наш курінь в складі 4-ох сотень проходив східною частиною поліського села Хмелівка. Я з чотовим командиром їхав понад селом, а відділ проходив ровом, що тягнувся з півдня на північ. Біля млина, який стояв на краю села, ми завважили якесь військо. Ми підїхали ближче, щоб розпізнати хто це. Раптом почулися крики з їхньої сторони: «Окружать!» Це були большевики. Ми на місці завернули коні та рушили в напрямі свого відділу, а за нами в погоню кинулося до 20 большевиків. Одна з наших сотень, під командуванням Бурлаченка, зразу залягла і, допустивши большевиків перед самі дула, вдарила по них. Вбито 9 большевиків і кількох поранено. Інші втекли до своєї частини.

Ми підібрали здобуту зброю і подалися в своєму напрямі. Большевики пробували нас переслідувати, але, діставши сильний удар одної нашої засідки, відступили.

По нашій стороні страт не було.

Другий рейд на СУЗ

В першій половині місяця травня 1944 р. деякі відділи УПА, в тому числі і наш курінь, вирушили в другий рейд у східні області України.

Сотенний Гутиш (родом з Закарпаття), який оперував тоді на Поліссі, дістав наказ долучити до нашого куреня, а командування своєю сотнею передав комусь іншому.

Діставши такий наказ сотенний Гутиш спішився, щоб негайно долучити до відділу на визначене місце і час. В часі переходу автостради між Рівним і Новоград-Волинським Гутиш зі своїми 5-ма стрільцями наткнувся на колону большевицьких авт. Орієнтуючись по елегантних таксівах, Гутиш дійшов до висновку, що в них їдуть якісь «грубші риби». Він заліг зі своїми стрільцями над висипом автостради і, пропустивши перші автомашини навантажені військом, які вже були далеко впереді, вдарив по таксівах. Першу таксівку було знищено і вбито 4 большевиків. В другій таксівці важко поранено одного большевика. Третя таксівка на місці завершилась, підбрала раненого і блискавично повернулась назад. Решта большевиків, яким вдалось вціліти, побігли за таксівою.

Повстанці підібрали залишену большевиками торбу, шинелю і течку з документами і подалися в дальшу дорогу. Ще того самого дня сотенний Гутиш зголосився до мене.

12.V.1944 р. назначені відділи вирушили в рейд на СУЗ, проходячи лісовою полоскою славуцьких лісів. Ще того самого вечора наші відділи зустрілись з большевицькою заставою на хуторі Дідова Гора і повністю зліквідували її. Подібні застави були розложені по інших селах та роздоріжжях.

Світало, наші відділи входили в с. Ріпище, Славуцького р-ну, яке лежить над рікою Горинь. Наша розвідка зайшла в перші хати і довідалась,

що в селі станціонує три сотні большевицьких «заградотрядників». Селяни-колгоспники, дізнавшись, що ми — українські повстанці, сказали нам, що коли нам потрібно перейти річку, то без бою не пройдемо її, бо там стоїть большевицька застава. Вони нам запропонували до переходу інший міст, де не було застави, а тільки час-до-часу проходить большевицька розвідка. Ми вирішили переходити міст, вказаний колгоспниками.

При перших проблисках дня перша чота нашого відділу входила на міст. До мосту якраз підійшла большевицька розвідка в числі 9 осіб. Повстанці обстріляли її і вона втікла до своєї частини. Через півгодини прибув до Славути большевицький бронепотяг і обстріляв нашу останню тилову чоту, яка ще не встигла перейти через залізничний міст. Коли ми перефорсували річку, з правої сторони почала обстрілювати наш відділ большевицька піхота. Ми попрямували в сторону лісу, де вигідніше було прийняти бій. Большевики підтягнули свої головні сили і почали «насідати» на нас. Наше командування рішило прийняти бій, щоб відкинути ворога і податись далше.

В 9-й годині ранку ворог, трикратно сильніший за нас, розпочав наступ. Ми зайняли оборонну лінію. Розпочався бій. Відбито три ворожі наступи. Перед нашим становищем лежали большевицькі трупи один на одному. Енкаведисти-старшини підганяли своїх «орлів» автоматами. Все одно намагання ворога прорвати нашу лінію не увінчались успіхом. Нашим контрударом відкинено ворога назад і відділи почали зникати в лісових нетрях. Большевики мали понад 120 убитих. З нашої сторони загинув у контрнаступі сотенний Чумак і кількох стрільців.

Після того ми відійшли в напрямі Плужнянського р-ну. Рано 23.V.1944 р. мій курінь і курінь к-ра Докса квартирували в лісі на Півневій Горі. Вечором маршрути наших куренів розійшлися, і ми подалися в різні напрямки.

25.V.1944 р. наш курінь квартирував недалеко Шепетівки.

В полудень на нас налізла большевицька розвідка. Наша застава обстріляла її. Одного большевика вбито, а інші втікли до свого гарнізону, що був розположений понад шосе Славути-Шепетівка. Подібні залоги ворог розкинув по всіх шляхах і селах з наміром не допустити наших відділів далше на схід.

Через годину почулися крики в лісі поблизу нас. Наші зірці донесли, що в нашому напрямку посувається кілька сотень військ НКВД. Ми помітно відійшли 1 км вбік. Большевики втратили наш слід.

Після того нам треба було перейти шосе і залізницю. Перед шосе на віддалі 50 м протікала маленька річка, а за шосе в рідному лісі квартирувала одна дивізія большевицьких військ. Вони проводили військові зайняття на лісових полянах.

Наш відділ ішов розстрільною в повному бойовому поготівлі. Коли ми наблизились до річки, повстанці помітили большевиків і почали здержуватися. Я крикнув: «Вперед!», з думкою форсувати річку, а командири

сотень зрозуміли це як наказ до наступу на большевицьке військо.

Загриміло «Слава!», і кілька сотень повстанців кинулось на большевиків. Большевики, заскочені несподіванкою, пішли в розтіч, залишаючи всі військові речі. Повстанці підібрали здобуті трофеї, як: радіонадавчі апарати, перископи, медикаменти та інше військове майно, і рушили в дорогу.

Через 15 хвилин чотири большевицькі танки пересікли нам дорогу. В повітрі з'явилися розвідувальні літаки та два легкі бомбардувальники. З тилу наступала большевицька піхота. З тактичних причин нам у такій ситуації не було доцільно зв'язуватись з ними в бій.

Ми перетнули залізну дорогу і знайшлися в більш сприятливому становищі. Тут, в конечності, вже можна було повоювати.

Большевики відкрили сильний артилерійський і мінометний вогонь по нашому відділу. З повітря посипались бомби. Ворог піднявся до наступу. Ми зручним маневром відв'язувались від ворога.

В часі рукопашного бою загинуло кількох стрільців і був важко поранений сотенний Гутиш, який за кілька днів помер. Ворог мав понад 50 вбитих. З нашої сторони були також поранені важко три стрільці, яких ми не могли підібрати з огляду на ворожий вогонь. Серед них був кулеметник Пугай, родом зі с. Жабокрики Малі, Козинського р-ну. Вони попалися живими в руки большевиків. Большевики привезли їх у колгосп під м. Шепетівкою, зігнали колгоспників і червоноармійців та намовляли повстанців, що б вони заявили перед усіми, що «українсько-німецькі націоналісти» терором змусили їх вступити до УПА, а також, щоб просили дозволу вступити в «стрибки».

У відповідь на ці провокації кулеметник Пугай заявив перед присутніми колгоспниками і червоноармійцями таке: «Ми вступили в лави УПА свідомо і добровільно, щоб здобути для всіх нас волю. Щоб здобути Українську Державу, в якій ви перестанете голодувати, а будете господарями на своїй землі. Відділи УПА складаються з найкращих синів українського народу і інших поневолених народів. Ми не є ніякі «українсько-німецькі націоналісти», а борці за волю свого народу. Ми радо прийемо смерть з рук катів, а на зраду не підемо!» Після того большевики їх закатували. Вістка про поставу і смерть тих повстанців розійшлася по довколишніх селах і містах. Селяни про все це нам розповідали в нашій поворотній дорозі. В час рейду ми відвідали десятки сіл. Населення ще більш активно давало нам всесторонню допомогу. З нашого боку роздано багато збіжжя і харчеприпасів колгоспному населенню. Виконавши завдання нашого рейду, ми повернулися в Західну Україну і злучилися із з'єднанням к-ра Ясеня.

ДА СБУ, ФДВ №376, т. 8, арк. 130. -140.

Додаток 6

ГУРБИ

22-25.IV.1944

Вже від довшого часу Українська Повстанча Армія поруч з партизанськими методами застосовує методи відкритої фронтової боротьби з імперіялістами Москви і Берліна. В боротьбі з німецькими імперіялістами УПА навчилась вести відкриту фронтову боротьбу — витримувати заплеклі, довготривалі бої. УПА навчилась боротись легкою зброєю проти німецької техніки.

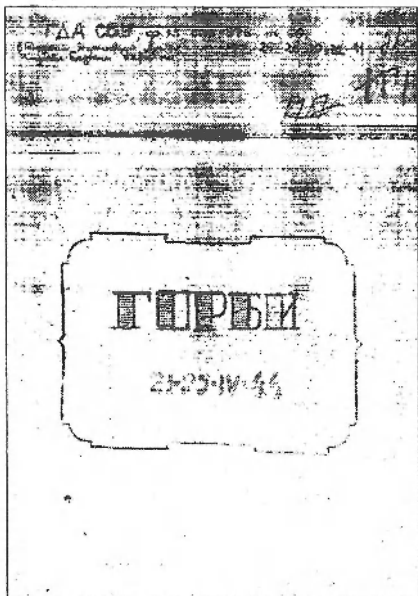
Сьогодні в боротьбі з більшовицькими загарбниками ми вчимося боротися з живою силою ворога, що в кожному окремому випадку переважає нас в десятки раз. УПА майже без втрат виходить з ворожих оточень, у творенні яких беруть участь цілі дивізії фронтового війська і військ НКВД.

Ми освоюємо військово мистецтво.

Гурби і є доказом високих бойових якостей наших бійців і командирів, їхньої хоробрості, рухливості, посвяти, уміння орієнтуватись і пристосовуватись до різних умов боротьби, погорджувати смертю. Гурби демонструють не тільки наше уміння вести боротьбу в закритій¹, чи відкритій² місцевості, а й уміння вести так звані вуличні бої, бої проти броні легкою зброєю. Вони, нарешті, є доказом нестримного росту УПА в ході боротьби під кожним оглядом, а з другого боку, є доказом безпорадності і неспроможності наших ворогів боротись з силами революції.

Підготовчі роботи і бої напередодні великої битви біля Гурбів

Коли шеф штабу групи ім. Богуна друг Г[риць] переглянув донесення підпорядкованих йому штабів від 21.IV.1944 р., то виявив, що акції треба сподіватись з дня на день, що довкола Крем'янецьких лісів уже скупчено багато совітського війська. Командир групи «Богуна» друг Р[оман], обдумавши докладно положення, що склалось, дав накази по з'єднанням і почав об'їжджати терен, укладати план, готувитись до опору ворогові.

Обкладинка оригінального першого звіту УПА-Південь прохід бою під Гурбами (Горбами). 1944 рік

День 22.IV за винятком бою біля Москалівки, де наші війська перемогли, пройшов спокійно.

Зі зведення штабу групи «Богун» від 22.IV стало відомо, що совітські війська, які на 21.IV стояли в населених пунктах попри шосе Крем'янець-Дубно, дороги Дубно-Мізоч, в неселених пунктах: Верхові, Новомалині, Шумську, Жолобках, вимаршерували і зайняли населені пункти: Стіжок, Сітари, Марцеліна, Буща, Тартак, Довге Поле, Семидуби, Збитин, Нараїв, Білашів, Дермань, Теремне, Сураж, Обич, Угорськ, що творили ніби нейтральну лінію між розположенням наших і ворожих військ, їм наші війська не чинили жодних перешкод в зайнятті цих населених пунктів, бо це не входило в план наших дій.

О год. 6.30 вечора командир Р[оман] віддав останні накази по війську і став чекати бою, який, на його думку, мав початись ранком 23 квітня. І дійсно ранком 23 квітня совітські війська повели широкий наступ на Крем'янецькі ліси з усіх боків.

Особливо сильний натиск ворога був на Антонівці. Сюди йшли війська з Угорська, Стіжка, Сітарів, Марцеліна та Бущі. З'єднання командира Непитайла, яке в своєму складі мало багато новозобілізованих бійців, не витримало скаженої артилерійсько-мінометної підготовки і напору в 10-15 раз переважаючого війська, опустило свої позиції в Антонівцях і зайняло нові позиції біля Гутиська і Великої Іловиці, які втримувало аж до відкликання. В цьому бої відзначились бійці загону ім. Буревія.³

На відтинку командира Довбенка, який займав позиції від Обгова до Ступно, бої йшли з перемінним успіхом. То совітські війська вибили його з Обгова, то він вибив їх. То знову його вибили з Обгова і заставили його зайняти оборонні становища скраю обгівських лісів.

На відтинку суражських лісів біля Москалівки більшовицькі бандити, вийшовши з Садків, Суража та Кутів, намагались оточити з'єднання командира Панька. Але він, вчасно форсувавши річку, уник оточення. А потім силою одного відділу пересік ворогові дорогу з Кутів і нежданно засідкою спритно ударив ворога в лоб.

Але з усіх боїв, які відбулись цього дня, найбільш успішні були на відтинку, з'єднання командира Бувалого, в районі Кирилівки-Любомирки-Обгіва. Ліве крило його, яке під сильним наступом ворога було відступило з Кирилівки аж за кирилівські болота, раптом пішло в наступ, вибило ворога з Кирилівки, здобуло новий терен, який утримувало весь час, відбиваючи контратаки ворога. Праве крило також гідно трималось, не дивлячись на всі спроби ворога прорвати наші позиції та оточити з'єднання Бувалого і Довбенка. Бій пройшов без жодних втрат. Особливо відзначились в цьому бою заступник командира з'єднання ком. Шум і сотенний Луговий.

Вечірнє повідомлення штабу групи «Богун»: «За день 23.IV.1944 р. ворог втратив біля 250 вбитими — на відтинках: Антонівці біля 50, Кирилівка-Обгів біля 80, Обгів-Ступно 40, Москалівка біля 30, в засідці на

ворога біля 50 та біля 300 раненими.

Наші втрати складають 39 осіб вбитими: біля Антоновець — 15, Обгова — 21, Москалівки — 3 та 30 раненими. Здобуто зброю: 5 кулеметів, 19 фінок, 2 міномети (один ротний, другий баталь[ий]онний), 37 рушниць, багато амуніції та мін. Ми втратили: 2 кулемети, 6 фінок, 13 крісів, 5 пістолів.

Ворог майже на всіх відтинках переважав нас в 10-15 раз.

Битва біля Гурбів

В битві біля Гурбів брали участь війська з групи «Богун» під командуванням командира Р[омана] і з групи «Холодний Яр» під командуванням командира Я[сена].

Під час бою під Гурбами військами обох груп командував командир Р[оман]. Шефом штабів обох груп на час бою був командир Г[риць]. Оперативним командиром був командир Я[сен].

З наказу ком. Р[омана] вночі з 23 на 24 квітня зайнято слідуєчі позиції: попід Гурбами краєм ліса, річками Понурою і Замишівка, на захід від Медвежої Гори, а далі краєм лісу попід Мощаницею, Чернявою, Святим, Грабівцем до Гурбів.

Першу лінію фронту зайняли з'єднання командирів Мамає⁴ (р. Понура і Замишівка), Докса (Мощаниця-Чернява-Святе), Яструба (один загін), Рова-Сторчана, Балабана (один загін), загін ком. Ярошенка та декілька відділів окремого призначення (Святе-Мости-Грабовець-Гурби).

Другу лінію — з'єднання Довбенка, Бувалою і Непитайла (один загін). Резерв творили з'єднання командира Панька та загоони командирів Чорногори, Залізняка і Андрія. Табір і біля 1000 осіб цивільного населення, яке ховалося в лісі від більшовицької мобілізації і терору совітської влади, були спроваджені в глибину ліса.

О 3.30 оперативний командир повідомив, що стан задовільний — бійці окопалися і знаходяться на становищах, а о 6-й годині ранку ураганний вогонь гармат, що були окопані в Кудрині і Будках, та вогонь важких мінометів з табору ворога свідчив, що наступ почався. Зав'язався нерівний бій з більшовицьким загарбником. Із перших атак ворога бійці зрозуміли, що день буде гарячий і що немало треба прикласти зусиль для удержання своїх позицій.

...Атаки все частішають, але наші бійці не рухаються з місця. Втрати більшовиків щохвилини більшають, поля і узлісся вкриваються ворожим трупом...

Енкаведисти скаженіють і лютують, женучи все нові і нові лави фронтовиків до бою, кричать «ура», «за Родину», «за Сталіна», але їх не підхоплює військо, їхні крики самотньо лунають по лісі. Військо розуміє, що це не ворог, не німець, що це такі ж самі люди, як і вони, але обернути зброю проти підганячів-енкаведистів, сталінської кліки ще не осмілюється. І бій іде далі.

З'єднання капітана полтавця Мамає гідно боронить свої позиції відби-

ває ворога, який особливо тисне з лівого і правого боку моста через р. Замишівку (міст — неприступна твердиня) з метою здобути міст. Вилазка в тил ворога, яку зробив Мамай, форсувавши річку, остаточно відбиває у ворога охоту до моста.

Інші з'єднання також не відстають від мамайців. Але увага всіх спрямовується туди, де клекотить, мов у котлі: на схід — на Гурби. Де з'єднання командира Сторчана відбиває хмари ворога, що були підсунулись до нього на 300 м. З одних тільки Мостів і Хинівки сунули відділи ворога в 500 і 600 чоловік разом з полковим штабом і достойником фінляндського фронту полковником Б. Та згодом бій трохи стихає, перший великий наступ відбито.

Другий великий наступ був на північ від Гурбів, на відтинку Яструба. Піхота ворога під прикриттям танків тисне. Кавалерія заходить з флангу. Командир Яструб пильнує рухів ворога і відповідно перебудовує бойові лави новозмобілізованих бійців. Та раптом з правого боку ворог робить вклинення, грозячи прорватись. Резервовий загін Залізняка спішить на допомогу.

Ворог прориває нашу лінію оборони. Яструб з новозмобілізованими бійцями відступає на захід, не маючи змоги повідомити про це з'єднання Сторчана. Ворог, впершись в другу лінію, пішов на оточення сторчанівців. Сторчанівці, які тільки що відбили чергову атаку, кинулись в контрнаступ, щоб попередити прорив. Падають жертви, життя кожного бійця в небезпеці, але ніхто про своє життя не думає і, з презирством дивлячись смерті в вічі, кожний думає одне — «не датись в оточення, за всяку ціну ліквідувати прорив». Бій розгорається, переходячи в рукопашну битву. Бійці б'ються, як льви. В рукопашній різанині гине командир Ігор і 20 кращих бійців. Командир Сторчан тяжко ранений. Його підхоплюють улюбленці-бійці і прориваються.

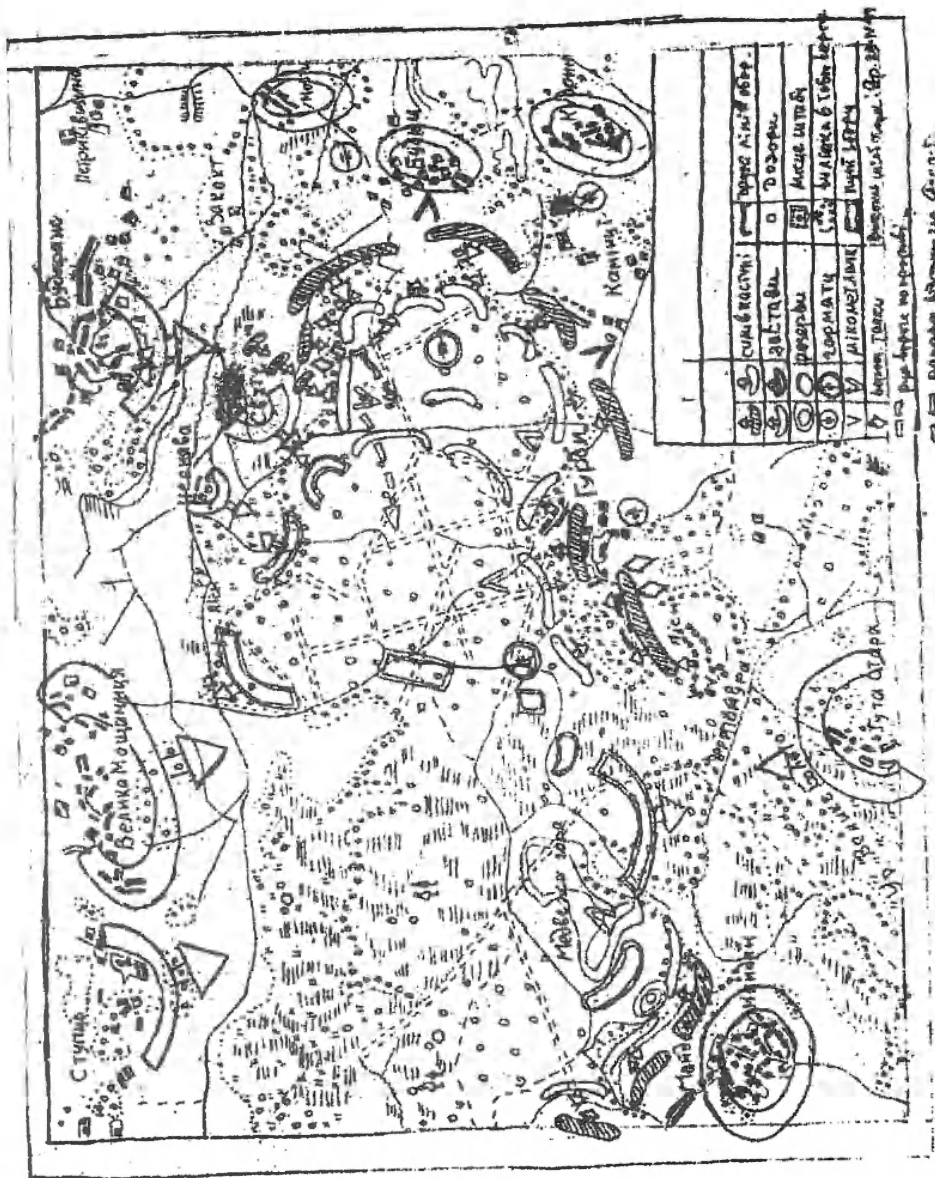
Та незабаром ворог знову замикає кільце, яке вже жодні зусилля не дають можливості прорвати. Командир Булка і 40 бійців — в кліщі смерті. Вони, сторчанівці, бачать, що прорватись вже неможливо і рішення якнайдовше відтягувати сили ворога на себе, щоб друга лінія мала час зорієнтуватись в ситуації і стати до бою, рішення битись до загибуну і своєю кров'ю перегородити шлях ворогові до наших позицій.

І почалась нерівна боротьба, На крики ворога: «здавайся, Бандера»,

Герой Гурбенського бою
курінний Олександр Степчук
(«Сторчан», «Рів»).

Довоєнне фото

Копія оригінальної мапи-схеми бою під Гурбами, виконана штабними працівниками УПА-Південь. 1944 рік

сторчанівці, горючі бажанням якнайдорожче віддати своє життя, відкрили ще інтенсивніший вогонь по ворогові, цей вогонь з кожною хвилиною кладе все нові і нові покоси ворожого трупу. Ворог кидається то в один бій, то в другий, але вогонь сторчанівців не дає можливості прорвати своїх становищ. Вслухаючись в гру наших кулеметів, командир Булка помітив, що один наш кулемет раптом замовк. З фінкою кидається він рятувати положення, але ворожа куля влучає його в груди ... і він падає мертвий. За ним падають бійці Бляха, Богун, кулеметчик Груша, Морозенко. На місце Булки стає чотар Шраменко. Він бігає з правого крила на ліве... Жертви все більшають... На лівому крилі падає славна трійка чернігівців. Кулеметчик Десна покотився в рів, його заступив амуніційний Сміливий. Незабаром і цей падає — ворожа куля в груди перериває молоде життя. Кулеметчик Кубанець мстить за друзів... Стріли рідшають, кулемети стихають — сторчанівцям нехватає набоїв. Але живими наші бійці не здаються, з криком «Слава» розривають себе гранатами. І тільки час-від-часу «Кольт» в руках чотаря Шраменка ще стріляє, але йому бракує набоїв. Шраменко виймає пістоль. Вбиває двох ворогів з пістоля, а потім наставляє його собі до голови і з криком «Слава» вмирає. Ще чути крики «Слава», вибухи гранат — сторчанівці прощаються з життям, але потім і їх не чути... І тільки покоси ворожого трупу і понівечені гранатами або ворожим мордуванням тіла наших героїв говорили, що боротьба закінчена.

Так своїми трупами славні сторчанівці перегородили ворогові дорогу, не відступивши ні кроку назад. Згинули, як герої повні посвяти Справі, віддавши все, навіть життя на користь Революції. Їхнє героїство, посвята, погорда смертю викликає в нас почуття гордості і бажання бути такими, як вони — сторчанівці. Так закінчився другий великий наступ ворога.

Третій і останній сильний наступ ворога був безпосередньо на Гурбах. Тут ворог рішив за всяку ціну прорватись в середину наших позицій.

Сконцентрувавши велику силу війська, десь опівдні ворог почав лавами сунути на наші позиції. Знялась страшна стрілянина. Кулемети грають, наші і ворожі міномети швидко посилають в обидва табори міни. Жертви вже є по обох боках. Але наші бійці повні пімсти за сторчанівців сіють в таборі ворога смерть, не підпускаючи його ближче 300 метрів.

Ворог посилює свою атаку свіжоприбувшими танками. Сипляться на наших бійців градом кулі і ядра з танків... Забили і наші гармати, ПТР-и... Раптом один танк замовк, його підбив командир артилерії Береза з гармати. Це підбадьорило бійців і вони ще швидше запрацювали замками рушниць. Згодом з ПТР-а було пошкоджено ще одного танка.

Вилазка в силі одного відділу в тил лівого крила ворога, що було розташоване на південь від Гурбів, остаточно відбили ворогові охоту до наступу. Ще довго після цього не змовкала стрілянина та було ясно, що ворогові не вдасться сьогодні здобути наших становищ.

Зведення штабу від 24 квітня: «Втрати ворога за день 24 квітня 1944 р. складають близько 600 осіб вбитими, головна кількість жертв припадає на відтинок Грабовець-Гурби та коло 500 раненими. З одного тільки Грабівця було вивезено 37 фур ранених, що складає близько 200 осіб. Зброї не здобуто. Виведено з ладу два танки.

Наші втрати складають коло 80 осіб вбитими, 60 осіб припадає на відтинок Грабівець — та коло 40 раненими. Втрачено на відтинку Грабівця-Гурби 1 ПТР-а, 6 кулеметів, 41 рушницю, 18 фінок.»

Так скінчився день славних боїв біля Гурбів. Так великою ціною, ціною багатьох наших кращих друзів-героїв — Сторчана⁵, Булки⁶, Шраменка і багатьох інших було куплено нашу перемогу. Пролилась невинна кров молодих людей, борців за волю, за краще майбутнє.

І мимоволі пригадуєш Крути, кров впавших крутянців, яка потім пірвала нарід до боротьби, їхнє геройство, посвяту... То були КРУТИ, а це — ГУРБИ.

День 25 квітня обіцяв ще запекліші бої. Командир Р[оман], щоб уникнути їх, рішив робити прорив з оточення. Як тільки смерклося, командири почали стягати свої відділи і готуватись до боєвого маршу. Пробив мав відбутись трьома напрямками, де по даним розвідки було найменше скупчено ворожого війська, і де ворог найменше сподівався нашого нападу.

Шпиталь мав бути ліквідований. Легко ранені мали долучитись до відділу, а тяжко раненими мали заопікуватись шеф шпиталю Полтавка, її заст[упниця] Аглая та медсестри. Цивільне населення було поділено на цілий ряд груп, до яких було долучено добрих провідників. Ці групи мали різними шляхами виходити з оточення. До війська їх було неможливо долучити: військо втратило б боєздатність, а майбутнє обіцяло жаркі дні. Табір мав бути ліквідований, все, що не бралось в дорогу, мало бути поховане. Коли все було готово, військо рушило в дорогу.

Перша група військ пішла просікою попід Понурою на суражські ліси і спокійно дійшла до місця призначення. Друга і третя групи, які спочатку ішли разом, а потім розійшлися кожна своєю дорогою, мусіли з боєм прориватись з оточення.

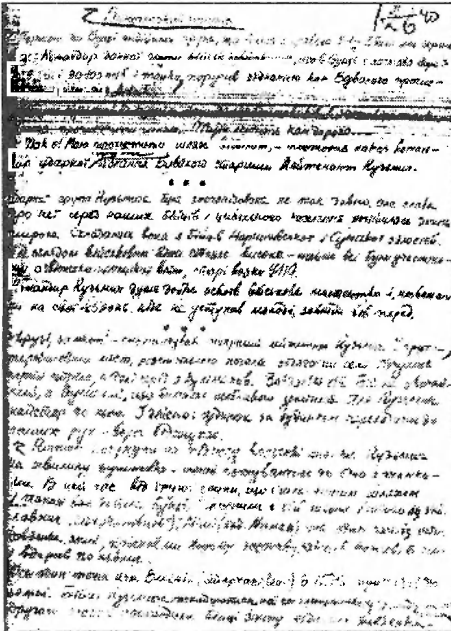
Бущанський прорив

Першою до Бущі підійшла група, що йшла з правого боку Збитенки краєм лісу. Командир даної групи військ, довідавшись, що в Бущі є застава ворога в силі 80-100 осіб і танки, поручив ударній групі з'єднання командира Бувалого прочистити шлях до військ.

- Друже Кузьмич! В Бущі є біля 80-100 більшовиків в заставі і танки. Маєте прочистити шлях.

- Так є! Маю прочистити шлях відділам, — повторив наказ командир ударної групи з'єднання Бувалого старший лейтенант Кузьмич.

Ударна група Кузьмича була зорганізована не так давно, але слава про

Копія оригінальної сторінки
зі звіту УПА-Південь
про Буцанський прорив. 1944 рік

неї серед наших бійців і цивільного населення розійшлась досить широко. Складалась вона із бійців Чернігівської і Сумської областей. Під оглядом військовим вона стояла високо, — майже всі були учасниками совітсько-німецької війни, старі вояки УПА. Командир Кузьмич дуже добре освоїв військово мистецтво і, незважаючи на свої 45 років, ніде не уступав молоді, завжди вів перед.

— Друзі, за мною! — скомандував старший лейтенант Кузьмич. І група, перейшовши міст, розстрілюючи почала облягати село. Почулись перші стріли, а далі серії з кулеметів. Зав'язався бій. Бій не звичайний, а вуличний, що вимагає особливого уміння. Але Кузьмич майстер до нього. І дійсно: будинок за будинком переходить до наших рук, ворог відступає.

Раптом посунули на підмогу ворогові танки. Кузьмич на хвилину зупинився, почав готуватись до бою з танками. В цей час від другої групи, що йшла іншим шляхом і також вже досягла Буці, вступили в бій загони Лютого із з'єднання славних сторчанівців, Міші із з'єднання Мамая та один загін із з'єднання Довбенка, який, прогнавши ворожу заставу, зайшов ворогові в тил і вдарив по ньому.

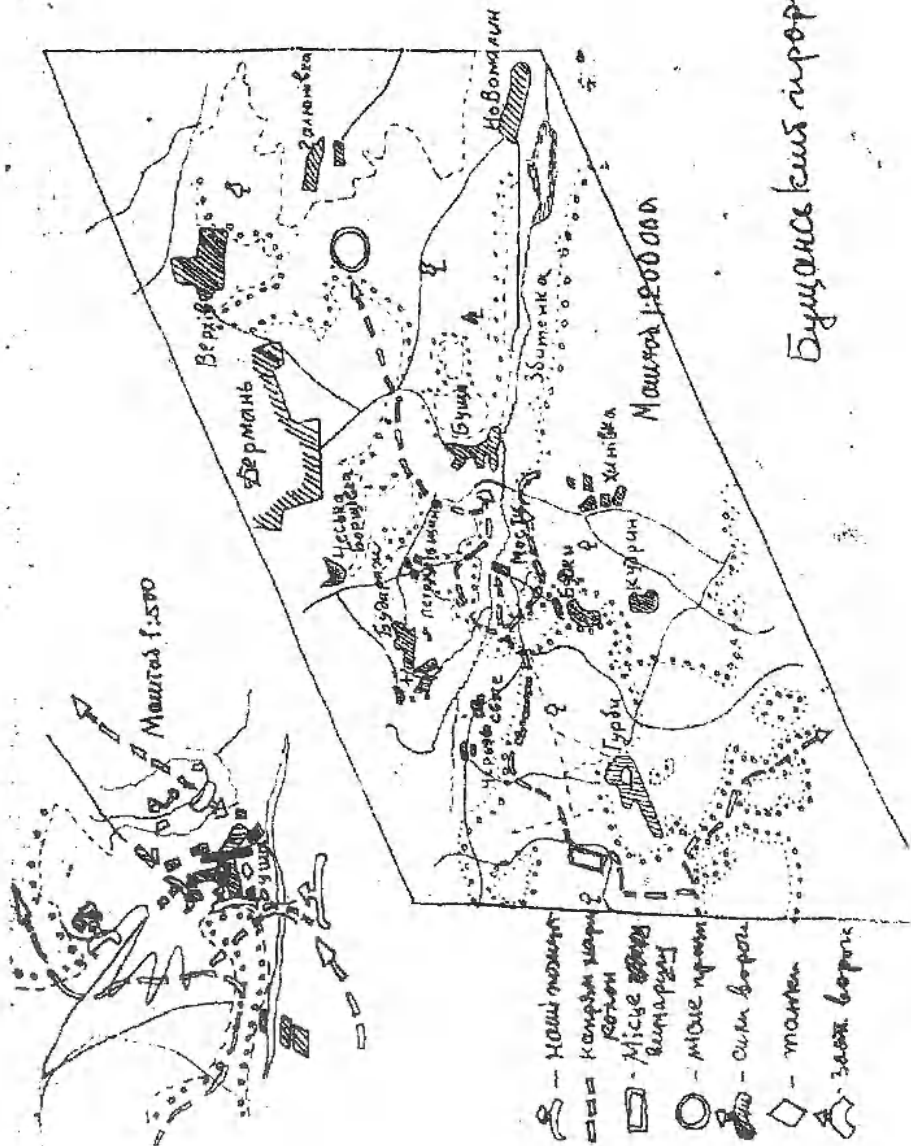
Ось один танк сторчанівець командира Веремія прикував з ПТР-а до землі. Бійці Кузьмича накидаються на стальну потвору і закидають її гранатами. Другого танка пошкодили бійці загону з'єднання Довбенка. Їхній удар з тилу був дуже вдалий і дошкульний.

Кузьмич командує:
- Вперед!

Ворог відступає. Шлях звільняється... Відділи пішли по призначенню. Спроби знищити повстанців в Крем'янецьких лісах кінчились повною поразкою ворога.

У вечірньому звідомленні штабу групи від 24.IV.1944 говорилось: «Втраати ворога в Крем'янецькій акції склали біля 900 чол. убитими та стільки ж раненими.

Нами здобуто 6 кулеметів, 10 фінок, 2 міномети, 1 ротний, 1 баталь-

Бушачанський прорив.

Копія оригінальної мапи-схеми Бушачанського прориву, виконана штабними працівниками УПА-Південь, 1944 рік

[й]онний, 37 рушниць і багато амуніції та мін. Виведено з ладу 4 танки».

Наші втрати складають 136 бійців убитими — в тому числі 15 тяжко ранених бійців, яких наші санчастини не встигли евакуювати і яких 25 квітня в жадливий спосіб помордували НКВД-исти — та біля 75 ранених. Енкаведистами вимордовано біля 100 осіб цивільного населення, яке ховалося від терору і мобілізації ворога. Нами втрачено 8 кулеметів, 24 фінки, 60 рушниць, 1 ПТР та 5 пістолів.

Гурби — це наша перемога над ворогом, який переважав нас в багатозабитих разів. Перемога не тільки політична, а й мілітарна, і жодні звірства та мордування, при яких НКВД-исти, як спрути, накидаються на наших бійців і на цивільне населення, щоб обмити руки в їхній крові, щоб поштрикати штиками їхні благородні тіла, не мають і не можуть мати успіху. Бо терором не можна знищити всенаростаючого революційного руху. Ним ворог нас не залакає, а навпаки, збудив вогненну ненависть до себе і згуртував до відкритої боротьби проти більшовицького терору, проти гурбовицького імперіалізму.

Гурби - це наша відповідь ворогові.

*Учасник Гурбенських боїв Майор Косенко
13 травня 1944*

Примітки

1). Закрита [або пересічена] місцевість — місцевість, яка характеризується лісом, горами, ярами, будівлями.

2). Відкрита або рівнинна місцевість — характеризується відсутністю вищезгаданих [...].

3). Буревій - *

4). Капітан Мамай — родом з Полтавщини. Бувший боєць Червоної армії. В 194[3] відомий командир УПА в Вінницькій та Рівенській областях. 24.IV.44 активний учасник Гурбенських боїв. 25.IV.44 був підступно убитий післанцем НКВД. Похований у Чорному лісі Мізоцького р-ну. Населення в знак пошани до командира, висипало йому високу могилу з березовим хрестом і написом: «Вічна пам'ять героям. Спіть спокійно любий друже».

5). Командир Сторчан - Рів родом з Остріжчини. Старий працьовитий революціонер. В 1939 р. - на еміграції, в 1942 ув'язнений німцями за улаштування друзям втечі з в'язниці, восени 1943 - старшина УПА, в лютому 1944 переходить з своїм військом совітсько-німецький фронт без втрат. Старшина - улюбленець бійців і командирів. Добрий вояк, який має за своїми плечима низку вдалих боїв.

Наприклад: 22.11.1944, попавши в оточення, виривається з нього, здобувши полонених; 19.III.1944 відбиває напад загону НКВД в силі 500 осіб, перейшовши до контрнаступу, здобуває 3 «Максими», 15 верхових коней з сідлами і багато іншої зброї — фінок, рушниць амуніції; 5.IV.1944 в силі двох загонів робить напад на 300 осіб НКВД-истів (що стояли в

Новомалині), розбиває їх і здобуває зброю. 25.IV.44 - герой боїв біля Гурбів.

б) Командир Булка — родом з Полісся. Це другий після Сторчана улюбленець сторчанівців. Завжди спокійний, мовчазний, але рішучий командир. Не раз дивився смерті в вічі і кожного разу погорджував нею. Сміливістю і відвагою відзначився біля Гурбів. Рідню командира Булки вимордували совітські партизани в 1943 р.

ДА СБУ, ф. 13, спр.376, т.66, арк.26-28, 30, 32-41

Додаток 7

Шумів-веснів Гурбенський ліс

(Пісня про бій під Гурбами)

Шумів-веснів Гурбенський ліс.

Пучнявів силою новою,

Буяв, співав і зеленів, -

Сміявся над зимою злою.

Він знав, що холод і пільму,

Які б вони не були люті,

Завжди весна перемага.

Було так, є і має бути!

Сьогодні ж в лісі дві весни, -

Подвійний рух, подвійний гамір —

Між квітами, серед дубів

Цвіте-шумить повстанський табір.

Навколо лісу, мов туман

На села, на поля спадає, -

То більшовицькая орда

Ліси гурбенські обступає.

І вдарив бій, преславний бій, -

Бій зла з добром, зими з весною,

Бій тьми із сонцем золотим,

Неволі з волею святою...

- Тримайсь, «Сторчане», з полком йде

«Герой», «смиритель» вільних фінів —

На двісті кроків підпустив —

І полк пропав, й полковник згинув.

Ось вдарив ворог другий раз —

*Ще й з танками і фронтом цілим...
Зломився «Яструб», «Залізник»
Й оточений «Сторчан» наш смілий...*

*«Курінь в прорив!» ...Ударили —
Три сотні вирвались, й гармати.
Не вспіло вийти шістдесят, —
А з ними і «Сторчан» завзятий.*

*Прорвався ворог на зади...
(Іх — тридцять тисяч, наших — жменька).
Та тут, мов скеля на шляху, —
Курінь «Бувалога» й «Довбенка».*

*Доночі бились, а вночі
Рванули разом на всі боки...
Й сміялись з люті ворогів,
Немов весна з снігів глибоких.*

*Шумить, весніє наш народ —
Пучнявіє, мов ліс весною,
І з Ворогом у бій стає —
Мов та весна з зимою злою.*

*Бо знає, що неволю, гніт,
Які б вони не були люті,
Хто бореться, — перемагає —
Було так, є і має бути!*

Додаток В

Рейд відділів групи УПА-Захід (Львівщина) на Гурби у 1945 році

Згідно з наказом відділ мав рушити в рейд двома групами по запланованому маршруту. Реченець відмаршу першої групи під командою сотенного назначено на день 25.6. Друга група під командою чотового Косака мала відма[р]шерувати 5 днів пізніше. Однак старання за повне вивінування підвідділів та певні персональні зміни відтягнули цей реченець. В результаті першою відійшла група чотового Козака, другу повів чотовий Певний.

4.7 підвідділ чотового Козака силою 42 чоловіки рушив з терену району Заболотці в напрямі Волині. Підвідділ перейшов селами: Безодня - Полонична - Хотин - Теслугів - Червона Лоза - Антонівка - Грядки - Доб-

ре Поле - Обгів - Любомирівка - Буща - Точивики - Плоска - Козів - Стадники — Країв. В загальному довжина траси сягала 200 км. в одну сторону. В с. Обгів підвідділ відбув пропагандивні збори з участю 150 слухачів. В більшості примінювано гутірки з населенням, як засіб пропаганди, при нагоді побуту в селах. Такі планові гутірки з поданою темою проведено в сс. Хотин, Червона Лоза, Білгородка, Птича, Буща, Точивики, Гаївка і Майдан. Населення радо приймало стрілецтво, розпізнавши, що це рідні, а не провокативний відділ.

1.7 розвідка підвідділу стрінулася в с. Боратин з ротою большевицької кінноти, яка під вечір тут заквартирувала. Стрільці обстріляли большевицьких кіннотчиків і вицофалися. Другого дня большевики застрілили жінку з цього господарства, на якому обстріляно ворога.

24.7 на донесення сексотів большевики зробили облаву на Білгородські ліси в погоні за нами. Цілий день підвідділ маневрував і з облави вийшов без зустрічі з ворогом. Перейшовши ріки Стінка, Плащівка, Іква і Світінка, досягнув берегів ріки Горинь. Перейти її, однак, підвідділ не зміг: дороги і села обабіч р. Горинь були дуже густо обсажені большевицькими військами, що саме в тому часі перекидалися на схід. Це було причиною недосягнення призначених теренів і повороту. Відчувався надмірний брак харчів

Підвідділ вертався трасою: Хорів - Гаївка - Буща - Гурби - Майдан - Носовиця - Птича - Білгородка - Підвисока - Чорна Лоза - Теслугів - Хотин - Полонична - Безодня - у вихідний пункт, який осягнуто 10.8.

У поворотній дорозі підвідділ відвідав повстанські могили і побоевище під с. Гурби, де 24.4.1944. стануло одно з'єднання УПА-Північ проти кільканадцяти тисяч червоних орд.

Рейд скріпив стрілецтво на душі і тілі. Розкрив перед вояцтвом правду, що Україна не тільки, що в вікні, але що вона далеко простірна і що скрізь іде затяжна боротьба за наше «бути» чи «не бути». Вернулися обідрані але морально кріпкі з міцною постановою далі боротися за УССД.

10.7 друга група під командою старшого булавного Півного силою 36 чоловік вирушила і переправилася через р. Іква. У недалекій віддалі від неї підвідділ натрапив на сильну большевицьку засідку (около 80 чол.), яка відкрила сильний кулеметний вогонь по ядрі машеруючого підвідділу. Від перших стрілів був смертельно ранений к-р Півний, та легше 2 ройові. Підвідділ відступив до близького лісу і там цілий день маневрував. Старший булавний Півний останками сил відтягнувся у збіжжя, відкинув торбу з документами і автомат, оставляючи собі тільки пістоль, і щойно другого дня помер на руках дівчат з с. Комартоки, які, повідомлені з підвідділу, за ним шукали. Там-же і похований. Команду перебрав булавний Довбня. Тому, що не можна було відшукати торби з мапами, потрібними до рейду, підвідділ завернув до місця виходу.

ДА СБУ, ф. 13, спр.276, т.62, арк.236-240

Додаток 9

Село Гурби: історія появи та зникнення

Окремою сторінкою в історії, яка безпосередньо стосується подій бою під Гурбами, є трагічна доля самого села. Перша згадка про Гурби стосується XVII століття. Відірване від великих населених пунктів відстанню та кряжами Мізоцького плато, село, тим не менше, розташовувалося поряд великих доріг, які сполучали Полісся з Кременеччиною. Так, у книзі краєзнавця Ярослава Пури «Наш край у назвах» (частина III) йдеться: «За хронікою 1654 року, 40 польських карателів, залишаючи «іменіє Гурби», потрапили в засідку козацько-селянського загону і зазнали великих утрат. У 1703 році «при дорозі на Гурби» побито й пограбовано шинкаря Шульцмана, а в скарзі за 1800 рік міститься звинувачення щодо «гурбенських будніков», які викрали з «буд» велику кількість поташу, проданого пізніше роз'їзному крамарю. На той час у Гурбах, за свідченнями старожилів, жили так звані «будники», які виробляли поташ, гонти, дьоготь і мали біля дороги корчму, спалену в 1856 році. Поземельні плани 1867-1895 років змальовують Гурби як колонію при великому болоті Мшане, назва якого походить, мабуть, від значення «мохове».

Наприкінці XIX століття в Гурбах нараховувалося 29 дворів, 358 мешканців, будинок старої корчми з XVIII століття, смолярня, дворова пасіка посесорів з Мізоча (посесори виконували роль управляючих), оскільки на той час гурбенські землі перебували у власності графів Карвицьких (їм як родове помістя належало цілковито містечко Мізоч). Вони утримували понад 5000 гектарів площ, переважно лісомасивів та чагарникових пустищ. Село Гурби розкинулося на перехресті кількох доріг і тянулося вздовж вулиці посеред просторих лісів, де сукупно на 500 гектарах росла смерека в найбільшій кількості на Волині та Поліссі... У XIX столітті в селі осіли польські колоністи, придбавши частину займів у великих власників».

Тепер про головну відомість, що її подає Пура у своїй книзі, яка цікавить нас стосовно долі зникнення села як такого. Отже, найцікавішою в книзі є інформація про село в 1944-му: «Навесні 1944 року Гурби спіткала трагічна доля. Обманом завербовані у Гурбенські ліси юнаки з навколишніх сіл разом з воїнами УПА мали завдання протистояти каральним загонам НКВД, котрі оточили ліс і почали винищувати оборонців. Точилась запекла, жорстока боротьба нерівних сил. У результаті село було спалене, а багато нападників та оборонців загинуло».¹

Автор зовсім нічого не сказав про поляків, котрі проживали на Гурбах й утворювали тут практично мононаціональну колонію, яка наприкінці 30-х років XX століття нараховувала до 200 господарств. Вже через десяток років воно зникне зовсім.

Таке дивне зникнення цілого села протягом короткого часу не лише з мапи Волині, але й разом із тисячами його мешканців виглядає більш ніж дивним. Тож ми звернулися до інших джерел, щоб пролити світло на загадкову долю Гурбів та його сельчан. Так, Чеслав Пьотровський у своїй книзі «Знищені та забуті поселення польські й костьоли на Волині» стверджує, що протягом 1939-1945 років через різні обставини українські націоналісти знищили в Здолбунівському повіті понад 1950 поляків.² З числа майже 2000 жертв понад півтори тисячі було замордовано лише одного 1943 року — понад 1800. Тут ідеться про цілий Здолбунівський район, тому зрозуміло, що до згаданої кількості польський «дослідник» напевно зарахував також репресованих радянською владою в 1939-41 році польських військових, поліціантів, осадників та інших функціонерів II Речі Посполитої Польської в повіті. До загальної кількості замордованих потрапили непевне й ті поляки, яких радянська влада виселила пізніше — у 1945-му році - з території тоді вже двох (Здолбунівського та Мізоцького) районів.

Пьотровський провадить власне дослідження далі: «Уціліла під час погромів польська людність шукала місць для укриття в містах та осадах під захистом німецьких гарнізонів, звідки часто вивозилась на примусову працю до Німеччини». Знаємо, що за польської влади до Здолбунівського повіту належало місто Острог. За даними Пьотровського, у середині січня 1944 року українці (читай УПА) здійснили напад на Острог, де зосередилось понад 7 тисяч поляків, з яких близько трьох ти-

Свідок бою під Гурбами
зв'язковий УПА Олексій Поліщук
(«Сич», «Племінник»)

сяч були втікачами із знищених польських поселень. Зосереджена в Острозі польська самооборона (*разом з німцями — прим. О.Т.*) билася з українськими нападниками протягом трьох діб, використовуючи мури місцевого костелу, учительської семінарії та будинку в'язниці». Утрати були значними, і «це» (*тобто сутички — прим. авт.*) продовжувалося до 2.02.1944 року, тобто до часу зайняття Острога радянськими військами. З того часу поляки були зосереджені переважно в Здолбунові та Острозі, тому що в селах українські націоналісти проводили «акції відплати», і вони не мали можливостей повернутися до своїх осель.

Щодо останнього уривка з цитати про оборонний пункт — «в'язницю», — то варто зауважити: прискіпливих дос-

лідників польсько-німецької співпраці в 1943-44 роках цей факт не дивує. Польська шуцполіція при німцях контролювала чимало сфер життя в містечках на Волині. Не рідкістю було посідання ключових посад в німецьких адміністраціях. Що стосується в'язниці, яку обороняли поляки в Острозі, то можна лише уявити собі незavidну, м'яко кажучи, долю утримуваних там ув'язнених патріотів-українців чи просто неполяків. Ми не маємо точних відомостей щодо цього, але не важко передбачити їхню трагедію в підсумку, зважаючи на контроль в'язниці поляками, які палили українські села, займалися «відплатними акціями» - практично геноцидом українців. Відтак, зовсім не дивним видається момент керівництва мізоцькою німецькою шуцполіцією польського фольксдойча - вихідця з с. Гурби Гребера.

Голова Рівненської ОДА Віктор Матчук з Олексієм Поліщуком на Гурбах. Жовтень 2006 року

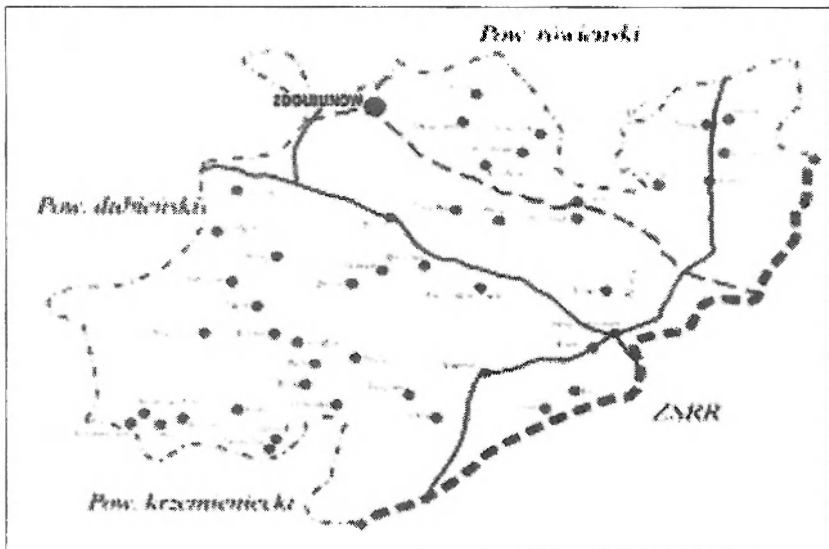
Наводить Пьотровський навіть спеціальну таблицю знищених польських осель за місяцями 1943 року із зазначенням загальної кількості втрачених будинків. Так, серед цікавих для нашого дослідження населених пунктів - польські колонії Балярня (район Гурбів), Каміки (район Гурбів), Камінна Гора, Будки Кудринські, села Гута Майданська, Зелений Дуб (усі в районі Гурбів) і безпосередньо саме село Гурби, у якому, за даними Пьотровського, 2 червня 1943 року було спалено 120 будинків і загинуло 257 мешканців. Отже, ця інформація трохи наблизила нас до з'ясування обставин, пов'язаних із трагічною долею села Гурби та його мешканців.

Що мав на увазі польський автор під словосполученням «відплатні акції»? Поцікавившись у свідка тих подій Леонтія Савицького, який мешкав у зазначеній місцевості (*ці ж факти підтверджуються архівними документами — прим. авт.*), ми з'ясували, що після відходу з лав німецької охоронної поліції українців до загонів УПА в березні-травні 1943 року гітлерівці розпочали набір до поліційних шуцкоманд поляків, які просто палали ненавистю до всього українського. Ось тоді у них з'явилася нагода «розібратися» вже силою зброї з українським населенням, яке підтримувало своїх повстанців протягом попередніх кількох років. Так, у колиш-

ньому Здолбунівському повіті силами угорських вояків та польських поліцаїв було спалено частину села Дермань — Залужжя, частину Білашева, частину містечка Мізоч — район Стубла (Стеблівки), Волиці та інші. За свідченнями колишнього зв'язкового УПА Олексія Поліщука («Сич», «Племінник»), в районі Волиці польська поліція Мізоча спалила матір одного з місцевих командирів УПА «Ворона» — Демчука Петра Микитовича, 1924 р.н. Мешканців хат на Волиці чи й цілого сільського кутка 1943 року було розстріляно або спалено живцем. За ствердженням того ж Олексія Борисовича Поліщука, упівські збройні напади на польські укріплені колонії розпочалися після знищення повстанського шпиталю УПА в Кудрині — місцевість за декілька кілометрів від Гурбів. Тоді польсько-німецька поліція розстріляла всіх захоплених поранених українців разом з медсестрами, одна з яких була донькою місцевого священика с. Кунин.

Та перевершила всі ці акції нелюдська розправа окупантів над мешканцями села Святе. Ця місцевість була зоною розташування штабу та керівних органів південної округи УПА-Північ «Богун» під командуванням «Енея». 4 серпня 1943 року на церковний «празник» Великомучениці Марії Магдалини німці, угорці, частина польських поліціантів загнала всіх упійманих селян села Святого разом із дітьми, жінками, старими до величезної сільської клуні та спалила живцем. У вогні згоріло 72 мешканці Святого. Мабуть, поляки вважали й продовжують вважати такі розправи також «відплатними акціями».

Сьогодні є всі підстави стверджувати, що розуміння сутності польсько-

Мапа «репресій українських націоналістів щодо поляків» у 1943 році за книгою Владислава та Еви Семашків.

українського конфлікту було в 1943 році як в АК, так і в УПА. Ворогуючі сторони також не могли не здогадуватись (інколи отримуючи й прямі докази) про зацікавленість у польсько-українському конфлікті радянської та гітлерівської сторін. Та коли хоча б раз пролилася кров у міжетнічному чи міжнаціональному конфлікті, його пожежу загасити часом просто неможливо. Зрозуміло, що радикальні дії польської поліції, підтримка польським населенням колоній на Волині радянських партизанських загонів не могли викликати захоплення у ватажків українського повстанського руху – УПА також продовжила «відплатні» акції.

Як відомо з розділу книги «Експедиції», село Гурби, імовірно, потрапило у вирій цього смертельного протистояння. Нагадаємо коротенько сутність інформації: у червні чи липні 1943 року уповноважені УПА бійці прийшли з червоно-чорним прапором до Гурбів і в ультимативній формі зажадали, аби цивільне польське населення покинуло село протягом трьох днів. Усім, хто не виконає наказу, загрожувала смертна кара. Поляки були змушені або відразу покинути роками і працюю нажиті будинки, або прийняти виклик і оборонятися проти окупанта збройно. І навіть тут «не обійшлося» без німців.

Під час цього дослідження до нас потрапив документ, який проливає світло на ставлення до польського населення Гурбів німецької окупаційної влади ще за декілька місяців до згаданих літніх подій 1943 року. Цей документ склали та підписали (*імовірно в листопаді — прим. авт.*) 1944 року керівники радянської влади в Мізоцькому районі. Ось його текст:

АКТ

*Мізоцької районної державної комісії
по визначенню завданих збитків гітлерівськими окупантами
в селі Гурби Ровенської області 1944 рік*

Ми, що нижче підписалися, Комісія з виявлення злочинів і збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками в Мізоцькому районі у складі Голови Комісії — секретаря районного партійного комітету К.П.(б)У Науменка Петра Сидоровича і членів Комісії: начальника районного відділу НКВС Соловйов, голова виконкому Мізоцької районної ради депутатів трудящих Бахмацький Ілля Романович, завідувачий районним відділом охорони здоров'я Карбацкова Надія Миколаївна, цього числа провели розслідування і виявлення злочинів, збитків, завданих німецько-фашистськими загарбниками в с. Гурби Мізоцького району Ровенської області У.Р.С.Р., при цьому встановлено наступне:

1). Німецько-фашистські варвари в травні 1943 року увірвалися до с. Гурби, розпочали дику розправу над мирним, ні в чому невинним населенням, почали вбивати і розстрілювати, грабувати та палити будівлі.

2). Внаслідок вищеназваних фактів німецько-фашистські загарбники змели з лиця землі село Гурби повністю, з 650 чоловік населення — 200 чоловік розстріляли, а інші розбіглися й в день розслідування із тих, хто залишився в живих, нікого немає (в селі було 132 двори).

Разом з тим, німецько-фашистські варвари повністю спалили будівлі: житлових будівель — 112; двірських будівель — 104; всього — 306. Спалили й забрали: коней — 213 голів; молодняка — 48; корів — 154; молодняка рогатої худоби — 216; свиней дорослих — 272; молодняка — 68; домашньої птиці 1646. Окрім цього, було спалено та розграбовано: різноманітного сільськогосподарського інвентаря на суму до 1.300000 рубл.; різноманітного домашнього майна, одягу, взуття та іншого до 2.500000; продовольчих та інших запасів на суму до 2.000000.

Таким чином, німецько-фашистські загарбники своїми злочинами по селу Гурби завдали матеріальних збитків на суму: житлові будівлі 33600 м² на суму до 2.352 000 рубл.; двірських будівель 38800 м² на суму до 2.011600 рубл.; вартість коней 213 голів — 1.100000; молодняка 48 голів — 100000; корів 154 голів — 1.500000 рубл.; молодняк 216 голів — 700000 рубл.; свині дорослі 272 голів — 4.000000 рубл.; молодняка 68 голів — 200000 рубл.; домашньої птиці 1646 шт. — 200000 рубл.; різного сільгосп. інвентаря 13.000000 рубл.; різного домашнього майна, взуття, одягу та іншого — 2000000 рубл.; продовольчих та інших запасів — 2.500000 руб.

ВСЬОГО ЗБИТКІВ — 17.963 600 рубл. (сімнадцять мільйонів дев'ятсот шістьдесят три тисячі рублів).

Дані, вказані в акті злодіянь та збитків, взяті з показів свідків громадян села Гурби, що залишилися в живих.

У чому й складено цей акт.

Голова комісії секретар РК КП(б)У (Науменко)

Члени комісії: 1) Начальник РО НКВС (Соловійов)

2) Голова райвиконкому (Бахмацький)

3) Зав. райздороввідділом (Карбацкова)

Дійсний акт Виконавчий комітет Мізоцької райради депутатів трудящих завіряє.

Голова виконкому Бахмацький

Секретар (підпис нерозбірливий).

Акт зареєстровано у книзі із переліку збитків за №76 від 1944 року.

Секретар виконкому (підпис нерозбірливий).

Оригінал російською мовою. Рукопис.³

Документ скріплено гербовою печаткою Мізоцького райвиконкому.

Уважно вивчивши цей документ, нескладно помітити наявні у ньому протиріччя: в одному випадку випливає, що «із тих, хто залишився в живих, нікого немає», а дані про злодіяння та збитки, завдані німецькими варварами, «взяті з показів свідків громадян села Гурби, які залишилися в живих».

Нам вдалося з'ясувати у 2004 році під час поїздки до міста Ольштина (Польща) у рамках сучасного міжнародного німецько-польсько-українського проекту під назвою «9 Травня — День в історії Європи», що в Ольштині проживає вцілілий колишній мешканець села Гурби, який нещодав-

Польські старшини на Мізоччині

но розповів про події 1943-го й їх записав спеціальний працівник Інституту народної пам'яті в Польщі. На жаль, отримати від Інституту народної пам'яті в Польщі (ольштинське відділення) його свідчення так і не вдалося. Та цей приклад засвідчує, що в живих таки залишилася певна кількість колишніх мешканців Гурбів. А «з живих» там нікого не залишилося в листопаді 1944-го. Переселення поляків з Волині в 1945 році «довершило справу».

Якщо вірити наведеним у радянському документі фактам, то спалення Гурбів відбулося ще до червня 1943-го, а виконавцями каральної акції були саме німці («айнзатцкомандо»), які й провели нищення села. Цей радянський документ ще більше заплутав і без того непросто історію села Гурби. Постала потреба з'ясувати причину такого недоброго ставлення німців до відносно лояльних стосовно місцевої гітлерівської влади польських мешканців колонії.

Відповідь на ці запитання ми шукали в матеріалах книги польських авторів Семашків, виданої в 2000 році. За ними, щоправда, можемо лише дотично підтвердити спалення Гурбів німцями. За нашим припущенням, реальний підтекст трагедії села криється в інформації з книги Семашків щодо сусіднього з Гурбами населеного пункту. — хутору Балярня. Цей польський хутір, у якому мешкало 17 родин, співіснував по сусідству з партизанською групою, як пишуть Семашки «неустійненої організаційної приналежності, але радянської орієнтації». До її складу входила й частина місцевих «грабжників та кримінальних елементів», як стверджують Семашки. За їхньою інформацією, «ця група запевняла місцевих поляків, що в разі нападу [з боку] УПА вони можуть розраховувати на їхню допомогу. Однак в передуючу нападів УПА на хутір ніч радянські партизани покинули свої становища». Отже, радянські партизани у цій місце-

вості були. За деякими відомостями це був загін з'єднання ім. Михайлова під керівництвом Антона Одухи. Припаси, підтримку та розвідувальну інформацію від поляків партизани, без сумніву, отримували. Можливо, це й стало причиною спалення німцями сусідніх щодо Балярні Гурбів?!

У польських авторів Семашків є також дані про чисельність населення та кількість загиблих місцевих мешканців села. Вони дещо відрізняються від радянських джерел, але кількість зазначених осель та кількість проживаючих родин практично збігаються: «Польське село Гурби, яке нараховувало 133 родини і 537 мешканців, належало колись до маєтностей графа Хіларія (Ілля, Іларіон) Воронцова-Дашкова. У 1943 році в селі не було зорганізовано самооборони. Кілька осіб мали зброю, яку старанно приховували з причини частих візитів місцевих фольксдойчів німецького походження, які застрілили господаря Станкевича у відповідь на донос українців, оскільки той мав при собі револьвера», — пишуть Семашки.

І далі: «15 травня 1943 року українці вбили Валента Слівінського, що мав 25 років. У середині травня 1943 року кілька упівців вдерлися до дому Адама Красицького, якого разом з дружиною та однолітнім сином застрілили за будинком». А тоді, якщо вірити Семашкам й наведеній ними інформації, надійшла черга розправи з боку українців над цілим селом: «2 червня 1943 року мешканці сусідніх українських сіл напали на Гурби. Нападників було близько 1000 осіб, включно з жінками, які оточили село. У часі самого нападу ними застосовувались нелюдські звірства: перерізання горла, коління багнетами, рубання сокирами, відтинання різних частин тіла, гвалтування жінок перед вбивством. Чимало осіб згоріли в своїх будинках. Загинуло біля 250 осіб. Господарства було пограбовано, частину будівель спалено». Далі в тексті названо поіменно 124 польських мешканці Гурбів, яких замордували селяни з навколишніх українських сіл. Тут також зазначено, що вцілілі сельчани-поляки кількома групами втекли до Мізоча.

«4 червня 1943 року українцями було замордовано ще одну жінку — Софію Красицу. Третього дня після нападу з Мізоча приїхала група чоловіків-поляків разом з німецькою жандармерією й поховали на місці замордованих мешканців Гурбів і забрали до Мізоча вцілілих людей, що переховувалися». Насамкінець польські автори цього значного двотомного видання під назвою «Вбивства українськими націоналістами польської людності Волині 1939-1945» підсумовують втрати серед польського населення Гурбів: вбитих українськими націоналістами — 257 поляків, вбитих у німецько-українських нападах — 1 поляк. Усього — 258 чоловік.⁴

Мабуть, не варто аналізувати дані з цитованого вище видання і з'ясовувати, чому лише половину прізвищ загиблих із імовірних 250 жертв наводять Семашки. Цікавим чинником тут виступає інше. З одного боку, місцеві фольксдойчі (*тобто гітлерівські прислужники — прим. авт.*) приходять до Гурбів, тероризують мешканців й одного з них вбивають за доносом українця. Коли ж, нібито, мирні українські селяни з навколишніх сіл

вчинили розправу над поляками Гурбів, із Мізоча приїздить німецько-польська жандармерія й ховає загиблих. Виходить явна невідповідність у наведених фактах.

Чи можливо також уявити, що напад на польську колонію Гурби в червні 1943 року вчинили навіть не українські повстанці з УПА, не німці, а прості селяни, яких зібралось 1000 чоловік?! Подібне ствердження - сумнівне. Каральна операція з боку німців, як свідчить радянське джерело, цілком могла відбутися в травні 1943-го, оскільки в цій місцевості діяв загін радянських партизан імені Михайлова, підпорядкованих відомому ватажкові Антону Одусі. За співпрацю польського села Борщівка на Гоцанщині з партизанами саме цього радянського відділу 3 березня 1943 року каральні групи німецьких СС та СД розстріляли на подвір'ї власних осель 120 селян-поляків. Не помилювали й декілька українських родин, які тут мешкали, а потім усі будинки в селі спалили. Подібно до Гурбів Борщівка повністю перестала існувати як населений пункт з 1943 року.

Озброєна польська самооборона, яка часто співдіяла з більшовицькою партизанкою в селах, була налаштована проти німців, допомагала більшовикам, а відтак збір збіжжя, продуктів тощо для потреб Німеччини в таких населених пунктах були для гітлерівської влади утрудненими. Тож вони методично спланували й проводили каральні операції як проти українського, так і проти польського населення. А потім «обставили» усе це «доносом» українців на поляків, а поляків на українців. Навіть якщо припустити, що насправді зовсім не селяни, а бійці УПА могли вчинити розправу над мирними поляками й були при цьому одягнені переважно в німецьку уніформу, то в документі Мізоцького райкому КП(б)У більшовицькі функціонери не проминули б такої нагоди та обов'язково вказали на звірства українських націоналістів. Цей аспект змусив нас звернути увагу на сусідні з Гурбами села, зокрема колишні польські колонії.

Відомостей про долю навколишніх з Гурбами сіл у заданому польсько-

Підрозділ польської Армії Крайової на Волині. 1940-і роки

му виданні Семашків є десятки. Задля об'єктивності варто зазначити, що в польському селі Камінна Гора було організовано місцеву польську самооборону, добре озброєну й укомплектовану, під охороною якої місцеві поляки евакуювались у травні 1943 року до Дубна.

В цих інформаціях також йдеться про досить цікаві й водночас сумнівні переговори між поляками та українськими повстанцями. Так, зокрема, наведено свідчення одного з поляків щодо села Майданська Гута. За договором з УПА, як подають інформацію Семашки, місцеві господарства з травня платили повстанським відділам певний податок яйцями, моголом, збіжжям, свиньми, кінями та фірманками. Працювали вони також на розібранні будинків своїх односельчан, які безперешкодно ввійшли до навколишніх міст. Але 12 липня 1943 року, порушуючи існуючу угоду, бандерівці спалили поляків у місцевій столі. Таким чином, як пишуть Семашки, тут загинуло 183 поляки та одна українка.

Дивним є той факт, що в невеличкому сільці Камінна Гора діяла добре озброєна польська самооборона, а у великому (як для хутірського) селі Гурби про жодну самооборону інформація відсутня. І якщо село Гурби дійсно спалили українські селяни 2 червня 1943-го, то чому поляки з навколишніх сіл (*Майданська Гута розташовувалась менш ніж за 10 км від Гурбів — прим. авт.*) аж до 12 липня цього ж року продовжували господарювати в своїх колоніях та селах, замість того, щоб організовано залишити місце, небезпечне для проживання?!

Мабуть, картина з польським селом Гурби та його самообороною була дещо інакша. Зокрема, є чимало свідчень українських мешканців Здолбунова та Здовбиці, а також сусідніх із Гурбами сіл, що там не просто існувала місцева самооборона, але й активно діяла ціла «пляцуфка» — добре організований загін одного з польських підпільних формувань, вірогідно «Вахляра». Окрім того, по-сусідству з Гурбами на хуторі Балярня (*в кількох кілометрах від села — прим. авт.*) діяла підпільна радянська партизанська група, що проводила більше розвідувальну, аніж месницьку діяльність щодо німців. Очевидно, саме через її існування й було спалено частину Гурбів німецьким каральним загonom в травні 1943 року, про що Мізоцький райком КП(б)У склав цитований вище акт. Не виключаємо ми й військової операції проти польської «пляцуфки» з боку українських повстанців, які не могли толерантно ставитись до озброєних ворожих загонів у своїх тилах та їх активної діяльності. Тому вважаємо, що доля зникнення села Гурби наступна. Після спалення у травні 1943-го частини села німецьким каральним загonom місцеве населення організувало дієву польську збройну самооборону. Протистояння з українськими націоналістами призводило до низки нападів на господарські, зв'язкові чи медичні пункти УПА. Після ультимативної вимоги парламентарів із УПА наприкінці червня чи початку липня того ж року більшість поляків залишила Гурби, а решта готових боронитися прийняла 1943-го бій з українськими націоналістами, після чого було спалено й розібрано практично усі дерев'яні будівлі Гурбів. Два кам-

Вшанування пам'яті усіх полеглих на Гурбах. Світлина 1994 року 'яні будинки — місцеву школу та колишню резиденцію поміщика Дашкова — повстанці перетворили на штаб та військово-польовий шпиталь південної групи «Богун» УПА-Північ під командуванням Петра Олійника («Енея»). Ці будівлі було зруйновано вже під час квітневих боїв УПА проти радянських військ 1944 року. Причому, місце розташування будівель на відкритій місцевості перед боєм 1944-го зумовило перенесення як штабу «Енея» (це видно з повстанської карти), так і шпиталю в глибину розташованого поруч лісу. І якщо штаб та більшість його особового складу вирвалися живими з оточення під Гурбами у квітні 1944 року, то шпиталь із кількома десятками важко поранених знищили каральні загони ВВ НКВС.

Таким чином, три військові операції поблизу й безпосередньо в селі Гурби, які відбулися протягом нетривалого часу (менше одного року), стали у свідомості людей однією величезною трагедією. Німецька каральна операція та бої УПА на Гурбах з поляками майже збіглися в часі й перетворили сприйняття гурбеньських подій на одну спільну незагойну рану для тисяч людей. Зникнення з мапи Волині цілого села тепер щільно пов'язане з трагічною пам'яттю, яка об'єднує німців, поляків і українців.

Джерела:

¹Пура Я.О. «Край наш у назвах» (Ч.3). - Рівне, 1999. с.108-110.

²Cheslaw Piotrowski «Zniszczone i zapomniane osiedla polskie oraz kościoły na Wołyniu». Warszawa, 2002r. - Ст.119.

³ДАРО: Ф. Р-658.-Оп.1.-Спр.21.-Арк.8-8 зв.

⁴W. Siemaszko, E. Siemaszko «Ludobojstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945». - Tom I.

Спогади

Спогад 1. Розстріляні Проводи

Юстина ПАНЧУК, хутір Набивці (Буща)

Це було весною 1944 року, мабуть, перед Проводами чи на Проводи після Пасхи. Ранок був дуже хороший. Уже із-за лісу почало підходити сонце, як біля наших сусідів Мокриків на дорозі з'явилися два вершники. Потім люди говорили, що то був якийсь «Лихо» з охоронцем, який командував мобілізацією на Коритищах у Верхівсько-дерманських лісах. З коней вони не злазили і ні до кого не заходили. Покрутилися-покрутилися і поїхали на дерманські поля. Менше ніж через годину зі сторони Верхівського лісу почали йти повстанці, мобілізовані, але без зброї. Кожен ніс у руці тільки торбинку з харчами.

Прямо біля нашої хати була розкорчована ділянка лісу. Перед хатою – невеличка долина, яка стала долиною смерті для всіх тих молодих людей. Коли вони порівнялися з долиною, зі сторони лісу почалася така стрілянина, що і сьогодні згадувати страшно. Безневинних людей розстрілювали впритул. Ми потім тільки розібралися, що це була засідка НКВС.

Четверо нас сиділо в хаті на печі і боялися навіть у вікно визирнути. Надворі творилося справжнє пекло. Кулі пробивали дерев'яні стіни хати, яка від дірок стала мов решето. Одна куля пробила мені руку, але рана була не страшною і не завдавала мені великої біди.

Коли перестали стріляти, ми вийшли в сіни. Навкруги хати лежали побиті люди, а поранених енкаведисти добивали прикладами, стріляли, кололи штиками, й вони помирали в муках.

Біля Гаївки, під самим лісом, де тоді жив (і живе зараз) лісник, лежав поранений молоденький повстанець. Говорили, що то був сотенний чи підсотенний. Його більшовики кололи штиками, і до нас долинав тільки крик та стогін. Ми чули як він декілька разів вигукнув «Слава Україні! Слава Україні! Сл-а-ва Ук-ра-їні!». Потім голос почав затихати. Так він і помер зі «Сл-а-во-ю» на вустах. Більшовики його доконали. Люди потім розповідали, що він ніби родом із Івачкова Острозького району. Вночі приїхали родичі і забрали покійника. Тут також вбили брата і сестру Садовських з Дерманя і багатьох інших.

Поряд під лісом лежать свідки того величезного побоїща. Там, у могилі, їх більше десяти, але то були чужі люди, і їх уже ніхто не міг розпізнати. Усіх побитих, а було їх декілька сотень з навколишніх сіл, родичі забрали додому. Через кілька днів біля сусідки Миронючки вбили «Славка» (псевдонім). Казали, що він був великим начальником в УПА. Його також поховали біля цієї могили під лісом.

Недалеко у лісі є могила, де батько поховав двох своїх синів. Вони були

родом із села Гільча, і везти їх додому було дуже небезпечно. Наш сусід Грицько посадив біля цієї могили смереки, там вони ростуть і донині. Трохи далі, в Гайках, поховали вісім повстанців, а в Дермані під селом є могила, де лежать усі повстанці, їх там багато.

Після цього страшного побоїща ходили чутки, що все це робота майора «Лиха», який організував мобілізацію і завів у пастку неозброєних людей. «Лихо» працював на більшовиків.

Дзвони Дерманя. — Рівне, 1998. — с. 41-42

Спогад 2. Дерманське побоїще

Є. Т. АНДРОЩУК, житель с. Дермань-2

Під весну 1944 року я захворів на тиф. Відвалявся у ліжку майже сім неділь. Хвороба - не дуже з приємних, і нашу хату, яка стоїть осторонь, обминали всі, бо та хвороба заразна і може передатися іншим. Більшовики, різні шпирхуни також обминали нашу хату, але іноді заходили і просили щось перекусити. Я уже почав видужувати, коли по селу пішла чутка, що більшовики готують велику акцію проти вояків УПА, які діяли у Верхівсько-дерманських лісах до Новомалина, Буці і Гурбів включно. Пилип Черниш («Товстий») мені приніс посвідку для загальної мобілізації у район Коритищ Верхівського лісу. То було увечері, у нас не було керосину, і засвітити в хаті було нічим. Щоб було видно розписатися, ми пішли до сусідів, і я розписався, що отримав такий документ. Після тифу я ще повністю не одужав, але діватися було нікуди, треба йти до лісу.

У районі Криницького хутора, у Ліску, зустрів трьох хлопців, які стояли і, по всьому було видно, обговорювали якусь важливу проблему. Як сьогодні пам'ятаю, це був Григорій Фридрих, Володимир Бухальський («Конашевич») та майор «Лихо». Я підійшов, привітався. «Лихо» звернув увагу, що я такий змарнілий, блідий. Я, в свою чергу, оповів ситуацію, що ще не оправився після тифу, а Фридрих та Бухальський це підтвердили. «Лихо» сказав, що я можу йти додому, а покличуть мене додатково, коли буде потрібно. Так я на мобілізацію не потрапив. Це було в четвер після Пасхи перед Проводами 1944 року.

А по селу уже давно ходила чутка, що ніби через декілька днів готується генеральна акція проти вояків УПА. Я був якраз дома, коли до нас до хати зайшов Дем'ян Онищик (Кондратюковий) і каже: «Ти чого дома? Біля монастиря більшовики». Я якраз латав якісь свої подерті шкарбани, усе покинув - і на вулицю. Чекати було нічого.

Не знаю, чи прихопив я кусень хліба чи ні, скоренько зібрався - і в поле, ближче до лісу. На полі, аж за Криницьким хутором, таких як я втікачів від більшовиків зібралось чимало, і ніхто конкретно не знав куди йти. Ми

прийшли в урочище «Обихидне», і під лісом усі заночували. У суботу пішов на садибу Довбенків, випросив булку хліба, щоб що-небудь перекусити. Ранком пішли в ліс. Стали заглиблюватися у Новомалинщину і по дорозі то там, то сям зустрічали озброєних повстанців. Так зайшли далеко в ліс, нічого лихого нам ніхто не віщував. Кругом тиша, співають пташки. І раптом, мов небо прорвалось, з усіх сторін від Верхова, Точивик, Галівки, Новомалина заграли кулемети. У лісі стало дуже страшно, бо луна від стрільби «віддавала» з усіх сторін. Ми зайшли у велику долину, обсажену молодими соснами, а посередині — велика стара липа. Місце дуже красиве і затишне. Югень Трохимець (Мацюк) порадив, як старіший чоловік, що йти далі нікуди, будь що буде. Стрілянина не вщухала, а навпаки, наближалася. До нас почали стягатися цивільні люди та озброєні повстанці. Через деякий час уся долина була заповнена. Люду було чоловік сто, а може й більше. Із дерманців були Василь Савчик (Мацюк), Володцько Венедіків із зброєю, Микола Клим'юк та дуже багато чужих повстанців. Усі мовчали і чекали смерті. Прийшов якийсь сотенний з вояками і сказав, що кругом війська НКВД. Їх майже сорок тисяч зняли з фронту і направили на ліквідацію УПА, яка діяла в цих теренах.

У той день та долина виявилась для нас усіх щасливою. Кругом кипіло, як у котлі, а нас Господь Бог прикрив своїм крилом і відвів від смерті. В неділю на ранок усе стихло. Повстанці виставили вартових, а цивільним хлопцям сказали піти на край лісу до дерманських полів і розвідати, що діється. Чекали не довго. Прийшли посильні і сказали, що військ НКВС уже не чути, а по полі багато вбитих, вбили також Довбенка Югеня і спалили їх клуню.

Ми почали подаватися назад з Обихидного в район Криничок Верхівського лісництва і там з неділі на понеділок заночували. По лісі бачили десятки мертвих повстанців, але ніхто не звертав на них особливої уваги. У понеділок зранку багато втікачів потягнулося до Залужжя, а ми з Василем Савчиком добралися додому тільки під вечір. Мене зустріла мати і сказала, що більшовиків немає, але кругом на Дерманських полях дуже багато побитих повстанців. Через декілька днів їх почали звозити до могили на окраїні нашого села. Своїх односельців забирали родичі і хоронили на могилках. Я сам копав яму на тих хлопців, що біля «Смерика», а могилу насипали вночі вояки УПА із відділу «Дзюбенка». Так закінчилась загальна мобілізація для сотень молодих юнаків і дівчат Дерманя та навколишніх сіл. Вони поховані у Чавалянці, у Криничках, під лісом, біля Гаївки, проти Мокриків.

Дзвони Дерманя. — Рівне, 1998. — с. 44-46

Спогад 3. Моя доля

Іван СЕМЕНЮК, псевдо «Недоля», житель с. Дермань-1

В 1944 році, після Свята Пасхи, нас покликали у Верхівщину на мобілізацію. Туди з'явилася сила-силенна молоді та чоловіків похилого віку. Нашу сотню сформував «Хвиля», і ми вирушили на Гурбенські терени. З Верхівщини ми пішли лісом на Криначки до хутора Набивці, Залісся, Мости, Гурби, Грабовець. Всюди пересувалися тільки лісом. На Гурбах «Хвиля» нас передав «Бурлаченкові», і я попав у курінь «Яструба». Терміново перебудували свої лави, зайняли оборону і добре окопалися. Нам пояснили, що вступаємо в бій з більшовиками, але зброї у нас не було, точніше, було дуже мало — одна гвинтівка на двох.

Ми тримали оборону разом із куренем «Сторчана». Нам пояснили, що йде велика допомога, але ми запанікували і відступили. В той день були великі жертви. Увечорі прийшов наказ пробиратися невеликими групами між селами Мости та Будераж до Дерманського лісу.

Через декілька днів нас знову зорганізували у Верхівщині і сотенним призначили «Хвилю», а курінним — «Лиха». Певний час після Гурбенських подій дислокувалися у Дермані та Верхівсько-дерманському лісі. Одного разу «Хвиля» відібрав чоту бійців, в тому числі й мене, і ми вирушили на Острозькі терени, через залізницю. Коли поверталися назад, у районі с. Плоска попали у засаду НКВС. Вступили в бій. В цьому бою мене важко поранили у праву ногу і я залишився без лівого ока.

Мене привезли додому і дозволили лікуватися вдома. Після лікування ховався у Верхівському лісі у криївці аж до арешту. Якось біля криївки ми задрімали і спросоння почули якийсь рух, і коли спохватилися, то вже

Підйом до урочища Грабовець (місця оборони куреня «Сторчана») від Мостівського лісництва. Світлина 2002 року

було пізно. Надто близько були енкаведисти, а я ще не оправився після поранення і добре накульгував. Олексій Малка був разом з нами і кинувся тікати до рову. Йому поталанило, бо тоді втік, хоча по ньому стріляли. Пізніше він здався енкаведистам.

Це був червень 1946 року. Мене арештували, допитували, били. Після арешту завезли у Томські лагері, де я пробув два роки, потім дев'ять років відсидів на Колимі. Тоді у криївці зі мною були Олексій Малка, Семен Лис і два чужі хлопці. Ось така моя доля.

Дзвони Дерманя. — Рівне, 1998. — с.29-30

Спогад 4. Оповіді очевидців

Микола СЕМЕРИК, житель с. Дермань-2

Весною 1944 року (в суботу, перед святом Пасхи, можливо, перед Проводами) загін УПА, яким командував курінний «Лихо», в урочищі Коритища Острозького району (між селами Верхів та Дермань Другий) оголосив масову мобілізацію чоловіків, юнаків, дівчат. В кордон мобілізації входили села Верхів, Галівка, Точивики, Лебеді, Новомалин й інші Острозького району та Дермань, Буща, Борщівка, Будераж з прилеглими Здолбунівського району (тоді — Мізоцького). На Коритищах було зібрано силу-силенну народу. Частина старших чоловіків на другий день відпустили, а молодших лишили. Їм мали видати зброю і залучити у регулярне військо УПА, яке вело боротьбу з ненависними гітлеризмом та сталінізмом. Проте цього не сталося. У верхньому ешелоні проводу УПА діяв провокатор-зрадник. У район Верхівського лісу, сіл Дерманя, Бущі і хутора Набивці був підтягнутий гарнізон НКВС. Більшовики завчасно вибрали вигідну їм позицію під Бущанським лісом і біля Гаївки, оточивши відкриту місцевість, що добре прострілювалась.

Мобілізованих — неозброєних, беззахисних людей — нібито направляли на Гурби, Святе, Зелений Дуб для дальшої їх підготовки, а завели в пастку, і засідка енкавеєсців їх всіх розстріляла.

В районі хутора Набивці раненько перед самою акцією проїхав верхом на коні майор «Лихо» ще з одним вершником. Через годину-другу почали йти з Дерманських полів мобілізовані, кожен з торбинкою для харчів за плечима, без зброї. Почалась стрілянина з усіх кінців. Поранених юнаків, а також членів УПА, що їх супроводжували, добивали на місці. Після цієї зрадницької акції у цьому районі залишилось біля десятка могил-курганів, в яких і донині спочивають вічним сном молоді оборонці України.

Буквально через декілька днів після цієї акції курінного «Лиха» розстріляли за зраду його найближчі друзі по зброї. Так закінчилася зрад-

ницька діяльність майора «Лиха», який за вказівками НКВС чинив кровопролиття. «Лиха» спочатку поховали в селі Дермань Другий, в урочищі Грань, а через деякий час НКВС відкопало і перезахоронило у м. Здобунові. Бог знає правду та мовчить, а народ знає свою правду про УПА та агентурну сітку НКВС. І він починає говорити.

Дзвони Дерманя. — Рівне, 1998. — с.39-40

Спогад 5. Оповіді очевидців

Лідія Петришина-Болотянюк

Перед нашим селом викопали окопи. Із села нікого не випустили. І коли хлопці вибігли з лісу (а то були безоружні люди) і стали підбігати до села, то совіти з окопів почали їх розстрілювати в упор. Косили, як сіно. Я вибігла на город і показую їм, щоб бігли через лози на Бушу... А от біжать п'ять цивільних хлопців. Питають, де Ганя з Дерманя. Я їм кажу, що там штаб советів. Не послушали — побігли. А через хвилю дивлюся: ведуть їх із піднятими руками вгору. Привели в сусідній садок і почали стріляти тих хлопців. Вбивали не одразу. Стріляли по ногах, по руках, в живіт. Ті дерли землю під собою, мучилися, аж поки дійшли. Я з переляку прибігла до хати — мама стоять, моляться. Дивимось, ведуть солдати одного з них, молодого чоловіка до хати. Він весь спітнілий, обличчя червоне, очі злякано дивляться... А солдат каже: «Гаварі бистрей...». Він і каже: «Перекажіть в Копитків жінці Наді і донечці Васі, що мене вже нема...». Солдати його випхали і повели в садок, поставили і вистрелили. Почали стягати чоботи. Скинув один свої кірзяки і взув хромові чоботи отого вбитого. Потім зловили ще сорок чоловіків і хотіли в клуні спалити, але якраз нагодився повстанський відділ і визволив цих людей.

Бабій С. Луни повстанського краю. — Рівне, 2002. — с.32

Дорога до меморіалу на Гурбах.
Тут трапчно обірвалися життя сотень мобілізованих селян.
Фото 2005 року

Спогад 6. Із розповіді учасника Гурбенського бою

Кіндрат Якович Кальчук, 1924 р.н., уродженець с. Дермань-І-й.
Псевдоніми в УПА — «Варнак», «Долото».

Все було просто, навіть буденно: влітку 1942-го до мене зайшов дерманець Володя Семенюк і сказав: «Пішли в УПА!» Так я й опинився у відділі Повстанської Армії, де комендантом був «Ворон» (Демчук Петро Микитович, пізніше в УПА він змінив цей псевдонім на «Шинкар»). Добре пам'ятаю псевда своїх побратимів у відділі: «Жарина», який отримав свій псевдонім через яскраво руду чуприну — Володя Нестерук (*не точно — прим. О. Т.*), «Ярема» — помічник «Місяця» Тишков Василь Сидорович з Білашева, «Яструб» — Герасимчук Михаль Якович, «Шайтан» — Костюк зі Стубла та інші. Семенюк — «Місяць» дав Кіндрату «шістку» — маленький пістолет і кілька набоїв до нього. Всього у рої, до якого почав належати Кальчук, було 12-15 чоловік.

Кіндрат Кальчук отримав в УПА псевдонім «Варнак». Перший бій з німцями, у якому брав участь «Варнак», відбувся взимку наприкінці 1942 року. Тоді німці двома підводами у кількості 12 чоловік приїхали через Спасівщину на Глинські хутори «справляти новорічний бал». Напад УПА був блискавичним, оскільки в кілометрі від цих хуторів в Глинську розміщувався німецький штаб. На допомогу своїм фашисти могли кинути підкріплення. Німців знешкодили, а надрайоновий СБ «Місяць» (Семенюк Володимир Якович) забрав з цих хуторів на допит полонених німців до своєї бази, що містилася в хаті колишнього панського економа Митриченка в с.Українська Борщівка.

Ординарець командира УПА
«Місяця» Кіндрат Кальчук
(«Варнак», «Долото»)

Друге зіткнення відділів УПА, до яких належав К.Кальчук, було після Різдва 1943 року на території фільварку (німецьке господарське утворення, яким керував ляндвірт) в Точивиках (поблизу Дерманя). Тоді німці в силі до 72 солдатів і офіцерів приїхали до ляндвірта за свиньми — практично грабувати населення. В результаті бою вбито та поранено чимало німців, які кинулись врозтіч. Наступ відділи УПА провели двома сотнями під командуванням «Крука» та «Кропиви». Керував боєм від УПА курінний «Крук». 27 німців взяли в полон разом з крайсяндвір-

том-німцем. Після бою їх перепроваджено в розташування сотні УПА, де німаків допитував курінний «Кропива». Сам «Варнак» наприкінці 1942-го — на початку 1943-го був у відділі, який дислокувався на Новомалинщині, поблизу с.Точивики Острозького району (новомалинська лісничівка).

Пам'ятає Кіндрат Якович (був у 1943-му ад'ютантом «Місяця») поважну подію, яка відбулася у школі с. Будераж Мізоцького району наприкінці листопада 1943-го. «Варнак» ще до війни співав у дерманському хорі. І ось цей хор за участю будеражських тенорів та баритонів, а серед них і Кальчук, було в умовах конспірації зорганізовано для виступу перед делегатами І-ї Конференції поневолених Москвою народів. «Нас через один вхід десь збоку запустили до приміщення школи. Ми, як в тумані від хвилювання, відспівали під диригуванням Олексія Скоропади («Будяка»), а тоді нас десь через інший вихід вивели, посадили на підводи й повезли на Дермань», — згадує Кіндрат Кальчук.

На вулиці Сидори в Дермані був схрон, де під керівництвом того ж «Будяка», колишнього в'язня польського концтабору в Березі Картузькій, за словами Кіндрата Яковича, готувались та друкувались на циклястих повстанські листівки. Зв'язковою тут, в друкарні біля будинку Федора Рудого, була його донька, дерманка Соня Руда. Робота йшла жваво й увесь час хтось приходив і відходив по зв'язку від цього просвітницького пункту. Загалом, Кіндрат Якович відзначає досить високий інтелектуальний рівень підпілля в Дермані. Тут мали вищу освіту, принаймні, 42 чоловіки.

Троюрідний брат п.Кіндрата — Василь Кальчук - також з Дерманя, з вулиці Семенюків, мав організаційне псевдо «Вишня». Він підтримував стосунки по зв'язку з одним з керівників підпілля з псевдонімом «Грибок». Ось як пояснив Кіндрат Якович помітну тогочасну подію — поранення командувача 1-го радянського Українського фронту ЧА — генерала Ватутіна:

«В лютому 1944-го біля Сіянців місцева боївка з клуні «вдарила» кулеметами по трьох військових «бобіках» советів. Середню машину підбили. З неї вискочили кілька вищих військових чинів, перебігли до цілої машини і втекли. В підбитому «бобіку» було захоплено документи з планшетом генерала Ватутіна і навіть його шинель з генеральськими відзнаками. «Місяць» приміряв цю шинель на себе й казав мені, що йому трохи завелика». Не оминули Кальчука й чутки про відомого радянського розвідника Миколу Кузнєцова. «Повстанець Гаврилюк Василь, родом з Рудні Почаївської, розповідав Кальчуку зі слів знайомого станичного, що якось відділ УПА ввіймав німця «Зібєрта», якого згодом розстріляли, оскільки з'ясувалося, що це був радянський розвідник».

У квітні 1944-го великі з'єднання УПА дислокувались неподалік Гурбів, на Кременеччині. Туди ж прибували свіжомобілізовані до Повстанської Армії хлопці з навколишніх сіл у віці, старшому за 18 років. «І ось справа дійшла до оточення советами повстанців у «гурбенському мішку». У цьому бою ми тримали заставу (оборону — О.Т.) від села Обгова в бік Кре-

Командувач 1-го Українського фронту Микола Ватутін

менця. Смуга на околиці лісу ще була вкрита подекуди снігом. Бої тривали тут два дні — 24-25 квітня. Я був озброєний німецьким крісом «маузер» й мав до нього зо 20 набоїв. Також гвинтівка була у мого побратима — «Кукси» — в минулому волейболіста Володимира Жуковського. Стрілянина стояла страшна. Якраз на нашу лінію оборони виповзли два танки. Тут на позиціях з'являється «Чорноморець» на шпаківатому коні й дає команду: «Не стріляти. Зараз будуть ПеТееРи! Підпустити ближче!» Я тоді й не знав, що таке «ПТР». Підпустили ближче. Тоді по зв'язку команда: «Вогонь!». Бухнув ПТР, й по броні лише наче щось сильно луснуло. З другого пострілу ПТРа танк зайнявся, й полум'я піднялося висотою з хату. Інший танк поповз «задом» на відступ. На позиціях - вигуки радощів. Тільки мені «Кукса» говорить про танкіста, що, мабуть, виліз з танку й причаївся неподалік за деревом. Тоді «Кукса», що мав з 10 набоїв до свого «мосіна», вистрілив по ньому й попав». Артилерією на цьому відтинку, за словами Кіндрата Яковича, командував полковник «Даниленко». «Далі наступ советів трохи затих, до того ж починало вечоріти. По зв'язку передали команду «Відступати!» Сигнальні ракети спалахами освітлювали місцевість. З лісу ми відходили «задом». А це ж ми не спали три доби. Вийшли на Мости. Тут, на річці Збитенці, я востаннє бачив свого командира «Місяця». А з Бударязької гори совети обстрілюють нас мінометами і з двох «максимів» січуть — практично перехресним вогнем. З Мостів до Бударяжа — відкритий простір. Тут поранило в коліно мого побратима, з яким відступали — «Теплого». Це сталося неподалік села Борщівки». Взнявши руку «Теплого» через плече, Кальчук допомагав йти побратиму. Тут же поранило в стегно самого «Варнака». Та рана виявилась не тяжкою — навиліт. Кіндрат замисив землю з кротовини й заліпив рани собі та «Теплому». Й десь тут Кальчук разом з «Теплим» зачепився об грубий дріт — «п'ятірку». Хотів його перервати та не було чим. Тоді почав намотувати його на дуло свого «маузера», але «мушка» не дозволила його розірвати. Кинувши телефонний дріт неушкодженим, Кальчук довів «Теплого» до Борщівки. Тут, у другій хаті на початку села вирішив залишити свого пораненого побратима. Та, почавши шукати живих мешканців оселі, в якій двері були настіж, «Варнак» сперсередя вигукнув: «Виходьте, або спалимо хату!» Зі скрині в сінях озвався хтось кволим голосом, прохаючи не палити хату. Кальчук, відкривши

скриню, побачив стареньку бабусю, яка відгукнулась до нього. Тоді «Варнак» їй сказав: «Залишаю у Вас пораненого товариша. Видасте советам — спалимо точно». Подальшу долю «Теплого» Кальчук не знає.

Далі «Варнак» почав пробиратися на Дермань. Того часу в Дермані посеред білого дня не було видно жодного повнолітнього чоловіка — одні старі і діти. Советів не було теж. «Варнак» заховався у спеціально зробленому для схованки між кроквами перемурівку у хліві, поруч батьківської оселі. Перемурівок був тонким — в одну цеглину.

«27 чи 28 квітня колишня зв'язкова підпілля Соня Руда від садиби сусіда Гриця через садок вже вела советів» - говорить Кальчук. Вона їздила на возі з накритою брезентом головою і видавала для більшовиків українських повстанців. На думку пана Кіндрата, робила вона це з метою помсти за знищену бандерівською СБ родину — батька Соні Федора та інших членів сім'ї. Сама ж Соня Руда, як стверджує «Варнак», колись була «симпатією» «Місяця». Опісля її «забрав» до себе «Чорноморець». А далі Соня опинилася у ролі зв'язкової у «Грибка». Відтак, була добре поінформованою щодо учасників ОУН-УПА й могла чимало розповісти для НКВС. Стосується зрадництва й інший цікавий факт у спогадах Кіндрата Яковича. В Дермані на вулиці «Омельчуки» (в народі — «Варшава» — О.Т.) в Ониська Бухала у 1943 р. переховувались двоє підпільників, нібито з крайового проводу ОУН. Туди ж навідувався згаданий вище Олексій Скоропада («Будяк»), що мав двох дівчат-зв'язкових на псевдоніми «Біла» та «Чорна». Одного з «провідників» називали «Пили-

Олег Тищенко та Віталій Лебедівський записують спогади Кіндрата Кальчука. Мізоч, 2002 рік

пом», старшого за віком, іншого — «Коренем». «Варнак» теж заходив туди по сусідству — пограти з небагатослівним «Коренем» у шахи. Олексій Скоропада вже тоді в хаті Бухала казав Кальчуку: «Копай собі сховище, але так, щоб ніхто не знав!» Сказано це було Кальчуку Олексієм Скоропадою як свояку (за братом «Будяка» Прокопом була заміжною родичка Кіндрата — Палажчина Таїса). Згодом, після відбуття каторги, до Кіндрата Яковича дійшли чутки про те, що «Пилип» та «Корень» були радянськими парашутистами, закинутими для агентурної роботи в ОУН-УПА. Таку ж інформацію отримав п.Кальчук про ще одного зверхника в місцевому підпіллі — «Тирсу». Він переховувався в криївці у Семена Рудого — родича Соні. «Тирса» був неначе без руки й, на думку пана Кіндрата, його звали Печений Михайло. Станічний ОУН в Дермані — Бухало Євген Климович — дав наказ «вести» «Тирсу» по підпільному зв'язку. Повів його Іван Євтихійович Бухало. По зв'язку «Тирсу» довели до с.Суйми й зв'язкові повернули на Будараж. З ким мав зустрітись «Тирса» — Кіндрат Якович не знає.

Отож, прийшовши за вказаною Сонею Рудою адресою, енкавесівці відразу на подвір'ї Кальчуків почали жорстоко бити шомполами матір Кіндрата й одночасно у хліві сусідського хлопця Терешка. Тепер — Терентія Пантелеймоновича Галабурду, який співав разом з Кіндратом у дерманському хорі Скоропади. Водночас червонопогонники шукали самого «Варнака». Й коли один з них вже виколупував цеглину з перемурівку у хліві, Кіндрат зрозумів, що буде викритий. Після оклику: «Здавайся!» — через люк у стелі хліва Кальчук зістрибнув додолю зі своєї схованки. Прямо на Терешка, якого представники «органів» «частували» шомполами. Кальчука «взяли» без зброї.

Серед тих, хто проводив виловлювання бандерівців у Дермані, Кіндрат Якович зі здивуванням упізнав «Вертуна» — одного з членів підпілля. Саме «Вертуна» Соня Руда вказала на «Варнака», що ось цей, мовляв, поранений у ногу, — учасник УПА. Вона ж вказала для НКВС Трохима Кір'янчука — господарчого ОУН в Дермані. Після страшних побоїв майже місяць «відсидів» Кіндрат у льосі, прилаштованому під в'язницю у Мізочі. Тут, на очах «Варнака», помер від побоїв Микола Кір'янчук («Гайовий»), який сказав слідчому, що спілкуватиметься з ним лише українською мовою.

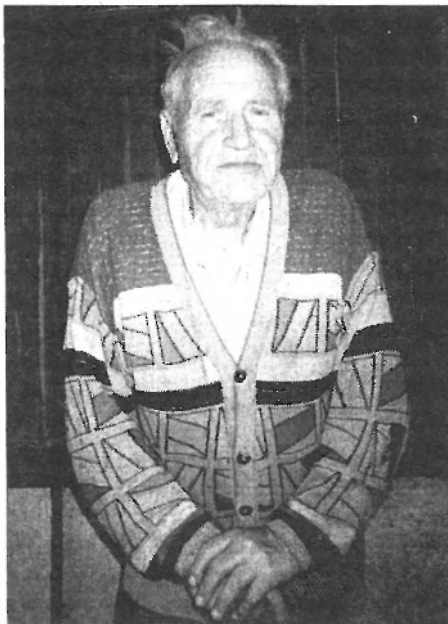
Далі Кальчука переводять до Рівненської в'язниці, де для нього розпочинаються довгі дні та ночі знущань і допитів. Він прекрасно пам'ятає номер камери, в якій перебував — «33», на третьому поверсі. У ній разом з Кальчуком сидів Лук'ян Міськов, батько Миколи Міськова («Чорноти»), відомого на Рівненщині повстанського ватажка, вбитого на початку 1945 року. Від ув'язнених Кіндрат дізнався про знищення політреферента «Хресного», родом з Гільчі Здолбунівського району і про перипетії боротьби оперативників НКВС з керівником СБ в Старій Мощаниці «Медведем». Останнього намагався впіймати і знищити завзятий лей-

тенант-енкавеесівець Селікін. Він мав власну опер-групу, на яку «Медвідь» і влаштував засідку в одній з «провалених» підпільних хат. Селікін потрапив у засідку лише з кількома своїми людьми і був обеззброєний. «Медвідь» наказав помічникам нагріти води і, на пам'ять про зустріч, ... поголив Селікіну його пишні вуса. Застерігши від бодай ще однієї зустрічі з повстанцями, «Медвідь» відпустив лейтенанта.

У камері №33 рівненської в'язниці перебувало кілька десятків молодих людей і 7-8 заарештованих старшого віку. Від них почув Кальчук про загибель повстанця «Цигана», якого поховали в Мізочі.

Кілька місяців відсидів Кіндрат Якович у Рівненській в'язниці без пред'явлення звинувачень чи вироку, терплячи лише побої та

знуцання. Справу Кальчука вів слідчий Гаврилов. Після прибуття до в'язниці Кіндрату наказали роздягнутись, щоб оглянути речі, чи немає якихось записок, і тіло — чи немає вогнепальних поранень. Свіжий шрам на носі викликав миттєве запитання слідчого, дослівно: «Подозрительный знак выше голенки!» — «Рвав грушки, впав...», — відповів Кальчук. — «Одевайся!» Та вдягатися особливо вже не було у що — кожа Кіндрату спалили під час «прожарки» речей у в'язниці. Коли «мились» у в'язничній душеві, котельщик увімкнув воду, гарячу, як окріп, тож в'язні почали стукати у віконце до котельщика, у відповідь почули його розгніване: «А, бандьори!» Потім ближчі до віконця отримали коцюбою по голих тілах і котельщик увімкнув холодну, як лід, воду. У січні 1945-го до камери, в якій сидів Кальчук, увійшов один з офіцерів НКВС й почав робити переключку. Слідчого Гаврилова якраз не було і Кіндрат назвався прізвищем свого односельця, який не належав до підпілля і йому мало що могло загрожувати. А Кальчуку, за його ж словами, «світив» розстріл. Свідки-односельці, які були в камері — Озірський та Блінчик — промовчали. «Легенду» з життя знайомого Кальчук знав добре і його під новим прізвищем «проводять» по новій «справі». Тут слід зазначити, що коли взимку 45-го Кальчука під іншим прізвищем вже відправили у трудову армію без суду та вироку на три роки, НКВС «взяло» і односельця, прізвищем якого він назвався. Його

Остання прижиттєва світлина Кіндрата Кальчука, смт Мізоч, 2002 рік

били до тієї пори, доки він не почав проявляти ознак справжнього божевілля. Як розумово неповноцінного його відпустили. Цей гріх, за словами Кіндрата Яковича, він спокутує усе своє життя.

З загальної чисельності «трудармії» в 900 чоловік, відправленої разом з Кальчуком до Воркути, зі 100 чоловік етапу доїхало живими дев'ятеро. Кіндрат Якович добував вугілля, копав мерзлу землю на осушувальних каналах. Керували в'язнями з Західної України засуджені ще в 30-х роках троцькісти. Відразу біля прохідної розміщувалась трупарня. І влітку, і взимку вмерших від непосильної праці, побоїв і голодування складали відразу біля прохідної. У більшості вуха, обличчя були обгризені щурами, собаками. Працівник табору Ломакін на возі, чи санях (залежно від пори року — О.Т.), запряжених конем на ім'я Волосок, відвозив трупи у тундру.

Після трьох років і двох місяців неволі Кіндрату видали довідку й разом з 500 звільненими (а була майже тисяча) етапували на волю. Перед тим до Воркути приїздив якийсь чин з Москви — Брагін, хвалив за роботу. Не дивно, адже за кілька років ув'язнені практично «з нуля» збудували місто Воркуту.

На Водохреща 1948-го року Кальчук повернувся в Україну. Приїхавши до Здолбунова, він далі попрямував у Мізоч і Дермань. Взявши за свідків тих самих односельців Озирського та Блінчика, знову за документами «став» Кальчуком. Та якраз тривало вивезення до Сибіру місцевого українського населення і Кіндрат Якович в Дермані не залишився. А тоді, за словами Кальчука, з цього села вивезли 350 родин. Вивезенням тут керували Яров, Ландишев, Ніколаєв, Францов. Після повернення із заслання, Кіндрат Якович дізнався про долю своїх родичів, які були причетні до УПА. Рідного Кіндратового брата, Олександра Кальчука, 1928 р.н., працівники НКВС впіймали з грипом й засудили на 10 років таборів. Каторгу Олександр відбував в Джебказгані. Там же сидів троюрідний брат Кіндрата — Василь Кальчук («Вишня»), якого, за словами Кіндрата Яковича, «органи» замордували у в'язниці Рівного вже після відбуття таборів.

В 50-х роках померла матір Олексія Скоропади («Будяка»). Кальчук, який жив у Мізочі, пішов на панахиду до Дерманя, де зустрів Олексія в садку батьківської хати. У високій траві серед дерев хтось характерно підкашлював, і Кіндрат упізнав «Будяка». Олексій Скоропада працював тоді викладачем української філології у Львівському держуніверситеті. У Львові зі Скоропадою був колишній повстанець «Буйний» — Кучерук Грицько Лук'янович. В середині 40-х навіть батьків Олексія Скоропади було вислано до Казахстану, мабуть, помилково, бо потім їх швидко повернули назад. «А, Кіндрат!» — з подивом зауважив Олексій і розповів Кальчуку свою історію. Полягала вона у тому, що в 1944 році один з керівників СБ ОУН краю «Смок» дав наказ заарештувати Олексія Скоропаду («Будяка»). Районовий СБ «Галайда» виконав наказ і привів «Будяка» до «Смока»,

який на той час перебував на підпільній хаті в Дермані, на вулиці Ковалі, в родині Кір'янчуків. «Яка у Вас зброя?» — запитав «Смок». — «Сімка!» — відповів «Будяк». — «Покладіть на стіл!» — відрізав «Смок». І дав наказ «Галайді» вести Скоропаду на іншу конспіративну адресу в Дермані — до Семена Сурми. Вони постукали в двері — ніхто не відчиняв. «Будяк» сказав «Галайді», що Семен спить в кімнаті з іншого боку й відчинить, коли почує якийсь знайомий голос. «Галайда» дозволив постукати Скоропаді. Тоді Олексій постукав у вікно хати з протилежного боку й гукнув: «Семене, одчини!» А сам плигнув у кущі садка й по-пластунськи почав втікати. Сховався у кущі під вербою за кількасот метрів й затих, почувши невдовзі тупіт наздоганяючих, які пробігли повз нього. А ще «Будяк» розповів Кіндратові про «Смока», що той був, неначе, з «десятитисячників», підготовлених в спецшколах НКВС і засланих до ОУН-УПА.

Антін Кучерук-«Давен»

Згадав Кіндрат Якович і приїзд до Дерманя влітку 1942 року. Уласа Самчука та Миколи Скрипника, майбутнього Патріарха України-Русі. За словами Кальчука, з ними в редакції газети «Волинь» у Рівному працював односелець — Антін Лук'янович Кучерук («Давен»). Пам'ятає п.Кіндрат нараду в Дермані у 1943 році, яка відбувалася у хаті дерманця Пилипа («Грома») — районного Служби безпеки. На ній були присутніми керівники ОУН, серед яких — «Клим Савур», надрайоновий «Гандзя» з Івачкова тощо.

Одного з безпосередніх керівників «Варнака» — «Ворона» («Шинкаря») совети вбили на Спасівщині. А зловісного курінного УПА «Лиха» застрелив після Гурбенського бою його ж чотовий в місцевості Грань біля хутора Лебедів, що під Верховітським лісом. Сестра Кальчука жила неподалік Лебедів й сказала Кіндрату, що через кілька днів туди понаїхало енкаведистів і відкопали «Лиха», перепоховавши потім, нібито, десь у Здолбунові. «А він же, — «Лихо» — мобілізував юнаків на Гурби у 44-му. На буланому конику їздив, куди кому бігти казав... Той, хто біг у вказаному ним напрямку, живим вже не повертався...» — згадує Кіндрат Якович.

*Записав Олег Тищенко у жовтні 1996 року.
У розпал роботи над третім виданням у серпні 2005-го
Кіндрата Яковича Кальчука не стало.*

Спогад 7. Із розповіді учасника Гурбенського бою

**Лук'янчук Іван Никанорович, 1926 р.н.,
уродженець с.Спасів, проживає в смт Мізоч.
Псевдо в УПА — «Нечай»**

В середині травня 1943 року у Спасові почав формуватись рій юнаків у кількості 7-8 чоловік, що являв собою молодіжну групу ОУН на теренах досить великого на той час села. Молодіжна боївка мала усі ознаки конспіративності та підпілля: навіть батьки не знали, де так довго й допізна затримуються їхні сини та доньки. На той час окупаційна німецька влада вже однозначно вороже ставилась до всього українського. Кожен ройовик у молодіжному підрозділі мав власний псевдонім. Було псевдо і в молодого Івана Лук'янчука — «Нечай». Старшим серед юнаків було призначено Андрія Піхуна, 1924 р.н. Прізвище свого старшого п.Іван згадував неохоче, оскільки той, за його словами, став пізніше зрадником.

У червні 1943 року, через зв'язкового юнацький рій було попереджено про завдання — добути собі зброю. Тягнули жереб усі юнаки рою, оскільки на справу з них мав піти хтось один у складі відділу дорослих повстанців. Жереб йти випав старшому — ройовому Андрійові Піхуну. Ясним червневим вечором боївка УПА о 18-ій годині силою в 12 вояків, що базувалась у Спасові, здійснила напад на пересувну німецьку радіостанцію, розташовану на хуторі Заберезина, поблизу села Уїздці. У нападі брали участь до 10 вояків, один з яких, родом з Цуркова, загинув. Андрія Піхуна у цьому бою було поранено у руку. Вбито кількох німців, інші втекли до найближчого розташування фашистських частин.

«Кирило» (родом з Буші), який виступив у ролі агітатора до лав повстанців, зголосив трьох з юнацького рою, серед них і Лук'янчука. Вже наприкінці липня 1943-го троє з молодіжного рою були в УПА: Олександр Козяр, Сергій Нестерчук та Іван Лук'янчук. Усі троє прийшли в УПА вже з власною зброєю — одним крісом радянського виробництва. Щодо побратимів, то Козяр загинув у відділі «Крука», а Нестерчук — в «Кропиви». Чоту, до якої потрапили Лук'янчук та Козяр, очолював «Ярошенко». Базувалась вона на хуторі Набивці поблизу с.Буща. Чота «Ярошенка» входила до складу сотні «Панька». Діяв підрозділ за партизанською тактикою — наскоки на фланги противника («хвости»), рідко — «лоб-в-лоб». В одному з таких боїв, що відбувся біля села Теремне (*ймовірно неподалік села Ляхова — О. Т.*) на річці Вілії, молодому Лук'янчуку було добуто власного кріса, якого урочисто перед лавою повстанців Іванові вручав сам сотник «Панько». У цьому бою жоден з повстанців не загинув.

Наступну акцію чоти «Ярошенка», до якої вже повноправним бійцем входив «Нечай», було проведено на дорозі Острог-Шумськ. Тут українські

партизани влаштували засідку у серпні — на початку вересня 1943-го. За словами Івана Никаноровича, повстанці вже знали приблизний склад німецького ескорту. В нападі на німців було захоплено легковий автомобіль, підпалено кілька гітлерівських вантажівок, здобуто чимало військової амуніції та 7 полонених. Слідом за згаданим боєм відбулися два походи УПА на Мізоч, який був тоді райцентром. Лук'янчук брав участь у першому. У ньому ж взяла участь також більша частина чоти «Ярошенка». Пам'ятає «Нечай» обстріл Мізоча артилерією командира «Берези», коли ні одна з гармат не могла влучити в приміщення з німецькою військовою залогою, натомість зруйнувала один з будинків, пізніше відбудований під поліклініку. Лук'янчук був у складі гарматного відділу, підносячи снаряди, й дивувався, що дії артилерії були такими невдалими, адже стрільба йшла майже прямим наведенням.

Чотовий УПА Іван Лук'янчук («Нечай»), смт Мізоч, світлина 2002 року

За словами п.Івана, після цього бою СБ почало підозрювати «Березу» й ще кількох людей у саботажі, адже гармати стояли практично в самому Мізочі — в районі польських могилок.

Ближче жовтня 1943 року уся сотня «Панька» рушила з пропагандивною метою в осінньо-зимовий похід на терени «Східної України». «Схід» на той час для українських повстанців розпочинався за колишнім польсько-радянським кордоном. Шлях похідної групи був на Хмельниччину. Останнім населеним пунктом, через який пройшли бійці «Панька», було село Садки Хмельницької області. Пересувалась сотня переважно вночі, вдень відпочивали, особливо, коли зустрічався великий населений пункт. Йшла похідна група УПА, за словами п.Івана, «по зв'язку», тобто командир знав псевда зв'язкових на Хмельниччині, які вказували шлях та постачали усю необхідну інформацію. Група зберігала усі необхідні умови підпілля: користувалась пароллями (в тогочасній повстанській лексичі — кличами — О. Т.), відгуками тощо. Маршрут пролягав до м.Полонне Хмельницької обл. У цей час саме відбувався відхід Вермахту з України під натиском Червоної армії, фронт відкочувався на Захід. Жвавішали у своїх діях радянські диверсійні групи — «партизани», з якими не раз зустрічалась сотня «Пань-

ка». Під час таких зустрічей були і бої, і мирне порозуміння, адже йшов лише 1943 рік. Советські групи були небагаточисельними — по 4-5 чоловік. Неподалік Полонного сотня натрапила на досить добре укріплену заставу. Тут повстанців було обстріляно кількома видами зброї. Подальше просування сотні було зупинене. Сотня після обстрілу німцями, змінюючи дислокацію, спостерігала величезне скупчення військ гітлерівців. Наприкінці жовтня після повернення з Хмельниччини відділ «Панька» було передислоковано на терени Дубнівського та Млинівського районів. «Нечай» знаходився у підрозділі, розквартированому у с. Довгошії, де й перебував до кінця листопада 1943 року. Після великого бою УПА з німцями, в якому брала участь сотня «Тура», гітлерівців у дрібних населених пунктах вже не було. Сотня «Панька» якраз квартирувала по таких селах та хуторах біля с.Довгошії.

У грудні 1943 року — знову похід сотні. Цього разу на терени сіл Ходаки, Сураж, Садки Шумського району. На хуторі Садки сотня ненадовго зупинялась. Тоді ж було зроблено спробу переходу лінії фронту, що продовжував рухатись на Захід. Та біля с. Підгайці Шумського району сотня натрапила та потужну німецьку заставу. Приймавши повстанців за загін Ковпака, німці обстріляли сотню важкою артилерією та мінометами, змусили відділ «Панька» розсердитись, щоб врятуватись перед шаленим вогнем. Відразу після обстрілу Іван Лук'янчук разом із побратимами пробув у Шумських болотах майже два тижні. Та Іван таки перетнув лінію німецько-радянсьго фронту поблизу села Голибіси. Там відділ пробув ще два тижні. Через село проходили відступаючі частини угорців, які подарували повстанцям чималу кількість гранат в обмін на власну безпеку.

З приходом більшовиків, УПА змінювала тактику ведення боротьби. Підпілля ставало щільнішим, а заходи конспірації — довершенішими. Жодного вояка УПА в Голибісах селяни більшовикам не видали. Як власний рідний син жив в селянській родині Якіма Іван. Майже через три тижні квартирування в Голибісах, по зв'язку знову прийшла команда: «Зібратись!» Це був кінець січня — початок лютого 1944 року. На хуторі Садки (територія лісництва біля с.Гаївка, поблизу сучасного села Великі Загайці Тернопільської обл.) відбувалось переформування підрозділу. Тут, у лісах поблизу с. Теремне Шумського району, розпочалась боротьба з окупантами зі сходу. «Нечай» був підвищений до звання чотового й силою в три рої (по 10-12 чоловік кожен) повстанці влаштували засідки на радянські транспортні ескорти на трасі Рівне-Шумськ. Засідок, переважно вдалих, було не менше п'яти.

У квітні 1944 року на Пасху священик з с.Загайці приніс кожному розквартированому в Гаївці воякові УПА по два пасхальні яйця. А на другий день Пасхи розпочалась велика акція НКВС щодо блокування повстанців в районі Гурбів. У цей день в Садках вже тримали оборону підрозділи УПА.

«Большевики йшли з Шумська на Садки справжньою хмарою. Перед

зайняттям оборони ми зустрічали все нові й нові наші відділи. Кожен отримував чітку вказівку щодо місця оборони. На Гурбах наша сотня під командуванням «Панька» отримала наказ зайняти позицію з боку села Майдан. До цього більшість з нашої сотні з більшовиками «лоб-в-лоб» не зустрічались, але хлопці з лівого флангу оборони стрінули червоноармійські танки без паніки. П'ять сталевих потвор сунули на наші позиції у шаховому порядку. По ланцюгу тримавших оборону бійців прокотилась пересторога: «Танки!» Я та й більшість повстанців вже знали, що оточені і нас зганяють до гурту, щоб знищити «до ноги». Нашою тактикою було прийняти відкритий бій, організувавши кругову оборону. Ми отримали чіткий наказ про відстань в ланцюгу оборони — 5 метрів боєць від бійця. Раптом пролунала команда: «Танки зліва!» Хто мав яку зброю, з того й стріляв по танках та піхоті, що рухалась за ними. Вістря атаки припало на повстанців, що були трохи лівіше від нас. О 19-ій годині після запеклого бою по ланцюгу передали повідомлення: «Ворог відступив!» Як тільки стемніло, ми у складі сотні вже відступали назад, дорогою між Суражем та Ходоками. Частина підрозділів УПА відходила на Полісся, а інша частина залишилася у «гурбенському котлі». Коли одна сотня була на марші, інша залишалась прикривати відхід побратимів. Сотня «Панька», відступавши до Суражських лісів, через три доби знову рухалась через Садки на Гурби. Розділені з сотні невеликі групи вели місцеві провідники. Розвідники, які увесь час йшли попереду, повідомили, що на шляху сотні в певній віддаленості на галявині лежить багато трупів повстанців. На підході до Гурб сотня в негустій соснині наштовхнулась на 65 тіл вбитих молодих хлопців-повстанців. Цифра 65 запам'яталась мені тому, що наша сотня поховала замордованих всіх до одного. Після того підрозділ «Панька» боїв не вів і відійшов до лісу.

Відділ УПА на позиції. Світлина 1940-х років

Командир «Панько» посилав увесь час розвідників вперед. Вони мали завдання вивідувати, чи немає попереду більшовицьких сексотів. Це питання гостро стояло в часі совєтської окупації, оскільки за німців сексотів-зрадників ми не боялись. За радянської влади зрадники стали самою страшною загрозою. Тому розмова з ними в борців за волю Ук-

раїни була короткою, подекуди аж занадто. Курінний «Крук» (родом з села Спасова) розповідав про перехоплення польовою жандармерією УПА сексота, якому після короткого допиту було відрубано голову «до пенька». Також п.Іван пригадає як зрадника сотника «Бистроума», який під час бою на Гурбах їздив на білому коні з білою ж нарукавною пов'язкою. Його чомусь оминали кулі більшовиків, які ураганно обстрілювали позиції постанців.

«При відступі з Гурбів сотня «Панька», обійшовши с.Теремне, дорогою на Обгів натрапила на невеликий відділ УПА. Командир відділу запитав: «Звідки?» Ми відповіли: «З сотні «Панька!» Після коротких запитань до мене, чи вмю писати, командир наказав: «Пиши!» Я написав. «Добре, йдіть!» А через два дні за мною прийшли й забрали писарем до штабу одного з провідників в УПА «Новочина». Його справжнє прізвище було Рафальський. Я працював у штабі керівника вишкільного відділу секретарем, друкуючи ключі, псевда, зашифровану інформацію на друкарській машинці «Ундервуд». Часом ці документи складались з набору літер, до яких було 2-3 «ключі».

«Під рукою» командира Рафальського було близько 30-ти підстаршин УПА та 30 дівчат-медсестер. Перед штабом цілодобово чатувала варта. Базувався вишкільний відділ «Новочина» за Обгівським лісом, неподалік села Соснівки. Трохи згодом «Нечай» побачив у розташуванні підстаршинської школи двох старшин — командира «Тирсу» та політпровідника «Козуба». Останній сказав Лук'янчуку: «Будеш працювати у мене. Забирай машинку!» Пізніше з'ясувалось, що «Новочин» «був у чомусь замішаний». З «Тирсою» Лук'янчук пробув місяць зброєносцем. У «Тирси» та «Нечая» було по коню. «Тирса» був озброєний автоматом «ППШ» та німецьким пістолетом — парабеллум. Йому підпорядковувались ще 12 чоловік розвідки, якою командував «Легінь» з Дерманя. Одного разу Лук'янчук доповідав «Тирсі» про виконання одного завдання. А той поклав перед Іваном пістолет і запитав: «Взнаєш?» «Нечай» відповів ствердно, оскільки впізнав пістолет командира «Новочина». Згодом до п.Івана дійшли уривчасті відомості про долю «Новочина» (Рафальського): провідник «Еней» викликав до себе на відправу «Новочина», який поїхав до «Енея» зі своїм ад'ютантом «Малим» (родом з Дерманя). Нібито зайшовши до намету «Енея», «Новочин» наче знітився, відчув якусь провину й кинувся діставати свій пістолет, але його обеззброїла охорона. Для Лук'янчука до цієї пори залишається незрозумілим, чому саме в «Тирси» опинився пістолет Рафальського.

З розповідей «Тирси», Лук'янчук з'ясував для себе високий інтелектуальний рівень свого керівника. Близьку освіту «Тирса» отримав ще до війни у Франції. Справжнього прізвища «Тирси» Лук'янчук так і не дізнався. Згадуючи ті часи, Іван Никанорович говорить: «Досвіду тоді у мене не було ніякого. Одна душа — за Батьківщину! Та Бог нам не дав тоді України!»

Вшанування пам'яті усіх полеглих на Гурбах. В почесній варті – ветерани Братства ОУН-УПА. Світлина 1995 року

Відділ, до якого належав «Нечай», отримує завдання перейти лінію фронту і потрапити на Захід. Їх було 12 — командири «Тирса», «Козуб», «Легінь», 8 зв'язкових і «Нечай». Лук'янчук добре пам'ятає «Легеня», якого звали Федором. Він служив в кавалерії ще польської армії. Все це відбувалось у грудні 1944 року. «Розвідка доповіла, що поблизу совіцьких застав немає. Надвечір знову посідали коней та почали шукати броду на річці Буг для переходу на той бік», — згадує п.Іван. Зазначимо, що лінію фронту група «Тирси» переходила поблизу Сокаля. Вже розпочавши переправу через Буг, відділ було піддано ураганному вогню. Тоді група повернула назад, у напрямку на Соснівку-Обгів. Морози почали лютувати і в Івана розпочався жар, його лихоманило. «Тирса» сказав Лук'янчуку йти додому лікуватися. Незадовго перед тим, восени 44-го, у штабі «Тирси» з'являється сотник УПА на псевдо «Роздуйкадило». Спочатку він був нібито політпроводником, а потім командував сотнею. Йдучи на рідні терени, «Нечай» зустрічає «Роздуйкадила» й прямує з ним до села Нова Мощаниця, де стояла його сотня. Куди далі пішла група «Тирси» і яка доля її учасників, пан Іван не знає.

В Новій Мощаниці «Роздуйкадило» завів «Нечая» до своєї знайомої дівчини на ім'я Паранька. Випивши горілки, Івану стало ніби трохи легше і він з запаленням легенів приходить додому, де його починає лікувати дружина брата Лук'янчук Христя. Коли Іван одужав, то з дому перейшов до схованки у льосі на підвір'ї батьківської хати. Схованку було облаштовано як невеличку видовбану нішу й закладено цеглою. У цій же

схованці перебувало ще двоє молодих чоловіків — сусід Драчук Йон, який був в ЧА та після розгрому його частини німцями під Кенігсбергом, дезертирував додому; другий — швагро Івана — Лукаш Портянюк, який був в сотні УПА «Довбенка» на Поліссі, від якої після тривалих боїв залишилось живими 13 чоловік. Під час одного з цих боїв 12 повстанців залягло, серед них — односелець Євген Піхун, так більше живими й не піднявшись.

На їх схованку хтось з односельчан-спасівців навів НКВС. Коли енкавєєсівці прийшли до батьківської хати, відразу почали жорстоко бити Іванових рідних, а особливо батька — Никанора Лук'янчука. Він плакав і відмуровував сина з двома його побратимами. В Івана був пістолет — невеличкий дамський «ваптер». Але стріляти, чи стріляти — в «Нечая» не піднялась рука. «Можливо — боягуз?!», — пригадує Лук'янчук. Але то був швидше не страх, бо в умовах підпілля необхідно було комусь одному взяти на себе роль ката — вбити товаришів по нещастю й застрілитись самому. Цього не зробив ніхто, й енкавєєсівці вивели всіх на подвір'я. Серед тих, хто прийшов за «Нечаєм», був ступнівчанин Василь Павлюк, молодший брат якого Іван теж працював на НКВС. Василь, побачивши гарний планшет та маленький пістолет, що належали «Нечаю», під час обшуку схованки забрав їх собі. Лук'янчук до цієї пори не знає, з яких міркувань це зробив Павлюк, адже можна було довести озброєність хлопців. «Можливо, просто вкрав, бо занадто гарними були речі», — розмірковує нині п.Іван. Тому досить важливі речові докази до протоколу вилученого «у бандерівців» не потрапили. Отже, пістолет у ході слідства не фігурував — «захоплений без зброї», що було Іванові «на руку». Незважаючи на це, озвірілі енкавєєсівці ще протягом багатьох годин били Іванового швагра м'ялом по потилиці, а лежачому горілиць «Нечаєві» піднімали догори ноги і били носом чобота в копчик, після чого той не раз втрачав свідомість. Все це відбулося 8 січня 1945 року, на другий день Різдва Христового.

Зліва колишній сотенний УПА Павло Джурик («Чубатий», «Роздуйкадило») після переходу на бік НКВС

Тюрму «МГБ» (українська вер-

сія цієї абривіатури — МДБ, якщо, звичайно, вона доречна — прим. О.Т.) в смт Мізоч було влаштовано у льосі, що знаходився поблизу сучасного універмагу «Дружба». Слідство у справі Лук'янчука повинно було скоро закінчитись, оскільки на запитання слідчих він відповідав, що в УПА не був, зброї не мав, відкидав усі звинувачення і свідків його перебування в повстанцях не було теж. Та на одній з ранкових перевірок полонених в Мізочі «Нечай» помічає Кондрата, який був в УПА, а тепер стояв поруч з МДБістами. Лук'янчук швидко згадав, де бачив його раніше. Кондрат служив у сотні «Широкого» та мав псевдонім «Вівторок». Приносив на одне з свят перед Паскою 1944-го року провізію у сотню «Панька» й вже, мабуть, тоді працював на НКВС. Знав він багато повстанців і навіть їх псевдоніми, бо друкував їх також на машинці у штабі, де перебував Іван. Навіть пригощав Івана неодноразово тютюном. Декілька разів на ранкових перевірках МДБ Лук'янчук, нагнувши голову, чи якось відвернувшись, не був впізнаний Кондратом. Але одного разу, проходячи крізь лави ув'язнених та опізнаючи (мав, видно, непогану зорову пам'ять — І.Л.), сталося те, чого остерігався «Нечай». Відразу після тієї перевірки Івана викликали до штабу МДБ (знаходився в приміщенні, де нині дитяча консультація Мізоча). На Лук'янчука тут чекало нове страшне відкриття: за столом у штабі сидів колишній сотенний УПА «Роздуйкадило».

«Здоров, Іване! Чого сюди попав?» — запитав МДБіст. Іван відповів: «Я відомо чого сюди попав. А що робите тут Ви?» Тоді «Роздуйкадило» запитав, чи не знає Іван, де провідник «Тирса». «Нечай» нагадав зраднику події минулого року, коли з групи «Тирси» він відходив на лікування разом з ним, згадав і про знайому «Роздуйкадила» Параньку. Після цього Лук'янчука вже били страшно, допоки не зізнався сам, що був в УПА. Після зізнання вже не били й, мабуть, за інформацією «Роздуйкадила» «відкрили» нову справу й почали нове слідство. На допиті особливо домагались зізнання, чи був Іван на Гурбах. «Нечай» відповідав, що ні, не був, оскільки знав — зізнання щодо участі в боях на Гурбах рівнозначне смертному вироку. Далі було ще два місяці слідства, після чого Лук'янчука повезли під конвоем до Рівного для зачитання вироку. Везли заарештованих з Мізоча в товарних вагонах. Полонених було дуже багато. Недоїжджаючи Здолбунова, «товарняк» загальмував. Відчинились двері й до вагону долинув крик: «Тікайте, хлопці!» Двері були відчинені, але ніхто до них не кинувся тікати. Були навчені гірким досвідом й здогадалися, що це провокація — десь неподалік, мабуть, стояли автоматники, готові стріляти в спину «за попитку к бегству».

Попав Лук'янчук до Рівного на суд разом із своїм швагром — Портянюком Лукашем Сергійовичем та сусідом — Драчуком Йоном Прокоповичем. Портянюку за участь в УПА «дали» 25 років каторги, Драчуку, хоча й був дезертиром з ЧА, але до УПА не належав, «дали» 15 років таборів, Лук'янчуку — 25 років каторги з конфіскацією усього майна та з поразкою в правах ще на 5 років. Побратими по нещастю — Портянюк та Драчук —

захворіли в рівненській тюрмі на тиф. Покарання Іван Лук'янчук відбував в концтаборі в Норильську, був учасником Норильського повстання політ'язнів у 1953-му. З 1954 року — в Красноярському таборі на роботах в цегельні. В травні 1955-го звільнений і переведений на спецпоселення. Повністю звільнення отримав у 1967 році, а вже 1968-го приїхав до Мізоча.

Потрапивши на Батьківщину, дізнався про долю своїх рідних. У 1946-му помер батько Івана — Никанор. 1952-го радянські «органи» вивезли матір та сестру Марію Лук'янчук до Іркутської області в Усть-Кут. Цікавила Івана й доля його катів. Добре пам'ятає Лук'янчук лейтенанта НКВС Йолкіна, якого, за словами мізочанина Артема Мазярука, було вбито біля Бущі. Про лиховісного «Роздуйкадила», якого звали Іван, говорили, що коли він був сотенним в УПА й беззастережно боровся з німцями та червоними, НКВС влаштувало проти нього провокаційну акцію. За словами п.Івана, вона полягала на тому, що до його рідного брата, якого спеціально у 1944 році відпустили у відпустку додому, прийшли нібито бандерівці і вивівши в двір — розстріляли. Лук'янчук переконаний, що це була провокація, хоча в самій УПА, за його ж словами, не обходилося без злодіїв та зрадників, які займалися вбивствами, мародерством та грабунком. Він згадує, як в 44-му одного такого грабіжника розстріляли самі повстанці. Й до криниць бандерівці вбитих не кидали, бо самі були змушені, особливо в нічний час, ними користуватись, набираючи воду. «Отож в Івана («Роздуйкадила») стався психічний зрив після розстрілу руками соратників по боротьбі рідного брата. У 1944-му він приїздить до Дубна на коні прямо до штабу МДБ, проривається в кабінет начальника з пістолетом, автоматом «ППШ» на грудях, шаблею при боці й каже: «Я — «Роздуйкадило», командир УПА. Але я здаюсь!» З того моменту він з такою ж завзятістю, як в часи перебування в повстанцях, став боротися проти УПА на боці НКВС» - свідчить Іван Лук'янчук.

Дійшло в спогадах Лук'янчука й до усвідомлення ролі «стрибків» та «шпирхунів», які були в переважній більшості з односельчан. Вони ходили з «червонопогонниками» — солдатами МДБ й мали в більшості одну мету — наживи. Пам'ять зберегла прізвища деяких «шпирхунів», які безтурботно працювали на хорошій роботі у повоєнний час: Мільошин, Бойнов, Щербаків. Зустрів після каторги у Рівному Іван Никанорович й одного з колишніх слідчих у його «справі» — Куксу Миколу Івановича - видного чиновника в силових органах. Ну, а в 1945-му він мав звання лейтенанта.

*Спогади записав Олег Тищенко у 1994 році.
Уточнені та відредаговані в липні 2002-го.*

Спогад 8. Із розповіді учасника Гурбенського бою

**Бідюк Володимир Маркович,
16.04.1923 (1924) р.н.,
уродженець с. Стеблівка**

Опісля закінчення мізоцької початкової (повшехної) школи у 1937 році вступив до Української гімназії у Рівному. Добре пам'ятає її директора Якова Бичківського, отця Барщевського (його рідний брат Льодік Барщевський був суддею у Рівному, потім — у Мізочі), який викладав Закон Божий та разом з гімназистами відвідував невеличку (розраховану на 100 чоловік) українську православну церкву на сучасній вул. Міцкевича (не збереглася, знаходилася в районі сучасного приміщення пологового будинку № 1). Урок релігії о. Барщевського був один раз на тиждень у суботу.

З приходом радянської влади до Мізоча у лютому 1944-го Володимир Бідюк працював радистом на комутаторі пошт, яку було розташовано в приватному будинку мізочанина Поліщука. В батьківському будинку було наготовлено торбу з сухарями та усім необхідним, адже чекав призову до Червоної армії. До ЧА могли тоді забрати щохвилини — вдень, вночі, вдягнутого і без речей тощо. Вніч з 15 на 16 березня 1944 року до вікна хати постукав стубельчанин Ванька, Модестів син. «Каже: «Збирайся, тебе мобілізують до Української Повстанської Армії. Батько благословив, поцілувалися на прощання і я пішов з Іваном». За Бідюком прийшов Іван Модестович Максимчук, давній знайомий Володимира, якого уповноважили керівники мобілізації до УПА. На околиці села Стубла (так називали по-розмовному Стеблівку) біля будинку Івана Максимчука стояла підвода й зібраних чоловік 50 призовників. Вони були із Стубла, Волиці і навіть з Глинська — Іван Вернюк та інші». Тоді з його та кількох навколишніх сіл (Стеблівка, Бондари, Лещуки біля Ступно тощо) вночі було зібрано близько 50 молодих людей. Старий Гуц відвіз 17.03.1944р. частину мобілізованих до Ступна. Також тоді перевезено ящик тротилу та кілька бутлів томатного соку.

Господарчий (інтендант) куреня «Ясеня» Володимир Бідюк («Беркут»). Світлина 1947 року

Мобілізовані пішки, оминаючи села й менші населені пункти, добралися хутора Кліпець, що неподалік с. Ступна. Тут, розквартировані по кількох хатах, збиралися у клунях для політичних занять, вивчали впоряд. У льохах вчилися стріляти з револьвера, трохи на віддалі від Клипця в лісі стріляли з гвинтівки. «Якраз на мій день народження 16 квітня 1944 року проводили стрільби в лісі з п'ятизарядної «бельгійки». По ланцюгу повстанців, які вчилися стріляти, через Гареса із Стубла Володимиру передали пакуночок з паскою, кільцем ковбаси та пляшкою горілки. Це, сказав Гарес, моя донька Надія для тебе передала. На Паску 15 квітня 1944 року якраз пройшов місяць перебування в лісі, адже мобілізація «до лісу» для Бідюка розпочалася 15 березня. Він отримав в УПА псевдонім «Беркут» (з гімназійних часів захоплювався твором І.Франка «Захар Беркут»). Курінним командиром цього учбового відділу був Олексій Костюк («Ясен»), чисельність куреня — близько 60 чоловік. По 15 чоловік у ньому було родом із Стеблівки, Білашева, Глинська та Волиці (пригадує повстанця з псевдонімом «Вітер»). Бідюка призначили господарчим куреня, видали п'ятизарядний кріс бельгійського виробництва («бельгійка»). Писарем в курені «Ясен» призначив Омельчука родом з с. Замлиння.

В Бондарах (місце базування повстанського куреня «Ясена») господаркою керував «Сталевий», який координував збір харчів для повстанських відділів. Так, за його гаслом «Кінь» та відкликом «Кава», Бідюк звертався до селян, які після цього пароля вказували на місце зберігання тих чи інших харчів. Наприклад, цукор з криївки «Беркут» забирав, знаючи, що він там зберігався ще від часу захоплення у Мізочі цукрового заводу у 1943-му. Володимир Маркович до цієї пори пам'ятає навіть прикмети для цього пошуку: на схрон вказували куці терену, один з яких був засохшим. Під ним і містилися припаси. А ще у мельника в с. Ступно «Беркут» брав бошно.

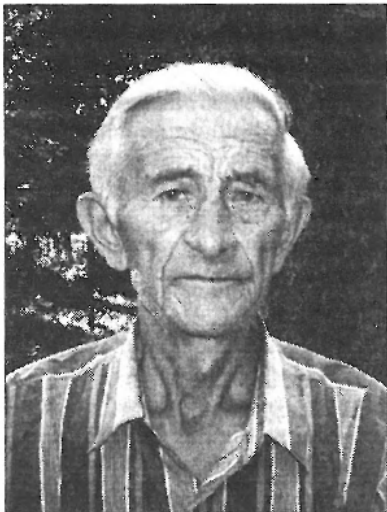
Усе розпочалося в неділю 22 квітня, коли «Беркут» з метою поповнення куреня провіантом разом із своїм помічником Василем Поліщуком з Білашева пішов в місцевість Лещуни до господаря за кабаном. Володимир Бідюк згадує: «Кабана ми попросили в господаря і він спочатку хитрував, а потім віддав його нам. Було це 22 квітня 44-го. З місцевих хуторів Капітули, Лещунів та інших сіл на Гурби прямували хлопці та чоловіки, звичайні селяни з дітьми та худобою у бік Гурбів услід за куренем «Ясена». На підході до Гурбів побачили чоловік 100 з навколишніх хуторів та поселень П'яхи, Калити тощо. Це все було добре видно з двох найвищих гір у тій місцевості — Вісна та Дуба. Звідси, до речі, в 1943 році втікали поляки села Гурбів до Мізоча, де виходець з Гурбів польський фольксдойч Гребер очолив мізоцьку шуцполіцію».

Перший наступ 20-21 квітня 1944-го року на Гурбах відбувся зі сторони м. Дубна зі Збитенської Волиці за 10 км від Гурбів. Повстанці дізналися, що їх хочуть оточити з трьох сторін танками та кіннотою. Курінь «Ясена» почав відходити з Бондарів до Гурбів, Бідюк та його помічник в

господарському відділі знаходились на підводі з провіантом, запряженій двома кіньми. Спочатку з труднощами вдалося форсувати одну лісову річку. Тоді в глибині лісу зустріли повстанський відділ, який рухався «гусачком» — один за одним. «Ці повстанці були добре озброєні — автомати та карабіни на плечі, кулеметні стрічки навхрест на грудях, при поясі — по кілька гранат. А наш курінь на півсотні чоловік мав 3-4 рушниці», — розповідає Бідюк.

Лісовою дорогою вони близько 10 кілометрів рухались повільно, десь в глибині лісу стали на спочинок, відділ поспідав. «Вранці 23-го знову ідемо лісом, але піші вояки куреня «Ясена» відстали десь на 300 метрів від фури», — каже Володимир Маркович. Так їхали годин з вісім, аж поки не почав рідшати ліс й попереду не почули стрілянину. Вони звернули підводою десь в бік Будеража в очерет, вирішили перечекаати пере-стрілку. Через рівчак, що його вже не можна було переїхати кіньми з підводою, Бідюк («Беркут») та Поліщук спішилися, набравши частину провіанту (скільки змогли), щоб везти його на випряжених конях верхи. Вони почали повертатись до своїх, але дорогою зустрічали переважно лише повстанців з інших відділів. Зустріли чималий загін повстанців-кіннотників кількістю чоловік в 500, тут натрапили й на його командира, який теж походив з Волиці. «Той сказав, що наші вже прорвалися з оточення. У цей час ліс постійно обстрілювався з мінометів, хоча стрільна падали переважно в болото й не розривалися», — говорить Бідюк. Тут «Беркут» побачив 11 полонених німців, які сиділи трохи осторонь під вартою й кутались в свої тонкі шинелі та шапки. «Вас махен зі гір?» («Що ви тут робите?»), — запитав я у них німецькою. У відповідь вони оживились від почутої німецької й навперербій почали питати, чи збережуть їм життя. Цей відділ УПА десь відбив цих німців від советів. «Ніхто вас не заб'є! — говорю їм. Ми боремося за Україну, мене нічого не питайте», — сказав і пішов. «Німці просять: «Ми хочемо їсти!» — «Вас нагодують!» — відповідаю. А самі з Поліщуком хочемо пити, а взяти ніде. Охорона почала на мене коситись, й я, як міг, заспокоїв німаків, що вони житимуть, бо УПА воює тепер проти червоного окупанта. Своїх коней залишили у цьому відділі разом з більшістю продуктів. Потім пішли далі в північно-західному напрямку, чомусь знову у бік хутора Кліпця. Йдемо вночі гурбенським лісом, чуємо хтось стогне. Тут на возі помирав повстанець — колега по мізоцькій школі. Я побіг за водою, натрапив на мінометну яму, не гребував, висипав цукор на землю набрав води у котелок, що його батько дав з собою до лісу. Повернувся назад — Сянька (Олександр) Сидорчук вже був мертвий», — згадує Володимир Маркович.

Вони пішли далі, а потім вирішили заночувати прямо посеред лісу під смереками. Десь о 12-ій год. ночі зчинилася стрілянина там, звідки вони прийшли. Ці автоматні черги суцільним нестихаючим тріскотінням тривали майже годину. Бідюк з Поліщуком вирішили повертатися туди, де, як вони думали, повстанці прорвали кільце ворожого оточення. Спрага

Член Мізоцької станиці Братства
вояків ОУН-УПА Володимир
Бідюк.
Світлина 2005 року

допікала несамовито. Тут вони зауважили, що за ними плентається якийсь хлопчина, який був явно незброєний. Ще коли на початку Гурбенського бою чота «Ясена» відходила з Кліпця до лісу, на прохання місцевого селянина «Беркут» вистріляв усі 7-8 набоїв по корові, яку господар просив підстрелити на м'ясо, бо втікала до лісу, де було потім не знайти. Тому гвинтівку без набоїв (їх просто не залишилося) закопав посеред лісу, боячись бути спійманим советами зі зброєю. Так втрюх вони околицями проминули Будераж, увесь час з усіх боків чулася стрілянина.

«Далі вийшли на гору Вісна, де зустріли ще трюх повстанців, що як і ми відірвалися від своїх. Один з них був важко поранений й дуже просив пити. Та в бік села було вже не пробитися — совети на конях патрулювали виходи з лісу, а вночі їм увесь час освітлювали місцевість ракетами на парашутах, які світили як вдень й могли висіти хвилин тридцять. Тоді я знову подався до лісу, віднайшов яму від мінометного стрільна, там било джерельце. Набирав воду вже до кашкета (котелок десь загубив) й мерщій побіг назад. Та я знову спізнився (плаче), тоді знову спізнився, як же так...» Поранений, родом з Глинська, помер. З гори Вісна вони подалися до гори Дуба, знову бачили кінну стежу советів, знову територію освітлювали ракети на парашутах. Тут Бідюк («Беркут») з побратимами натрапили на ще майже 20-ох повстанців, які готувалися до прориву повз патрулі. Вони пішли далі з Василем, наткнулися на кілька десятків побитих повстанців. Тут знайшли під деревом березовий сік, напившись, пішли в напрямку Стубла. За ними на відстані кількох десятків метрів йшов іще один хлопчина, якому тоді, мабуть, і вісімнадцяти років не було — Мітька Дещинський. «Важко сказати, але здавалося, що йдемо десь в напрямку Дерманя. І тут чуємо рухається відділ, по тому як впевнено йдуть, тупаючи черевиками, здогадалися, що це совети. Я заліз під гірку хмизу, що на ньому ще й сніг лежав, мене вкрили гіллям ще й Василь та Мітька. Вони теж сховались порізно. Чую, підходять, офіцер російською каже, щоб перевірили кожну дірку в місцевості, але повз мене пройшли. За кілька хвилин чую крик моїх товаришів, їх виявили і б'ють. Але знаю, що беззбройних можуть й не забити, принишк, майже не дихаю. Чую, крики стихли, пострілів не було, значить, думаю, забрали з собою». Саме так воно й відбувалось: Поліщука та Дещинсько-

го радянські вояки забрали з собою. Але в дорозі до Мізоча Децинський зумів втекти, а Василь Поліщук рік відбував ув'язнення у в'язниці в Києві. Обоє залишилися живими.

Через декілька годин Бідюк виліз із свого сховку та попрямував далі. Дорогою бачив цивільних, які шукали вбитих чи поранених. «Наштотував на викопану траншею, в якій на боці лежала вбита жінка, а далі біля траншеї ще кілька вбитих повстанців лежить. Спочатку планував йти у бік Кременця, але потім передумав. Вийшов десь 29 квітня до Нової Мощаниці й вже заледве тримався на ногах, тож підійшов до хати та постукав у вікно. В Мощаниці відчинила жінка й, впустивши до хати, дала напитися молока. Вона розповіла, що неподалік лісничівки до льоха вкинули вбитих її батька та брата, а потім й інших 20 чоловік». Бідюк натрапив на спалену лісничівку десь за кілометрів чотири від Будеража. Тут більшовики постріляли частину й стубельців. Потім «Беркут» зустрів місцевого дідка. «З лісу йду!» — сказав Бідюк, а старець відповів: «Заходьте до мене, з'їжте картопель». Потім додав, що в нього троє вже відсипаються. Нічого не питаючи в побратимів по нещастю, Бідюк поїв і пішов далі на Білашів. Це було 30 квітня — радянські війська, на його думку, поспішали закінчити з повстанськими відділами до свята — 1 Травня. Потрапивши вночі 30 квітня додому, Бідюк усе оповів батькові і той усім розповідав, що Володимир усей місяць просидів у льосі, аби не вбили. Повернувся до роботи на пошті, а після доносу хотіли кілька разів забрати до КПЗ кілька кінних червонопогонників — той знову переховувався. А в червні 1944 року його та ще біля 30-ти мізочан мобілізували до Червоної армії й пішо повели на Рівне. Дорогою в Уїздцях перед Здолбуновом заночували, а тоді під конвоєм дійшли і Рівного. Тут казарми були поруч Дубенського цвинтаря, Бідюк потрапив до третьої роти. Поруч розташовувалась зенітна артилерія. Перед відправкою з цього пересильного на фронт Бідюку неймовірно поталанило — тут він зустрів свого колишнього однокласника по рівненській гімназії Василя Лагутіна. Він мав офіцерське звання й через свого знайомого старшого лейтенанта Гаганова Лагутін прилаштував Володимира при канцелярії частини. Підкупом Бідюку вдалося виробити фальшиві документи медичного обстеження і його було визнано непридатним для служби в армії. Так у грудні 1945 року Володимир Маркович опинився знову вдома, у своєму рідному Стублі. Пам'ятає п. Володимир Миколу Процюка, 1923 р. н., родом із Стубла, який був командиром Служби безпеки ОУН. Його заарештували восени 1944 року. Станичного у безпосередньому сенсі не було, ці обов'язки виконував Микола Давидюк, 1918 р.н. Комендантом терену був Серафим Паньоха, 1918 (чи 1919-го) р.н., мав у підпорядкуванні цілий курінь.

Спогади записав Олег Тищенко у 2000-2005 роках.

Спогад 9. Із розповіді учасника Північного рейду

**Колесов Олексій Григорович, 08.03.1925 р.н.,
уродженець с. Угольці Гоцанського району**

Із липня 1942 року Олексій Колесов виконував функції зв'язкового підпілля ОУН, згодом УПА під псевдонімом «Петелька». Першого псевдоніма з юнацької сітки ОУН, членом якої був здавна, не пам'ятає. Підпорядковувався безпосередньо станичному Угольців, зв'язок тримав із комендантом боївки «Черкасом». Зв'язок забезпечувався по лінії Угольці-Посягва-Новоставці. Рівень організаційного зв'язку, до якого мав відношення «Петелька», належав до підрайону ОУН на Гоцанщині, охоплював села Бугрин (разом з Прусками та Зарічним), Томахів, Вільгор, Колесники, Бухарів, Завізов, Башина, Посягва, Новоставці.

1943 року потрапляє до сотні «Очмани», своєрідного пересильного пункту, який розташований в долині Агатівка. Це був також і збірний пункт для призовників УПА з Бугрина. Близько 8 хлопців було з с. Угольці разом з «Петелькою». Саме в Агатівці формувалося три сотні УПА, бійців з яких через три дні завезли підводами до села Речиця, де вони в клунях вивчали стрілецьку зброю, впоряд, готувалися до боїв. У Речиці «Петелька» прийняв присягу вояка УПА. Після того їх передислокували до сіл Совпа та Клецька, звідки вже почали виводити до лісу — готували до реальних боїв. Командування відділом прийняв «Чорнота», його заступником у сотні був галичанин під псевдонімом «Півень».

Так, у 1943 році «Петелька» спочатку стає вояком, пізніше — ройовим командиром УПА в чоті «Гусака» сотні «Чорноти» куреня «Лисогора». З початку перебування у відділі УПА був озброєний радянським автоматом ППШ, або, як його називали українські повстанці, «фінкою», і двома дисками набоїв до нього. Олексій Колесов («Петелька») пройшов вишкіл у підстаршинській школі у «Чорноти» на Поліссі. Школа змінювала місце дислокації відповідно до військової потреби, за нею переїздили й курсанти — від Корця й аж до Сарн. «Займались вишколами у клунях, на лісових галявинах. Це тривало десь 3-4 місяці — наприкінці весни

Ройовий УПА в сотні «Чорноти»
Олексій Колесов («Петелька»)
Світлина 1948 року

— в початках літа 1943 року, десь у липні, відбувалися перші збройні сутички відділу...

Влітку 1943 року озброєний «трюхлінійкою» під командою зверхників у сотні, що діяла разом із ще двома куреннями УПА, брав участь у великому бою з польською партизанкою за село Тшеця Гута. Олексій Григорович («Петелька») стверджує, що ця польська колонія була надзвичайно укріпленою: підземні ходи сполучали оборонні споруди, цілі склади зі зброєю, костел у центрі села було перетворено на кулеметне «гніздо». «З башні костелу кулемети «гнали» так, що атакуючі повстанці з УПА навіть не могли наблизитись. Тоді по башті повстанці дали кілька стрілен із міномету. Одним словом, розбомбили ми ту вежу в пух: як втрапило стрільно по башті — все розлетілося в різні боки...»

«Петелька» був також учасником боїв з поляками у селах Майкові та Сопожині Гоцанського району. За словами Олексія Григоровича, «Чорнота» мав яскраво виражений галицький акцент у вимові. «Наче наш, українець, а ось акцент галичанина його «видавав»... Чотовий «Гусак», до речі, був у поліції в Рівному за німців, чи то 42-го, 43-го року пішов до лісу у збройні відділи...»

Наприкінці квітня — на початок травня 1944 року «Петелька» був одним з кількох теренових провідників, які проводили «своїми теренами» близько двох тисяч повстанців. «У збройних відділах, які вирвалися з Гурбенського «мішка», було багато кавалерії, вони доволі швидкими темпами рухалися на Полісся...» Одним з обов'язків зв'язкового провідника було завдання перевести колону «через асфальт», тобто через київське шосе, у складі якої була маса війська, яке вирвалося з-під Гурбів у напрямку Полісся. Далі потрібно було провести повстанські частини через річку Горинь — у районі сіл Стадники, Колесники, Вільгір, а потім через села Угольці, Башина вийти до Горині та форсувати її. «Одним словом, через місцевість у Межирицькому районі на Кореччині — на села Совпа, Клецька, Харучу й далі на Залізницю довелося вести відділи. Усіма тими селами, де в 42-43-му роках була справжня Самостійна Україна...»

«Петелька» пригадує нещасний випадок, який глибоко запав у душу. Його було поранено внаслідок вибуху, коли підвода на марші під керівництвом «Деркача» рухалась на схід, переїжджаючи міст, почала шарпатись, в кулеметника з сотні «Деркача» здетонувала граната. Від вибуху його розірвало, але командир «Деркач» не постраждав — він їхав на коні позаду. Попереду їхало двоє кіннотників, їх також не зачепило. Цей кулеметник був родом з Колоденки, його поховали в с. Майків. «Петелька» лікувався в медпункті.

Свій останній бій «Петелька» вів під Степанівкою. Сотнею УПА в бою командував «Деркач». Він наказав чотовому «Гусаку» (Микола Андрійович Кострицький, 1924 р.н., уродженець с. Вільгора) прориватися з 35-ма повстанцями в бік Новосілок. У січні 1945 року відділ «Петель-

ки» проривався до Новосілок. У зіткненні з МДБ у цьому бою Микола Кострицький (чотовий «Гусак») загинув. Це сталося якраз між селами Вільгір та Новосілки. Поховала чотового Кострицького («Гусака») його ж сестра у Вільгорі. «Петелька» залишився з 15-ма кіннотниками й з цим кавалерійським відділом проривався у протилежний бік. «Нас затисли біля хутора Вільгори й стали гнати з боєм у бік Новосілок та Мар'янівки. Звідти проривалися у протилежний бік без бою». Після прориву за наказом «Держача» чотовий «Петелька» мав розформувати повстанські відділи, щоб перейти радянські облави й пізніше зібратися знову.

Олексій Колесов.
Світлина 2007 року

Маючи підстаршинський вишкіл, обов'язки чотового перебрав на себе «Петелька». Усім, хто прорвався з боєм, «Петелька» дав наказ розквартируватися у своїх теренах і перебути облави советів. «В Угольцях я розформував хлопців по квартирах. Хлопців з Корця відправив по надійному зв'язку додому...» Потім брав участь у діяльності місцевої повстанської боївки. У часі однієї з акцій в Угольцях (боївкари хотіли ліквідувати одного з місцевих чехів, який доносив у МДБ) кілька повстанців, у складі яких був і «Петелька», потрапили в засідку. Радянська куля пробила черево його армійському коню й обпалила шинель. Завалившись, кінь ледь не придушив невисокого Колесова своїм крупом. Тоді б, згадує Олексій Григорович, точно взяли б живцем ще «тепленьким». Колесов не зміг глянути в очі смертельно пораненому коню й, здійнявши карабін, вистрілюв йому в голову, аби тварина не мучилась. Після того безшабашна юнацька відчайдушність пройшла. Він почав дивитися на чимало речей вже по-дорослому, відчувши, як ота подібна до дитячої забави війна, повільно перетворюється на страх й очікування неминучої загибелі кожного наступного дня.

Після тимчасового розформування «Петелька» був у своєму родинному будинку. Одного разу помітив облаву військ МДБ. Його помітили теж й одразу почали стріляти. «Я юзом сповз з пригорка до паркану сусідів. Переліз через нього й вскочив до копиці соломи. МГБісти разом із «стрибками» знайшли мене там. У цій же копиці соломи були захованими невідомо ким бочка з ковбасою та довга радянська гвинтівка-«трюхлінійка». Це була не моя зброя й я рішуче від усього цього відмовився. Та червонопогонники не слухали, били мене ще принаймні зо два дні, тримаю-

чи по льохах у селах Угольці, Завізов, Милятин, Сіянци. Далі перепроводили до Острога до КПЗ під конвоєм острозьких стрибків та колишнього командира УПА «Жмайла». У цьому приміщенні (КПЗ) потім уже за радянської влади розміщувалася «дурка». Там під слідством мене протримали шість місяців і «дали» 15 років позбавлення волі на каторзі та ще 5 поразки у правах».

Олексій Колесов потрапив до концтаборів у Норильську. Мав особисті номери з/к «Є-35» та «Я-555». Брав участь у Норильському повстанні 1953 року. Знаходився в цей час у таборі № 3 (25-ий барак). Барак мав цифрову назву від номера заводу, що розташовувався за парканом з «колючкою» — № 25.

Пригадує Олексій Колесов і активну в часі Норильського повстання Марію Нич-Страханюк, яка була одним із ватажків у жіночому таборі. Там же, в Норильську, він зблизився зі своєю майбутньою дружиною Лідією Франківною Гаєвською (номер політ — з/к — «Р-526»). У минулому вона була зв'язковою УПА, уродженка с. Новосілки Гоцанського району Рівненської області.

Колесова («Петельку») було звільнено з табору в 1954-му році, але табірне життя продовжувалось і далі, адже стосовно нього та дружини зберігалось положення про «спецпоселення», яке для подружжя Колесова-Гаєвської тривало довгих 22 роки. Спочатку були гуртожитки, потім і квартири, аж поки в 1976 році подружжя Колесових вже з двома дітьми не переїздить на Україну й оселяється в Новосілках. Пізніше вони перебралися до Здолбунова на вул. Червоноармійську. Олексій Григорович працював на місцевому авторемзаводі, пізніше — на цементно-шиферному комбінаті, а перед виходом на пенсію — на підприємстві «Укрцемремонт».

Олексій Колесов з дружиною
на засланні в Норильську.
Світлина 1950 року

*Спогади записав Олег Тищенко у 2003 році.
На початку 2009 року Олексій Колесов
відійшов у вічність...*

МАРТИРОЛОГ

СПИСОК

полеглих вояків УПА та новомобілізованих повстанців,
які загинули під час бою на Гурбах у квітні 1944 року
(*назви населених пунктів подано згідно з сучасним
адміністративно-територіальним поділом*)

с. Андрушівка, Шумський район Тернопільської обл.;

1. Герасимчук Іван Ананійович, 1929 р.н.,

с. Бадівка, Острозький район Рівненської обл.;

2. Чернявка Євген Терентійович, 1927 р.н.,

с. Білашів, Здолбунівський район Рівненської обл.:

3. Джурик Гнат,

4. Парфенюк Дем'ян,

с. Білокриниця, Кременецький район Тернопільської обл.:

5. Мельничук Степан, 1914 р.н.,

с. Боложівка, Шумський район:

6. Криницький Микола Іванович («Микола»), 1926 р.н.,

7. Криницький Семен Іванович,

с. Бродів, Острозький район:

8. Сидорук Оксен Федорович, 1918 р.н.,

с. Бубнівка, Острозький район:

9. Бондарчук Антін, 1926 р.н.,

10. Джеджера Іван Федотович, 1920 р.н.,

11. Дулевич Павло Степанович, 1925 р.н.,

12. Кушнір Андрій Данилович, 1923 р.н.,

13. Осадчий Андрій Іванович, 1931 р.н.,

14. Осадчий Петро Олексійович, 1930 р.н.,

с. Будяки, Острозький район:

15. Мельник Костянтин Несторович, 1911 р.н.,
16. Сорока Василь Климович, 1911 р.н.,

с. Буца, Здолбунівський район:

17. Матвійчук Ярмоген Стахович («Сова»),

с. Варковичі, Дубенський район:

18. Козачук Петро Миколайович («Волинець», «Корнієць»), 1918 р.н.,

с. Великі Вікнини, Збаражський район Тернопільської обл.:

19. Онищук Андрій («Лис»), 1925 р.н.,

с. Верхів, Острозький район:

20. Бойко Микола Пилипович, 1925 р.н.,
21. Войтюк Володимир, 1920 р.н.,
22. Давидюк Володимир Ульянович, 1922 р.н.,
23. Давидюк Йон Ульянович, 1924 р.н.,
24. Костюк Борис Федорович, 1925 р.н.,
25. Присяжнюк Василь Койонович, 1914 р.н.,
26. Рудий Григорій Теодосійович, 1928 р.н.,
27. Шевчук Варійон Ермолайович, 1912 р.н.,

с. Вілія, Острозький район:

28. Вербицький Віталій, 1910 р.н.,

с. Вишеньки, Острозький район:

29. Камінський Василь Северинович,

с. Волосківці, Острозький район:

30. Давидюк Антін Нечипорович, 1924 р.н.,
31. Дмитрук Дмитро Юхимович, 1923 р.н.,
32. Казьмирчук Дмитро, 1911 р.н.,

с. Грозів, Острозький район:

33. Корнійчук Гнат Касіянович («Дзюбук»), 1912 р.н.,
34. Рудюк Федір, 1918 р.н.,
35. Шендерук Федір, 1918 р.н.,

с. Грем'яче, Острозький район:

36. Назарук Павло Семенович, 1923 р.н.,
37. Остроголов Микола Андрійович («Зірка»), 1922 р.н.,
38. Чипчерук Павло Григорович, 1924 р.н.,

с. Гільча Українська, Здолбунівський район:

39. Бондар Арсен Миколайович, 1914 р.н.,
40. Бондар Михайло Миколайович, 1924 р.н.,
41. Бондар Степан Миколайович, 1920 р.н.,
42. Грицина Ананій Маркович, 1925 р.н.,
43. Заремба Григорій Зеновійович («Тиско»), 1925 р.н.,
44. Киричук Василь, 1900 р.н.,
45. Красовський Карпо, 1908 р.н.,
46. Лук'янов Іван Миронович, 1922 р.н.,
47. Лук'янов Яків Володимирович, 1921 р.н.,
48. Огородник Дмитро Аврамович, 1924 р.н.,
49. Поліщук Василь Демидович, 1902 р.н.,
50. Рожков Василь Олександрович, 1920 р.н.,
51. Рожков Никандр, 1912 р.н.,
52. Самчук Василь Нечипорович («Вишня»), 1923 р.н.,
53. Суходола Микола Северинович, 1920 р.н.,

с. Глинськ, Здолбунівський район:

54. Варварук-Буксима Андрій Демкович,
55. Джус Володимир Петрович, 1918 р.н.,

с. Глупанин, Здолбунівський район:

56. Конончук Остап Макарович, 1917 р.н.,
57. Овчарук Купріян Трохимович, 1920 р.н.,
58. Оліферчук Євтихій, 1909 р.н.,
59. Омельчук Михайло Кононович, 1925 р.н.,
60. Пантелеймон Михайло Панасович, 1905 р.н.,
61. Смаль Микола,
62. Хмеляр Андрій, 1904 р.н.,
63. Хмель Андрій, 1910 р.н.,
64. Хмель Михайло Якимович, 1923 р.н.,

с. Грем'яче, Острозький район:

65. Шевчук Аліхтійон Андрійович, 1924 р.н.,

с. Двірець, Кременецький район:

66. Горобець Юхим Савович, 1922 р.н.,

с. Дермань І-й, Здолбунівський район:

67. Кир'ячук Яким Семенович («Гарячий»), 1921 р.н.,
68. Плугак Антін,
69. Сидорчук Микола Тимофійович («Сірко»), 1927 р.н.,
70. Хаврук Аврам Іванович, 1927 р.н.,
71. Хаврук Володимир Іванович, 1924 р.н.,

с. Дермань II-й, Здолбунівський район:

72. Кравчук Василь,

73. Шавронський Антін Терентійович («Фома»), 1916 р.н.,

с. Забара (Забари), Шумський район:

74. Вінничук Петро («Вишня»), 1924 р.н.,

с. Замлиння, Здолбунівський район:

75. Драган Михайло Йосипович, 1921 р.н.,

76. Махомуха Фадей Кирилович, 1922 р.н.,

с. Здовбиця, Здолбунівський район:

77. Аврамчук Василь Терентійович, 1922 р.н.,

78. Аврамчук Володимир Гнатович, 1907 р.н.,

79. Гуральчук Іван Мусійович, 1924 р.н.,

80. Кравчук Петро Сидорович, 1921 р.н.,

81. Медвідь Самсон, 1916 р.н.,

82. Мельник Віталій Мануйлович, 1912 р.н.,

83. Мельничук Ананій,

84. Мохначук Микола Феодосійович, 1917 р.н.,

85. Новачук Антон Віталійович, 1916 р.н.,

86. Овдіюк Іван Іванович, 1922 р.н.,

87. Огородник Віталій Кирилович, 1926 р.н.,

88. Огородник Михайло Панасович («Скалозуб»), 1913 р.н.,

89. Сидорчук Віктор Пилипович, 1922 р.н.,

90. Солтис Федір Остапович, 1914 р.н.,

91. Хандрук Петро, 1914 р.н.,

92. Янусь Володимир Федорович,

93. Яремчук Іван Самійлович, 1912 р.н.,

94. Ящук Микола Миколайович, 1916 р.н.,

с. Івання, Дубенський район Рівненської обл.:

95. Бірук Петро Іванович, 1920 р.н.;

96. Головицький Олександр Іванович, 1922 р.н.,

с. Івачків, Здолбунівський район:

97. Болотнюк Микола,

98. Бондарчук Микола Мануйлович, 1920 р.н.,

99. Бортник Павло,

100. Гайдашинський Віктор,

101. Глиба Мефодій, 1918 р.н.,

102. Глушко Олександр Нечипорович, 1926 р.н.,

103. Добровольський Федір Антонович, 1922 р.н.,

104. Колесник Онукій,

С П И С О К

Борців за волю України по с. Івачків Миротинської с/Ради Здоленків-
ського району Рівненської області

№ п/п	Прізвище, ім'я та по батькові	Псевдо
1.	Адамчук Володимир М.	
2.	Болотник Василь Г.	"Вияця"
3.	Бортник Анастасія П.	"Покірна"
4.	Болко Аничий У.	"Белест"
5.	Бойко Филімон У.	
6.	Болотник Яків Л.	"Богун"
7.	Бондарчук Микола Т.	
8.	Болотник Павло	"Калина" з <i>Здоленківського району</i>
9.	Болотник Федір І.	в тилу задіяв "правдивого" ОУН
10.	Солсваниця Іван В.	на <i>Любах</i>
11.	Гайданик Дмитро О.	
12.	Гончарук Артем С.	
13.	Гончарук Микола	
14.	Добровольський Федір	
15.	Драганчук Трофім	
16.	Добровольський Микола	
17.	Колесник Адам	"Деркач"
18.	Колесник Володимир	
19.	Колесник Микола	
20.	Ланчук Микола Т.	"Пугач"
21.	Добровольський Анастасія	
22.	Мандзук Володимир	"Заверуха"
23.	Мандзук Микола	"Бистрий"
24.	Мандзук Анастасія	
25.	Міськов Микола	
26.	Мельничук Гавриїл	
27.	Мартинюк Микола Г.	"Грав"
28.	Малачук Купріян Б.	
29.	Бондарчук Остап А.	"Бродяга"
30.	Овчарук Артем	

105. Конончук Никандр,
 106. Мельничук Василь Якович, 1908 р.н.,
 107. Мельничук Левко,
 108. Неродін Анастасія Дмитрівич, 1924 р.н.,
 109. Неродін Олександр Дмитрович, 1925 р.н.,
 110. Пруський Петро Пилипович, 1916 р.н.,
 111. Расік Василь Іванович, 1905 р.н.,
 112. Расік Микола Іванович 1908 р.н.,

113. Расік Прохор Іванович («Ясний»), 1904 р.н.,
114. Семенюк Василь Хомович, 1919 р.н.,
115. Серединський Федір Терентійович, 1918 р.н.,
116. Хміль Володимир Прокопович, 1925 р.н.,
117. Хміль Михайло Якимович, 1923 р.н.,

с. Йосипівка, Здолбунівський район:

118. Коханський Михайло, 1924 р.н.,

с. Клопіт, Здолбунівський район:

119. Галабурда Олександр, 1911 р.н.,
120. Грицюк Дмитро Вікторович, 1922 р.н.,
121. Дрозд Степан Оверкович, 1926 р.н.,
122. Пилипчук Володимир Прохорович, 1925 р.н.,

с. Копитків, Здолбунівський район:

123. Козачок Іван Сидорович, 1924 р.н.,
124. Кулеша Ананій Стахович, 1928 р.н.,
125. Кулеша Василь Стахович, 1920 р.н.,
126. Кулеша Олександр Стахович, 1924 р.н.,
127. Кулеша Петро Стахович, 1922 р.н.,
128. Кулеша Федір Іванович, 1926 р.н.,
129. Пронь Анатолій Васильович, 1922 р.н.,

с. Коршів, Здолбунівський район:

130. Корнійчук Микола Васильович, 1926 р.н.,

с. Кунин, Здолбунівський район:

131. Блащук Микола Максимович, 1917 р.н.;
132. Власюк Дмитро Федорович, 1923 р.н.,
133. Волошин Давид Миколайович, 1920 р.н.,
134. Волошин Олексій Лаврінович,
135. Заєць Адам Степанович,
136. Карпінчук Володимир Іванович, 1914 р.н.,
137. Коновалюк Микола Андрійович,
138. Корнійчук Микола Нечипорович, 1926 р.н.,
139. Красовський Данило Зіновійович, 1919 р.н.,
140. Пальчевський Ананій Миколайович («Яструб»), 1927 р.н.,
141. Пальчевський Іван Панасович, 1918 р.н.,
142. Пальчевський Мілетій В'ячеславович,
143. Сидорчук Борис,
144. Сидорчук Микола Васильович, 1916 р.н.,
145. Солонько Трихін, 1914 р.н.,
146. Федотова Ольга Василівна («Муха»), 1921 р.н.,

147. Фрідріх Леонід Микитович, 1924 р.н.,
148. Шеретюк Олексій Терентійович,
149. Шока Іларіон Степанович, 1923 р.н.,

с. Кустин, Рівненський район Рівненської обл.:

150. Харчук Трихін,

с. Кути, Шумський район Тернопільської обл.:

151. Киричук Володимир,
152. Мартинюк Павло Макарович,

с. Ільпибоки, Демидівський район:

153. Мудрук Микола,
154. Мудрук Петро,

с. Мала Андруга, Кременецький район Тернопільської обл.:

155. Шевчук Антін, 1906 р.н.,

с. Малі Фільварки, Збараський район Тернопільської обл.:

156. Селестинюк Серафим («Глодик»), 1912 р.н.,

с. Мар'янівка, Здолбунівський район:

157. Місюра Василь, 1926 р.н.,

с. Межиріччя, Острозький район:

158. Степчук Олександр Терентійович («Сторчан»), 1918 р.н.,

с. Мирове (Голибіси), Шумський район Тернопільської обл.:

159. Семенюк Василь, 1913 р.н.,
160. Федорук Петро Дем'янович («Тополя»), 1922 р.н.,

с.мт Мізоч, Здолбунівський район:

161. Одарчук Яків Григорович, 1918 р.н.,
162. Парфенюк Панас Трохимович, 1923 р.н.,
163. Сидорчук Олександр Кирилович, 1923 р.н.,

с. Могиляни, Острозький район:

164. Гульчук Пилип Іванович, 1922 р.н.,
165. Кулибчук Павло Захарович, 1922 р.н.,
166. Оксеньчук Дмитро Іванович («Шраменко»), 1921 р.н.,
167. Шкрібій Іван Гнатович, 1926 р.н.,

с. Нагірне (с. Ульбарів), Дубенський район:

168. Кушова Марія Василівна, 1924 р.н.,

169. Могилюк Олександр Каленикович, 1922 р.н.,

с. Новомильськ, Здолбунівський район:

170. Назарець Петро Якимович («Чорнота»), 1922 р.н.,

с. Новосілки, Здолбунівський район:

171. Волянюк Ананій Пилипович, 1922 р.н.,

172. Волянюк Василь Пилипович, 1924 р.н.,

173. Процюк Дмитро Лаврінович, 1924 р.н.,

174. Степчук Петро Васильович, 1925 р.н.,

с. Оженин, Острозький район:

175. Давидович Володимир Якович, 1923 р.н.,

176. Чорноморець Семен Григорович, 1925 р.н.,

м. Острог:

177. Ковальчук Левко Гнатович, 1925 р.н.,

178. Сікорська,

179. Славінський Віталій, 1924 р.н.,

180. Цибульська-Захарчук, 1931 р.н.,

181. Цибульська-Захарчук Оксенія Михайлівна, 1908 р.н.,

с. Пащина, Демидівський район:

182. Пашук Олександр Митрофанович, 1922 р.н.,

183. Теслюк Іван,

184. Бурець Платон,

185. Шиманський Микола,

с. Підгірське (Угорськ), Шумський район:

186. Донець Григорій,

187. Козачук Михайло,

188. Ключковський Кирило,

189. Ключковський Петро,

190. Ліщук Кирило,

191. Мазур Володимир Іванович,

192. Присяжнюк Григорій,

193. Присяжнюк Михайло («Горний»), 1922 р.н.,

194. Шлапак Кирило,

195. Яремчук Матвій,

196. Яремчук Михайло Михайлович, 1922 р.н.,

с. Плоске, Острозький район:

197. Баб'юк Іван Степанович, 1923 р.н.,

198. Казнодій Олександр Якович 1926 р.н.,

199. Лавренюк Олександр Юрійович, 1923 р.н.,
200. Рудь Семен Митрофанович («Гор»), 1917 р.н.,
201. Українець Володимир Дмитрович, 1922 р.н.,
202. Чубок Дмитро Ількович, 1922 р.н.,

с. Потуторів (Потутори), Шумський район:

203. Шаповал Данило, 1915 р.н.,

Полтавська обл.:

204. Сало Іван (курінний «Мамай»),

с. Райдужне (с. Попівці), Острозький район:

205. Іванов Арсен Пилипович

с. Розваж, Острозький район:

206. Поліщук Василь Антонович, 1924 р.н.,
207. Поліщук Петро Степанович, 1923 р.н.,

с. Рахманів, Шумський район:

208. Баранчук Андрій («Соловій»), 1922 р.н.,

с. Сапанів, Кременецький район:

209. Штука Андрій Семенович, 1930 р.н.,

с. Сошище, Шумський район:

210. Баран Григорій Данилович,
211. Горобець Нестор Васильович, 1908 р.н.,
212. Остапчук Яків («Грім»), 1925 р.н.,
213. Родзінський Євген,
214. Цимбалюк Андрій Павлович,
215. Цимбалюк Григорій Пилипович, 1922 р.н.,

с. Спасів, Здолбунівський район:

216. Герасимчук Устим, 1910 р.н.,
217. Козубський Сергій Архипович, 1924 р.н.,
218. Корольчук Олексій артемович, 1921 р.н.,
219. Корольчук Петро Самойлович, 1923 р.н.,
220. Криницький Герасим Михайлович, 1916 р.н.,
221. Лук'янчук Варійон Петрович, 1923 р.н.,
222. Московець Тихін Пилипович, 1894 р.н.,
223. Нестерчук Сергій Олександрович, 1925 р.н.,
224. Овдіюк Андрій Григорович, 1925 р.н.,
225. Овдіюк Микола Григорович, 1918 р.н.,
226. Овдіюк Михайло Юрійович, 1927 р.н.,

- 227. Овсіюк Микола Тихонович, 1900 р.н.,
- 228. Піхун Микола Степанович, 1926 р.н.,
- 229. Піхун Яків Степанович, 1931 р.н.,
- 230. Семенюк Андрій Ілларіонович, 1927 р.н.,
- 231. Семенюк Олександр Фадейович, 1922 р.н.,
- 232. Хом'як Григорій Лук'янович, 1920 р.н.,
- 233. Янчевський Іван Дмитрович, 1912 р.н.,

с. Стеблівка (Стубло), Здолбунівський район:

- 234. Давидюк Леонід Федорович, 1927 р.н.,
- 235. Давидюк Олексій Минович, 1925 р.н.,
- 236. Давидюк Федір, 1897 р.н.,
- 237. Костюк Олексій Євдокимович («Ясен»), 1918 р.н.,

с. Суйми, Здолбунівський район:

- 238. Антонюк Мотря Савівна, 1920 р.н.,
- 239. Антонюк Феофан Савович, 1926 р.н.,
- 240. Філонюк Володимир Дмитрович, 1928 р.н.,
- 241. Філонюк Микола Панасович, 1923 р.н.,

с. Уїздці, Здолбунівський район:

- 242. Мусійчук Микола Федорович, 1922 р.н.,
- 243. Нечипорук Лев Мусійович,
- 244. Ужинський Григорій Купріянович, 1917 р.н.,

с. Українка (с. Коростова), Острозький район:

- 245. Баран Микола Карпович, 1923 р.н.,
- 246. Козел Володимир Максимович, 1923 р.н.,
- 247. Муляр Максим Йосипович, 1927 р.н.,
- 248. Парфенюк Василь Антонович, 1925 р.н.,

с. Хинівка, Здолбунівський район:

- 249. Тищенко Михайло Ксенофонтович, 1902 р.н.,

с. Ходаки, Шумський район:

- 250. Мартинюк Антін Талимонович, 1920 р.н.,
- 251. Мельничук Григорій Андрійович, 1923 р.н.,

с. Цурків, Здолбунівський район:

- 252. Бондар Микола Степанович, 1916 р.н.,

с. Шпиколоси, Кременецький район:

- 253. Гривась Конон Романович, 1925 р.н.,

254. Фурман Володимир,
1922 р.н.,

Чернігівська обл.:

255. «Десна»,

256. «Кубанець».

Поданий вище список загиблих повстанців УПА під час Гурбенського бою й відразу після його закінчення було складено спираючись на різні джерела. Перше з них — це списки «Борців за волю України» та «Вояків УПА, що загинули на Гурбах». Ці документи підготували протягом 1994–96 рр. відповідальні працівники сільських рад Здолбунівського району, і скріпили їх печатками та подали на ім'я голови Здолбунівської райдержадміністрації у тих же роках.

Інше вельми об'ємне джерело — книга відомого краєзнавця Олександра Денищука «Герої Гурбенської битви», видана у Рівному 2005-го. Унікальність її полягає в об'ємі інформації мартирологічного характеру, зібраної передусім на території Тернопільської області.

Додаткові джерела — значно менші за обсягами, але такі, які містять більш детальну інформацію про загиблих на Гурбах. Це — спогади учасників та свідків самого бою, а також поодинокі згадки про загиблих у книгах документального жанру і персональних спогадах учасників повстанської боротьби. Як приклад таких видань варто відзначити книги «Голгофа» Миколи Руцького та «Вам сурми не грали...» Михайла Панасюка.

Аби підвести своєрідну риску щодо встановленої кількості загиблих у Гурбенському бою протягом декількох останніх років із їхніми іменами, прізвищами, псевдонімами тощо, то з урахуванням інформації із згаданого видання О. Денищука, у якому вміщено також 19 поодиноких імен, або псевдонімів повстанців, які можемо вважати неідентифікованими учасниками бою, вийде близько 280-и чоловік. Тож наведені в списку імена та прізвища (псевдоніми) 275 загиблих дають підставу викарбувати їх на гранітних плитах Пантеону Героїв Гурбів.

Принагідно відзначимо, що це лише початок масштабної пошукової праці, яка стосується Гурбенського бою, частинку якої присвячено встановленню імен, прізвищ, псевдонімів, інших особистих даних усіх, хто воював та загинув під Гурбами.

Надгробок на символічній могилі
загиблих у с. Нова Мощаниця.
Світлина 2005 року

Замість вступу

Можливість, а головне — доцільність спорудження Пантеону Героїв Гурбів, автори цього видання обговорювали влітку 2005 року в Києві. У дискусії взяли участь: колишній останній командир Української Повстанської Армії Василь Кук, пластовий сеньйор директор спільного українсько-американського підприємства «Ренесанс» Олесь Криський, секретар Державної міжвідомчої комісії з питань увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій при Кабінеті Міністрів України Віталій Козакевич, працівник секретаріату Президента Олександр Вовк, співробітник Центру досліджень визвольного руху Володимир Мороз, а також Ігор Марчук та Олег Тищенко.

Присутні ретельно аналізували стан сучасних досліджень та збереження пам'яті про визвольну боротьбу українців у Другій світовій війні. Відштовхуючись від почутих спогадів Василя Кука, зокрема про його участь

Автори книги з генерал-хорунжим УПА
Василем Куком-«Лемішем» (у центрі). Світлина 2005 року

в Гурбенському бою, а також зауважень Віталія Козаченка про можливість дольового фінансування такого меморіалу героям Гурбенської битви. Ініціативна група впевнилася у необхідності втілення в життя ідеї будівництва масштабного пантеону загиблим у 1944 році.

Варто відзначити, що в 2004-му народний депутат України Василь Червоній на свято Покрови Пресвятої Богородиці, яке проходило на Гурбах, оголосив про намір збудувати на місці Гурбенського бою православний чоловічий монастир Української православної церкви Київського патріархату. Реалізація цього проекту розпочалася в 2005 році, коли Василя Червонія було призначено головою Рівненської облдержадміністрації. Саме тоді за ініціативою Олеса Криськіва також розпочалися підготовчі роботи з виготовлення проектної документації майбутнього меморіалу.

Безпосередньо роботи з будівництва пантеону були заплановані лише після проведення необхідних польових досліджень. Ідея Пантеону — це ідея впорядкування «тимчасових», випадкових і часто занедбаних поховань вояків УПА, які загинули в квітні-травні 1944 року. Тому виникла потреба й водночас проблема безпосереднього дослідження могил на Гурбах. Практичну реалізацію цього надважкого завдання було покладено на експедицію, створену розпорядженням нового голови Рівненської облдержадміністрації Віктора Матчука. Так, у серпні-вересні 2006-го пошуковою групою з 14 чоловік під керівництвом тодішнього заступника директора Рівненського обласного краєзнавчого музею Ігоря Марчука розпочалися пошуки невідомих могил. У ході пошуків віднайшли три невідомі раніше поховання. 15-16 вересня 2006-го до основної групи долучилася група пошуковців, у складі якої були Костянтин Бертух, Сергій Мініч, Юлія Бондючна, Олег Тищенко та інші.

Саме в ті дні в районі боїв серед великої кількості цікавих знахідок знайшли трек від «гусениці». Більшість учасників експедиції була переконана, що це танковий трек.

Цей чинник вплинув на розгляд «танкового питання» на Гурбах у більш широкому аспекті. Один з учасників експедиції Сергій Мініч, «перелопативши» сотні джерел, зрештою довів, що трек був не від танка, а від доволі старої післявоєнної моделі гусеничного трактора. У той же час «танковий сти-

Учасники пошукової експедиції 2006 року

Один із ініціаторів перших урочистостей на Гурбах Любомир Кінах та голова Рівненської ОДА Віктор Матчук. Світлина 2006 року

мул» дозволив за параметрами ширини гусениць, їх маркування тощо визначити, що в Гурбеньському бою Червона армія могла використати лише танки моделі «Т-70М». Це легкі танки, за умов пересіченої місцевості - найбільш придатні для ведення бойових дій проти УПА. Однак використання танків у бою з «сільськими дядьками» мало також на меті залякування непокірних «західняків», які, втім, назавжди «прикували» п'ять з них до землі.

Загалом перед пошуковою експедицією було поставлено завдання обстежити лісовий масив (бл. 6,5 тис. га) між селами Нова Мощаниця, Будараж, Святе, Мости, Зелений Дуб, Майдан Дубенський; виявити невідомі місця поховання загиблих учасників Гурбеньського бою та цивільних громадян протягом квітня 1944 р.; усі наявні місця поховань нанести на сучасну карту, задокументувати місця за допомогою фотографування та короткого опису; обстежити місце, на якому має бути збудований меморіальний комплекс Пам'яті жертв бою; виготовити державні акти на встановлені й позначені на картах місця поховань; підтвердити матеріальними знахідками місця особливо запеклих боїв на Гурбах. І всі з поставлених завдань було ретельно відпрацьовано. Однак головним підсумком експедиції 2006 року на Гурбах сало навіть не це. Старший викладач кафедри землеустрою, геодезії та геоінформатики Національного університету водного господарства та природокористування Руслан Янчук визначив планові координати місць поховань учасників боїв у урочищі Гурби з використанням супутникових навігаційних систем. 27 вересня 2006 року він за

Урочисте відкриття закладного каменя на Гурбах. У центрі – голова Здолбунівської райради Василь Тимощук, Олексій Поліщук із дружиною Євгенією та голова Рівненської ОДА Віктор Матчук. Світлина 2006 року

допомогою супутникового приймача «ASUS My Pal-636» зафіксував місця поховань на Гурбах в системі координат WGS-84. Відтоді вже не обов'язково самотужки «в сліпу» розшукувати поховання в масиві гурбеньських лісів, обов'язково залучаючи місцевих провідників чи старожилів. Головна могила на Гурбах, іменована Сторчановою, де нині споруджується Пантеон й притулився корпус монастиря, має чіткі географічні координати: $50^{\circ} 16' 26''$ N широти і $26^{\circ} 07' 33''$ E довготи. Своєрідним підсумком «навкологурбеньської епопеї» восени 2006-го стало відкриття головою Рівненської облдержадміністрації Віктором Матчуком закладного каменя на Гурбах. Власне з цього й розпочалися будівельні роботи майбутнього Пантеону.

Надзвичайно гострою, навіть дразливою проблемою, виявилось безпосереднє дослідження могил із наявними рештками похованих (або прикопаних) повстанців. Крім морально-етичного, сакрального змісту, складність полягає ще й в тому, що (для прикладу) так звана могила вбитих беззбройних повстанців була насипана ентузіастами на початку 90-х років ХХ століття в приблизному місці поховання. Згідно спогадів очевидців з навколишніх сіл, ця могила не була засипана майже впродовж місяця. Родичі вбитих юнаків та чоловіків із навколишніх сіл Рівненщини та Тернопілля потайки ночами перебирали понівечені трупи, аби віднайти свого батька, брата чи сина. Тоді вивозили на підводах, вкритих гіллям «для грубок», щоб так само потайки вночі перепоховати на цвинтарі рідного села

під тихе відспівування запрошеного священика. І це за умови, якщо були впевнені, що той не донесене на них у НКВС.

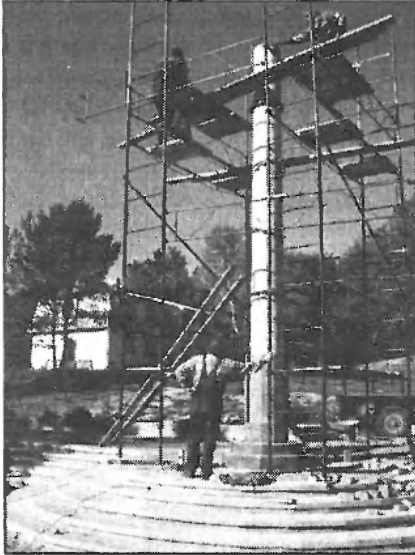
То чи насправді у відомих могилах рештки повстанців УПА? Відповіді на це запитання учасники експедицій 2002-го та 2004-го років, а особливо — групи спеціалістів Товариства «Пошук» під керівництвом кандидата історичних наук доцента кафедри археології Львівського держуніверситету ім. Івана Франка Ярослава Онищука. Отримавши благословення від Патріарха всієї України-Руси Філарета, група Онищука провела ексгумацію могили в районі Провороття. Результатом досліджень в околицях урочища Гурби протягом двох тижнів квітня-травня 2007 року стали віднайдені рештки 27 повстанців. Свідчення про звірства військових із НКВС підтвердилися: рештки людей, піднятих з могил в Проворотті, містили усі ознаки насильницької смерті — пробиті штиками черепи, відрубані кінцівки та інше.

Нарешті в травні 2007 року завершено будівельно-монтажні роботи першої черги Пантеону Героїв Гурбів. Пантеон з часом постане величною колоною, увінчаною мистецьки виконаною скульптурою Божої Матері — Покровительки українського козацтва, лицарів-повстанців. До того ж, місце Пантеону має свою духовну ауру: поруч обживаються монахи Свято-Воскресенського монастиря. Тут лунають щонеділі та в святкові дні поминальні служби в пам'ять про тих, хто загинув, за душі винних і невинних, за прощення всього й усім...

Урочистості на Гурбах у квітні 2007-го. Поезії декламує
Олексій Заворотній

Жертовність визвольних змагань увічнили

2007 рік. Початок зведення колони Покрові Пресвятої Богородиці

Небагато з них дожило до наших днів. А ті, котрі живуть ще нині - не завжди зізнаються, що були учасниками того страшного бою. Бою, який відбувся на провідну неділю 44-го й увійшов в історію визвольних змагань своєю моторошною назвою - «Гурбенський котел». Колишні активні бійці УПА не люблять згадувати запекле протистояння з радянськими військами не тільки тому, що їх занадто мало залишилося. Й не тому, що соромно, а тому, що багаторічні переслідування владою навчили цих людей мовчати. Саме про героїзм цих борців і про їхню жертовність у день відкриття другої черги Пантеону героїв Гурбів, що в Здолбунівському районі, перед Покровою 2007-го говорили чимало... Урочище Гурби протягом майже

двадцятиріччя стало місцем паломництва тисяч патріотів України. В цьому лісі в 1944 році відбувся один із найбільших боїв між вояками Української Повстанчої Армії та загонами НКВС. Відтоді пройшло шістдесят п'ять років, і от вкотре громада згадала про героїзм молодих упівців, які, не шкодуючи себе, боронили рідну землю. Чимало з них залишилося в ній назавжди.

2007 рік. Нарада за тиждень до відкриття

2006 року почалося спорудження Пантеону героїв Гурбенського бою. І на свято Покрови, покровительки українського козацтва та вояків УПА, відбулися відкриття першої черги цього Пантеону та перепоховання останків знайдених тридцяти загиблих вояків невизнаної світом, але підтримуваної власним народом армії...

Восени 2007-го відбулося відкриття другої черги Пантеону, перепоховання ще двох знайдених останків та встановлення Колони Божої Матері — Покрови. А перед тим голова «Товариства пошуку жертв війни «Пам'ять» Любомир Горбач зі Львова прозвітував: виявлені в процесі пошуково-ексгумаційних досліджень людські останки учасники експедиції з Товариства передали місцевій владі. За участі

військових 13-го армійського корпусу ЗСУ із Рівного їх урочисто перепоховали 18 травня 2007 року у криптах Пантеону Слави «Герої Гурбенської битви» біля Свято-Воскресенського чоловічого монастиря на Гурбах. Та пошуки на цьому не припинилися — дві маленькі труни з рештками ще двох невідомих бійців найбільшого бою між УПА та ВВ НКВС — черговий крок

2007 рік. У цих криптах спочиватимуть рештки загиблих

2007 рік. Перепоховання решток 28-и віднайдених тіл учасників бою

до увічнення пам'яті Лицарів.

11 жовтня 2007-го в урочистостях з нагоди перепоховання та відкриття колони Божої Матері-Покрови взяли участь голова Рівненської обласної державної адміністрації Віктор Матчук, перший заступник голови Рівненської обласної ради Валентин Королюк, голови

районних державних адміністрацій і районних рад, ветерани Української Повстанчої Армії, молодь, громадськість. Освятив колону та місце перепоховання митрополит Рівненський і Острозький Євсевій.

2007 рік. Освячення Пантеону провадить владика Євсевій

Колона Божої Матері являє собою шестиметрову вертикальну основу, обкладену сірим гранітом і триметрову скульптуру Божої Матері. Щодо ж до перепоховання, то рештки двох вояків пройшли всі відповідні ексгумаційні процедури в Львові, де було встановлено насильницький характер їхньої смерті. Сотенний «Сокіл» і кулеметник «Калина» — саме такі звання та псевда за свідченнями очевидців мали загиніти.

Нині всього 32 труни перебуває в Пантеоні, хоча перша черга розрахована на 120 загиблих. Саме тому, за словами голови Рівненської обласної державної адміністрації Віктора Марчука, розпочаті рівненською виконавчою владою роботи з віднайдення, ідентифікації та увічнення пам'яті загиблих героїв, не зупиняє на півдорозі. Зокрема, керманіч області зазначив: «Ми обіцяли рівненській громаді, що на Гурбах постане Пантеон цього року - і він постав, ми обіцяли, що до кінця жовтня на Гурбах буде збудовано колону Божої Матері, - і ми це виконали. Окрім того, 2007-го року більше тисячі пам'ятних нагород, присвячених 65-ти річчю створення Української Повстанської Армії, отримали вояки Армії нескорених. Ми намагалися не оминати увагою жодного ветерана в цю ювілейну дату. Що ж до вшанування пам'яті загиблих у Гурбенському бою, то пошукові роботи будуть постійними...».

Загалом заходи з освячення й відкриття Колони Божої Матері та перепоховання пройшли урочисто. Вони викликали чималий інтерес не лише людей із прилеглих сіл і районів, але й зібрали гостей з багатьох регіонів України — Тернополя, Почаєва, Кременця, Луцька, Івано-Франківська, Львова тощо. Приємно зазначити, що серед присутніх було чимало молоді. Адже самопожертва їхніх дідів задля незалежності власної Батьківщини може стати гарним зразком для наслідування.

Наостанок про декілька морально-етичних аспектів події. Сутність істо-

ричної канви нагадувати, мабуть, зайве - у найбільшому протистоянні українців з радянською стороною протягом 10 років від 1939 й до 1949-го. радянська позиція була наступною: Внутрішніми військами НКВС, військами охорони тилу, прикордонниками з відомства НКВС кількістю до 35 тисяч чоловік було проведено успішну військово-каральну операцію на Гурбах проти майже 5 тисяч вояків УПА, половина з яких навіть не мала зброї. Наслідки були очевидними - близько тисячі загиблих протягом тижня з обох боків. Громадяни СРСР - військовослужбовці - вбивали "новоприбулих" громадян СРСР Західної України й навзаєм. Це протистояння мало ознаки громадянської війни, хоча прогресивні вітчизняні історики та світова громадськість вважають боротьбу ОУН-УПА Рухом Опору спочатку проти німців, а потім - проти радянського поневолення. І що б там не говорили прихильники руху ОУН-УПА та їхні затяті вороги - примирення принаймні після шістдесяті "з гаком" років життєво необхідне зболеному східно-західно-українському народові. Ну, навчилися же в Іспанії прощати франкісти республіканців і навзаєм! Щоправда та війна була класично громадянською, а щодо України - суперечки з цього приводу точаться й досі. Вважаємо, що годі вже суперечок, годі взаємних звинувачень. Пора прощати, якщо ми дійсно хочемо добра для України. Якщо ми щиро хочемо не базікання, а реального втілення в життя гасла "Схід-Захід: разом!". Замість «вставання» вкотре під партійні прапори (тому що на пропаганді роз'єднанням дехто пхнеться-пропихається до Верховної Ради чи просто до влади «на місяць») - прощаймо!

Війна триває, якщо не поховано її останнього учасника, тож тепер належить із усіма почестями усіх учасників II-ї Світової упокоїти, віддавши землі за християнським звичаєм. І те, що у випадку з Гурбеньким Пантеоном це було зроблено спочатку напередодні праздника святої Трійці 2007-го - подія знакова. Можливо, ми колись покладемо кінець протистоянню "схід-захід", "західняки-східняки", "енкаведисти-бандерівці", "сексоти-патріоти"

та решті всьому тому, на чому ще й досі дехто лукаво "робить політику". І якщо це не кінець війни «громадянської», то, можливо, хоча б початок кінця внутрішньо-національного протистояння?! Тоді приємно, що відбувається це в Україні саме на Рівненщині.

Про авторів

Ігор Володимирович МАРЧУК

Народився 1974 року в м.Рівне. У 1981-1991 рр. навчався у Рівненській СШ № 18, яку закінчив із відзнакою. 1991-го вступив на історичний факультет Львівського державного університету ім. І.Франка.

Під час навчання, починаючи з 1994р., ґрунтовно досліджує історію національно-визвольної боротьби українців на Волині у 20-50-х роках ХХ ст.

1999-го вступив на заочне відділення аспірантури ЛНУ за спеціальністю «Джерелознавство, історіографія та допоміжні історичні дисципліни». Від 2001 року є членом редколегії уніформістського часопису «Однострій» (м.Рівне). Автор багатьох статей на історичну тематику: «Стосунки між отаманом Т. Бульбою-Боровцем та німецькою окупаційною владою», «Воєнна округа «Турів»: виникнення та еволюція», «Документи НВРО», «Січі 41-го на Волині», «Останній бій «Клима Савура» тощо.

Після завершення навчання в університеті працював до 2003 року вчителем історії та правознавства Обарівської ЗОШ Рівненського району Рівненської області. Із жовтня 2003-го — науковий співробітник відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Від 2005 року до червня 2006-го — заступник директора з наукової роботи РОКМ . Очолював експедицію, яка проводила пошукові роботи на Гурбах протягом серпня-вересня 2006-го. Нині працює завідувачем відділу «Інститут дослідів Волині» Рівненського обласного краєзнавчого музею.

У співавторстві з Сергієм Музичуком у 2006 році написав книгу «Українська Повстанча Армія» (серія «Українські військові формування ХХ століття. Організація, уніформа, символіка») для «Бібліотеки журналу «Однострій». Консультував та виступав як експерт із історії у документальних фільмах телеканалів «НТН», «Адамово яблуко» (Росія), Студії Юрія Лугового (Канада), «10 канал ЛТД» тощо.

Олег Олександрович ТИЩЕНКО

Народився 1969 року в м. Здолбунів Рівненської області. Закінчив Здолбунівську СШ № 4, а згодом 1992-го - Луцький державний педагогічний інститут ім. Лесі Українки. Здобув спеціальність вчителя історії, суспільствознавства та права. Від 1998-го займається журналістикою. Закінчив Школу політичної журналістики у Славському 2000 року. Працював на телебаченні, в друкованих ЗМІ.

Тематикою історії визвольних змагань почав цікавитись ще під час навчання в педінституті. Від 1993-го активно працює із записами спогадів учасників Визвольних Змагань, зокрема колишніх вояків УПА та підпільників ОУН. У 1994 році підготував неопублікований «Нарис історії Української Повстанської Армії: Волинь, Здолбунівщина, Гурби». Є автором та упорядником багатьох видань ювенального спрямування, наприклад книги «Антологія адаптованого досіду», виданої при підтримки Посольства США в Україні.

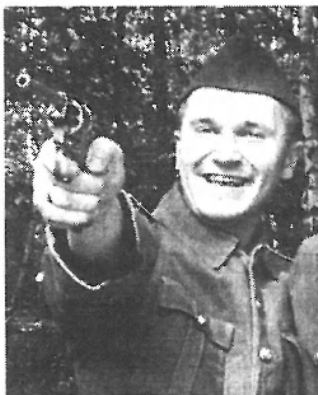
У 2002-му - автор сценарію документального фільму, присвяченого Гурбенському бою, за яким телекомпанія «10 Канал ЛТД» відзняла телефільм. У 2003-2004 роках консультував знімальні групи кінематографістів із РФ та Канади, які працювали над документальними телефільмами з тематики, присвяченої боротьбі УПА.

Нині працює головним редактором газети Рівненської міської ради «Сім днів», депутат Рівненської міської ради V скликання.

Тарас Анатолійович МАКСИМЕНКО

Народився 22 жовтня 1982 року в Рівному. Закінчив Рівненську Українську гімназію, освіта вища - випускник Міжнародного економіко-гуманітарного університету за спеціальністю "редактор газети й вчитель української мови та літератури".

Член Молодіжного Націоналістичного Конгресу, один із організаторів всеукраїнської теренової гри "Гурби-Антонівці" починаючи від 2001 року. Один із ініціаторів створення Пантеону героїв Гурбенської битви та пошукових робіт і перепоховання решток учасників бою.

Депутат Рівненської обласної ради від 2006 року. Переконаний прихильник сильної української влади.

УКРАЇНА

РІВНЕНСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

33028, м. Рівне, майдан Просвіти, 1, тел. (036-2)69-53-14, факс (036-2)26-08-35, gv.gov.ua

14.04.2007г. № вих. - 01/НОС/01-01/2

16.04.07г.
Благословенськ.
патріарх Київарх

Святійшому Патріарху Київському
і всієї Руси-України
Філарету

Ваша Святосте!

Інформую Вас про те, що нині Рівненською обласною державною адміністрацією проводяться підготовчі роботи з проведення двох масштабних заходів культурно-патріотичного спрямування. Перший – форум усіх лауреатів Національної премії ім. Т.Г. Шевченка, який проведеться вперше в Україні, дасть змогу акцентувати увагу громадськості на найвагоміших здобутках національної культури і мистецтва та створити громадську організацію під назвою «Академія «Лауреати національної премії» (на кшталт Гонкурівської академії). Другий, приурочений до дня героїв – відкриття першої черги збірного пантеону героїв Гурбенського бою та перепоховання 80 вояків ОУН-УПА та 3 радянських солдат, які загинули під час одного з найбільших боїв УПА в урочищі Гурби.

Зважаючи на значимість та суспільний резонанс даних заходів, запрошую Вас 17 травня 2007 року відвідати Рівненщину та взяти участь у відкритті першої черги збірного пантеону героїв Гурбенського бою та у форумі усіх лауреатів Національної премії ім. Т.Г. Шевченка.

Окрім того, прошу Вашого благословення на проведення археологічних та ексгумаційних робіт з метою подальшого перезахоронення останків вояків ОУН-УПА, які нині поховані у братських могилах в урочищі Гурби.

Голова адміністрації

В.Матчук

Резолюція Святійшого Патріарха Всея України-Руси Філарета
на офіційному зверненні голови Рівненської ОДА Віктора Матчука

ЗМІСТ

Вступне слово	3
Розділ I. Замах на генерала Ватутіна та відплатні акції НКВС ..	9
Розділ II. Мобілізація чи провокація?	28
Розділ III. Бій під Гурбами	36
Розділ IV. Північний рейд	71
Розділ V. Експедиції та дослідження	83
Розділ VI. Початок Пантеону Героїв Гурбів	98
Додатки	102
Додаток 1. Звіт [Мізоцького районного керівництва ОУН] від 30.1.44 р. до дня 18.3.44 року	102
Додаток 2. Список жителів с. Нова Мощаниця, яких знищили партизани з'єднання А. Одухи 21 березня 1944 року.....	107
Додаток 3. Повідомлення НКВС УРСР «Про ліквідацію українсько-німецької банди, так званої УПА разом з главарем банди Трофимчуком»	108
Додаток 4. Список загиблих у бою в Микитових Ровах	109
Додаток 5. Збірник оповідань, віршів та спогадів про героїчну боротьбу українського народу за свою волю, за свою незалежність	111
Додаток 6. Гурби	124
Додаток 7. Пісня про Гурбенський бій	134
Додаток 8. Рейд відділів групи УПА-Захід (Львівщина) на Гурби у 1945 році	135
Додаток 9. Село Гурби: історія появи та зникнення	137
Додаток 7. Пісня про Гурбенський бій	134
Спогади	148
Мартиролог	180
Замість епілогу	191
Жертовність визвольних змагань увічнили	196
Про авторів	200

Документальне видання
Марчук Ігор Володимирович
Тищенко Олег Олександрович
Гурби. Квітень 1944-го

видання четверте, оновлене

Редактор Тарас МАКСИМЕНКО
Літературний редактор Юлія БОНДЮЧНА

Світлини Юрій КІРЕЄВ,
Олег ТИЩЕНКО,
Ідея та дизайн обкладинки Юрко ДРОЗД
Технічний редактор Олег ЗЕНЬ
Верстка Сергій МІНІЧ
Комп'ютерний набір Олег ТИЩЕНКО,
Ігор МАРЧУК

Здано до набору 12.02.2009.
Підписано до друку 4.03.2009.
Формат 60x84¹/₁₆.
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Гарнітура Text Book.
Умови. друк. арк. 12,5.
Тираж 1000 прим.
Зам. 82.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи видавця
до Державного реєстру видавців: серія РВ №26 від 6 квітня 2004р.

Віддруковано у друкарні: ПП ДМ
Рівненський район, с. Корнин, вул. Центральна, 58;
тел.: (0362) 20-53-37.

